

**СЛОВНИК
БАЗОВИХ ПОНЯТЬ
з курсу «Педагогіка»**

**Житомир
2014**

УДК 37.013
ББК 74.00я73

*Рекомендовано до друку
вченою радою Житомирського державного університету
імені Івана Франка від 25 лютого 2011 року, протокол № 7.*

Рецензенти:

Ковальчук В.А. – кандидат педагогічних наук, доцент;
Костюшко Ю.О. – кандидат педагогічних наук, доцент;
Круковська І.М. – кандидат педагогічних наук, доцент.

Словник базових понять з курсу «Педагогіка»:
навчальний посібник для студентів вищих навчальних
закладів: вид. 2-ге, доп. і перероб. // Укладач О.Є. Антонова. –
Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2014. – 100 с.

Словник розроблено на основі обґрунтованої автором технології навчання
майбутніх учителів базових знань з педагогіки у процесі викладання
педагогічних дисциплін відповідно до навчальної програми курсу «Педагогіка».
Для викладачів, студентів вищих навчальних педагогічних закладів.

УДК 37.013
ББК 74.00я73

© Видавництво Житомирського державного
університету імені Івана Франка, 2014

А

Абстракція – мислене відокремлення від тих чи інших сторін, властивостей або зв'язків предмета з метою виділення суттєвих і закономірних ознак; відхід у думці від несуттєвих властивостей, зв'язків, відношень предметів і виділення декількох рис, котрі цікавлять дослідника. Процес абстрагування має два ступені: 1) виділення найважливішого у явищах і встановлення факту незалежності чи дуже незначної залежності досліджуваних явищ, на яку можна не зважати, від певних факторів; реалізація можливостей абстрагування, тобто один об'єкт замінюється іншим, простішим, який виступає як «модель» першого. Багатоступінчасте А. дає змогу замінити у пізнанні складне простим, яке відбиває основне у цьому складному.

Абстрактне мислення – один з видів людського мислення, який полягає в утворенні абстрактних понять і в умінні оперувати ними.

Абстрактне мислення – мислення, що здійснюється у неконкретних категоріях.

Абстрактні поняття – виникають у процесі мислення як узагальнення даних чуттєвого пізнання конкретних предметів і явищ об'єктивної дійсності.

Авторитет педагога – загальновизнана учнями професійна та особистісна значущість учителя й заснована на цьому сила його виховного впливу.

Авторитетність – здатність людини мати певну вагу серед людей, користуватися їхнім визнанням і повагою.

Авторська школа – експериментальна інноваційна навчально-виховна установа, в основі роботи якої лежить оригінальна психолого-педагогічна концепція, розроблена певним автором або авторським колективом.

Авторська школа-комплекс – це передусім виховний заклад, що сприяє духовному становленню особистості учня, створенню умов для самореалізації його творчих сил у різних видах діяльності, задоволенню його потреб та інтересів.

Агресивність (ворожість) – поведінка людини відносно інших людей, що відрізняється прагненням заподіяти їм неприємності, шкоду.

Адаптація соціально-педагогічна – процес активного пристосування дитини до умов соціального середовища, освітніх установ; вид взаємодії дитини з соціально-педагогічним середовищем.

Адаптивна модель школи – модель різнорівневої та багатопрофільної загальноосвітньої школи з різноманітними освітніми послугами, відкрита для дітей з неоднаковими можливостями і здібностями (незалежно від їхніх індивідуальних особливостей, здоров'я, нахилів, матеріальної забезпеченості).

Акмеологія – міждисциплінарна наука, що вивчає закономірності і механізми розвитку людини на етапі її зрілості та при досягненні нею найбільш високого рівня в цьому розвитку (akme).

Акредитація – процес, що забезпечує освітній установі право на видачу своїм випускникам документа про освіту державного зразка, на включення цієї установи до системи централізованого державного фінансування і на користування гербовою печаткою.

Акселерація – випередження середньофізичних і психофізіологічних констант дитини чи підлітка порівняно з оптимальними.

Аксіологія – вчення про цінності, теорія цінностей. Аксіологія педагогічна – розділ загальної педагогіки, в якому досліджуються цінності, які треба формувати у вихованців.

Активізація навчання – мобілізація інтелектуальних, моральних і волевих сил учнів для розв'язання навчально-пізнавальних завдань, поставлених перед ними вчителем.

Активізація пізнавальної діяльності – така організація пізнавальної діяльності учнів, при якій навчальний матеріал стає предметом активних розумових і практичних дій кожного учня.

Активна життєва позиція особистості – стійка форма прояву морально-ціннісних установок, відносин, знань, умінь, переконань і звичок людини, зумовлена конкретними соціальними обставинами, які регулюють її поведінку й діяльність.

Структурними компонентами активної життєвої позиції особистості є:

- *нормативно-оцінний*, що включає в себе стійкі розвинуті знання, переконання, стосунки особистості;
- *мотиваційно-стимулюючий*, який містить соціально та особистісно значущі актуальні потреби, установки, нахили, ідеали й інші характеристики особистості;
- *практично-дієвий*, що відображає постійну готовність людини до дій на благо суспільства, його стійкі волеві зусилля й високу емоційну витримку.

Активний метод навчання – метод, що сприяє формуванню мотиваційного компоненту розумової культури, виробленню вміння самостійно, творчо мислити, розвивати організаторські здібності.

Активні методи навчання – способи взаємодії учителя і учнів у процесі навчальної діяльності, які сприяють вихованню в учнів ініціативності й самостійності, міцному і глибокому засвоєнню знань, виробленню необхідних умінь і навичок, розвитку в них спостережливості, творчого мислення і уяви, пам'яті і мови. До А.М.Н. можна віднести пошукові, частково-пошукові, дослідницькі методи навчання, проблемний виклад матеріалу, різні види самостійної роботи учнів тощо.

Активні форми проведення занять – форми організації навчального процесу, які передбачають колективне, публічне обговорення проблем, активну взаємодію учнів та вчителя, живий обмін думками між ними і спрямовані на вироблення правильного розуміння змісту досліджуваної теми, її зв'язку з життєвою практикою. Серед них: лекція-діалог, проблемна співбесіда, проблемний семінар, диспут, конференції (теоретична, науково-практична, методична), тематична консультація, ділова гра. Мета активних форм проведення занять – глибоке і міцне засвоєння знань, вироблення стійких навичок їх практичного застосування, формування на цій основі наукового світогляду. Необхідною умовою плідного застосування активних форм проведення занять є висока теоретична підготовка і методична майстерність учителя.

Активність – дидактичний принцип, що вимагає від учителя такої організації процесу навчання, яка сприяє вихованню в учнів ініціативності та самостійності, міцному і глибокому засвоєнню знань, виробленню необхідних

умінь і навичок, розвитку спостережливості, мислення і мовлення, пам'яті і творчої уяви. Цей принцип відображає активну роль особистості учня в навчанні, підкреслює, що він є суб'єктом навчання, а не пасивним його об'єктом.

Активність особистості – здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння нею багатств матеріальної і духовної культури. Проявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні.

Актуалізація (від лат. actualis – діяльний) – дія, що полягає у «вилученні» засвоєного матеріалу з довгострокової або короткочасної пам'яті для наступного використання його при впізнаванні, пригадуванні, спогаді або безпосередньому відтворенні. Актуалізація характеризується різним ступенем складності або легкості залежно від рівня збереження або забування матеріалу, що вилучається.

Актуальність дослідження – обґрунтування того, що обрана для дослідження проблема (тема) становить безумовний інтерес для сучасної теорії та практики.

Альтруїзм – риса характеру, що спонукає людину безкорисливо приходити на допомогу іншим людям.

Амбіція – загострене самолюбство, самовпевненість, гордовитість, зневажливе ставлення до інших людей, недооцінка їхніх здібностей та можливостей. Амбіція ускладнює спілкування людини в колективі, родині.

Аналіз – метод наукового дослідження, який передбачає мислений або практичний розклад (розчленування) цілого на складові частини. Під керівництвом педагога учні виділяють у предметі або явищі окремі сторони, їх складові елементи і вивчають їх кожний окремо. А. існує у двох формах: як практична дія і як операція мислення. А. у процесі навчання завжди цілеспрямований. Існує два рівні аналітичної діяльності: нижчий – виділення істотних і необхідних ознак предмета, дослідження і встановлення їх місця у системі єдиного цілого; вищий – зіставлення виділеного елемента з цілим, порівняння з іншими частинами цілого, виявлення спільного і різного, що допомагає встановити їх суттєвість, місце і роль виділеного елемента в єдиній системі предмета.

Аналіз – логічний прийом і метод дослідження, який полягає в тому, що розглянутий предмет подумки або практично розкладається на складові частини (ознаки, властивості, відношення). Кожна з цих частин вивчається окремо для того, щоб виділені в ході аналізу частини з'єднати за допомогою іншого логічного прийому – синтезу – у єдине ціле, збагачене новими знаннями. Аналіз по-іншому називають аналітичним методом навчально-пізнавальної діяльності, який використовується при вивченні всіх розділів курсу педагогіки.

Аналіз педагогічного досвіду – спосіб дослідження педагогічних об'єктів, що дозволяє виділити окремі частини з цілого і самостійно їх вивчити. Процедура уявного розкладу результатів педагогічної діяльності на ознаки

властивостей методичної майстерності особистості педагога, що діагностуються, з метою вивчення їх самих та закономірних зв'язків між ними.

Аналіз ситуації – вивчення параметрів керованого об'єкту, зовнішніх умов, що склалися, та конкретної ситуації його функціонування при розробці або реалізації управлінського рішення.

Аналіз уроку – розгляд і оцінка навчального заняття в цілому або окремих його сторін. Проводиться: а) з метою управління директором школи і його заступником роботою вчителя; б) як засіб удосконалення й підвищення кваліфікації учителів, вивчення й узагальнення їхнього досвіду; в) під час педагогічної практики студентів – майбутніх учителів. При аналізі уроку враховується діяльність учителя і діяльність учнів. Розрізняють три основні види А. У.: повний, короткий, аспектний. Повний аналіз включає в себе: 1. Аналіз встановлення мети та організації дій учня щодо її прийняття. 2. Аналіз етапів організації навчально-пізнавальної діяльності учнів з позицій успішного досягнення поставленої мети. 3. Аналіз діяльності вчителя. 4. Діяльність учнів на уроці. 5. Аналіз організаційного аспекту. 6. Результати уроку. Короткий аналіз проводиться з метою загальної оцінки якості, науково-методичного рівня заняття (чи досягнута мета, чи розв'язані поставлені завдання). Аспектний аналіз проводиться з метою широкого розгляду якогось боку заняття для виявлення недоліків або встановлення ефективності певних прийомів діяльності вчителя (при вивченні передового досвіду).

Аналіз уроку – розбір і оцінка навчального заняття в цілому або окремих його сторін. Проводиться:

- а) у порядку керівництва адміністрацією школи роботою вчителя;
- б) як засіб удосконалення та підвищення кваліфікації вчителів, вивчення й узагальнення досвіду;
- в) під час практики студентів освітніх установ педагогічного профілю.

Андрогогіка – розділ дидактики, що розкриває й розвиває принципи навчання дорослих.

Анкета – опитувальний лист, що складається для одержання відповідей на заздалегідь погоджену систему питань з метою вивчення особистості (колективу, явища). Анкети бувають:

- *відкриті*, що пропонують вільні відповіді;
- *закриті*, що пропонують вибір відповіді з запропонованих;
- *змішані*.

Анотація (від лат. *annotatio* – примітка, позначка) – 1) коротке формулювання основного змісту джерела в двох-трьох реченнях;

2) вторинне джерело інформації з частково скороченим, частково формалізованим тезаурусом, відповідає на запитання *про що?*, доступно викладене й насичене дескрипторами.

Антропологія педагогічна – філософсько-методологічний підхід, заснований на досягненнях комплексу наук про людину, що дозволяє зрозуміти сутність виховання в співвіднесенні зі структурою цілісної природи особистості.

Апперцепція в навчанні – використання залежності сприйняття від особистісного досвіду, наявних в учнів усталень, знань для більш точного та

глибокого засвоєння ними нового навчального матеріалу й стимулювання активного ставлення до нього.

Апробація – іспит з метою підтвердження того або іншого припущення в ході дослідження; досвідчена перевірка.

Артистизм (учительський) – здатність до органічного існування в умовах педагогічного процесу, внутрішня добірність, прагнення до нестандартного розв'язання завдань через образні асоціації; уміння природно вибудовувати свою поведінку в ті моменти, коли педагогічний вплив одним тільки природним почуттям, позбавленим педагогічної заданості і надзадачі, не приводить до бажаного результату, при цьому необхідна свідомо створена поведінка відповідно до ситуації.

Артистизм мовлення – яскраве вираження думок мовцем; вияв енергетики мови, її експресії та виразності в мовленні.

Атмосфера уроку – енергетичне поле, сукупність настроїв, тональність уроку.

Атракція – привабливість, потяг однієї людини до іншої, що супроводжується позитивними емоціями.

Б

База знань – сукупність формалізованих знань про предметну галузь, які подаються у вигляді фактів і правил, що виражають евристичні знання про методи розв'язування задач у даній предметній сфері. Б.З. є складовою частиною інтелектуальних, зокрема, експертних систем.

База знань учителя (за концепцією Л. Шульмана) – структурована сукупність знань, умінь, розумінь, технологій, етичних норм, схильностей, колективної відповідальності, а також способів їх представлення та передачі. Виділяються наступні категорії Б.З. педагога: зміст знання; загальні педагогічні знання, що виходять за межі предмета; знання і розуміння «виробничих інструментів»; педагогічний зміст знання (спеціальна форма професійного розуміння змісту вчителем); знання учнів, їх характеристик; знання умов навчання; знання цілей, кінцевих результатів навчання, їх філософської та історичної основи. Головні джерела Б.З.: ерудиція у змісті дисципліни; матеріали щодо організації навчання; дослідження освіти, розвитку людини, соціальної організації, інших соціокультурних явищ, які впливають на педагогічну діяльність; практичний досвід.

Базові знання з педагогіки – структурована сукупність основних педагогічних понять, теорій, концепцій, законів, закономірностей, принципів, способів педагогічної діяльності, технологій, етичних норм, цінностей та професійних спрямувань майбутнього вчителя, які необхідні для здійснення навчально-виховного процесу в школі і передбачені нормативними документами як складова стандарту вищої школи, що затверджена Міністерством освіти і науки України. Характерною особливістю базових педагогічних знань є обов'язковість включення їх до програми з педагогіки для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. До базових знань з педагогіки можна віднести: 1) категорійний апарат педагогіки; 2) педагогічні теорії; 3) факти педагогічної дійсності; 4) педагогічні закони, закономірності, принципи; 5) знання про способи педагогічної діяльності вчителя-вихователя.

Базова культура особистості – рівень культури життєвого самовизначення, що дозволяє індивіду розвиватися в гармонії з суспільною культурою.

Банк інформаційний – фонд збереження формалізованої інформації.

Банк педагогічних даних (БПД) – інформаційна система фактографічного типу, що є власником інформації з широкими можливостями її обміну та включення в ринок інформаційних послуг.

Белл-ланкастерська система навчання – система організації і методів навчання у початковій школі (кінець XVIII століття), за якою старші учні і ті, що добре вчаться, виступали помічниками вчителя й під його керівництвом вели заняття з рештою учнів. Названа за прізвищами її авторів – Андре Белла, англійського священика-місіонера, і Джозефа Ланкастера, англійського педагога.

Бесіда – 1) питально-відповідний метод залучення учнів до обговорення, аналізу вчинків і виробленню моральних оцінок;

2) метод одержання інформації на основі вербальної (значеннєвої) комунікації;

3) метод навчання.

Види бесід:

- *катехізічна*, або репродуктивна – спрямована на закріплення, перевірку вивченого матеріалу шляхом його повторення;

- *евристична*, або пошукова – спирається на наявні знання учнів, у процесі такої бесіди вчитель підводить їх до засвоєння нових понять.

Брейнстормінг («мозковий штурм») – метод інтенсифікації й активізації розумових процесів шляхом спільного вирішення важкої проблеми групою людей. Умови методу: максимальний комфорт, ризикованість, відсутність критики і самокритики, прийняття всіх, навіть абсурдних на перший погляд ідей.

Бюрократичний стиль керування – прихильність менеджера до відживших методів роботи; небажання досконало знати справу і нести за неї відповідальність; затягування рішення справи, створення тяганини; безініціативність, спрямованість на вказівки зверху; дріб'язкова опіка у відношенні підлеглих, непотрібне втручання в їхні поточні справи; прагнення перестрахувати свою діяльність узгодженнями. Це перекручений стиль керівництва, форма виродження системи керування, що виражається у відриві органів адміністрації від суспільства, формалізмі в діяльності органів керівництва, що веде за собою некомпетентність, пов'язану з байдужістю і зневагою до інтересів особистості та суспільства.

В

Валеологія шкільна – галузь науки, що досліджує систему факторів і умов, які сприяють збереженню, зміцненню, корекції здоров'я дітей і підлітків.

Валідність – 1) комплексна характеристика методу дослідження, що включає відомості про те, чи придатна методика для вимірювання того, для чого вона була створена, і яка її дієвість, практична корисність;

2) обґрунтованість отриманих даних, обумовлена знаннями, розуміннями, уміннями, бажаннями і можливістю респондентів надавати інформацію.

Вальдорфська педагогіка – науково-практичний напрямок у вихованні і навчанні, розроблений Р. Штейнером на основі антропософії (навчання про єдність духовного, душевного і тілесного). Основні принципи: волі, спільної творчості, варіативності видів діяльності.

Взаємини – суб'єктивні зв'язки і відносини, що існують між людьми в соціальних групах. Взаємини обов'язково передбачають взаємність, наявність відповідного ставлення.

Взаємовідносини – специфічний вид ставлення людини до людини, у якому є можливість безпосереднього (або опосередкованого технічними засобами) одночасного чи відкладеного відповідного власного ставлення.

Взаємодія – 1) процес впливу людей один на одного, що породжує їхню взаємозумовленість, зв'язки і відносини;

2) погоджена спільна діяльність, спрямована на досягнення єдиних цілей, розв'язання учасниками значущих для них проблем і завдань;

3) система усвідомлених, погоджених відносин, дій (діяльності) та спілкування людей один з одним, заснована на взаєморозумінні та взаємній підтримці, спрямована на досягнення єдиної значущої для всіх мети (результатів);

4) категорія, що відбиває процеси впливу матеріальних об'єктів один на одного, об'єктивна й універсальна форма руху, розвитку, що визначає існування і структурну організацію будь-якої матеріальної системи;

5) одна із загальних форм взаємозв'язку між явищами, суть якої полягає у зворотному діянні одного предмета чи явища на інше.

Взаємодія відбувається в просторі й часі і є специфічною для кожної з форм руху матерії. Матеріалістична діалектика доводить, що взаємодія є виявом єдності протилежностей, двобічним процесом, у якому кожна з взаємодіючих сторін зумовлює іншу, виступає і як причина, і як наслідок. Діалектичний характер взаємодії виявляється у взаємоперетворюваності протилежностей. Взаємодія і взаємоперетворюваність є загальною умовою руху, розвитку й одним з виразів матеріальної єдності світу. Світ являє собою універсальну взаємодію всіх явищ і процесів.

У психології під взаємодією розуміють об'єктивні зв'язки і відносини, які існують між людьми в соціальних групах та є сполученнями, поєднаннями дій і реакцій, між якими виникає причинна залежність.

Взаємодію слід розглядати і як «таке функціонування соціальної системи, в якому висока ефективність спільної діяльності гармонійно поєднується із задоволеністю і активністю учасників процесу».

Взаємодія міжособистісна – випадкові або навмисні, приватні або публічні, тривалі або короточасні, вербальні або невербальні контакти двох і більше людей, що викликають взаємні зміни їхньої поведінки, діяльності, відносин і установок.

Типи взаємодії:

- авторитарна (автократична), ліберальна (поблажлива) і демократична;
- домінування, суперництво, співробітництво;
- кооперація і конкуренція, пристосування, опозиція, асоціація, дисоціація і т.д.

Взаємодія педагогічна – соціально зумовлений особистісно-значущий процес реалізації міжособистісного діяльнісного контакту школяра і педагога (при направляючій ролі останнього), у ході й результаті якого здійснюється цілеспрямований, планомірний, прогресивний і продуктивний саморозвиток учня та подальше особистісне і професійне самовдосконалення вчителя, а також зміцнення їхньої сукупності та покращення відносин.

Функції педагогічної взаємодії:

- *перетворювальна* – у плані визначення предмета, завдань і змісту спільної діяльності, її суб'єктів, умов взаємодії;

- *пізнавальна* – у плані спільного «відкриття» навколишнього світу, взаємозв'язків між людьми;

- *ціннісно-орієнтаційна* – визначальне становлення і розвиток соціокультурних цінностей, установок, основних поведінкових орієнтацій у педагога і дітей;

- *комунікативна* – являє собою не тільки односпрямований процес трансляції інформації, власного досвіду і змісту діяльності, але й двосторонній процес спілкування між педагогом і учнями, між самими школярами.

Елементи педагогічної взаємодії:

- *взаєморозуміння* як пізнання один одного, як позитивне оцінювання індивідуальних особистісних рис, можливостей і здібностей і т.д.;

- *взаєморозуміння* як стан спільності, взаємності збагнення змісту, мотивів діяльності суб'єктів і міжособистісних відносин, очікування адекватної ідентифікації та готовність до неї, що дозволяє узгоджено досягти цілей спільної діяльності або спілкування, максимально сприяючи дотриманню довіри інтересів, створюючи умови для саморозкриття здібностей кожного;

- *взаємовплив*, що викликає зміни поведінки, думок, почуттів учасників;

- *взаємини* як двостороння готовність до спільних дій.

Взаєморозуміння – система почуттів, взаємин, що дозволяє узгоджено досягати мети спільної діяльності і спілкування, приводити до довіри, створюючи умови для саморозкриття здібностей кожного.

Вид навчання – умовно виділена з живої тканини навчального процесу сукупність підходів, прийомів, засобів, що відбивають визначену теоретичну концепцію навчання, тобто прийняте розуміння цілей, сутності, законів, закономірностей, механізмів навчання і розвитку особистості. Якщо навчання розглядається переважно як формування типових способів діяльності на основі засвоєної інформації і заданих орієнтирів, то виникають концепції програмованого й алгоритмізованого навчання. Залежно від характеру організації процесу викладання і засвоєння знань, від побудови змісту навчального матеріалу, провідних методів і засобів навчання, що застосовують при цьому, виділяють: пояснювально-ілюстративний, проблемний, програмований та інші види навчання.

Викладання («керівництво учінням») – організація навчальної праці учнів, формування у них мотивації та досвіду пізнавальної діяльності, планомірна і систематична передача змісту освіти.

Викладання – процес діяльності викладача в ході навчання, спрямований на організацію навчальної праці тих, кого навчають, планомірна й

систематична допомога в оволодінні змістом освіти та формуванні необхідних якостей особистості.

Викладач – у *широкому розумінні* слова – працівник вищої, середньої спеціальної або загальноосвітньої школи, який викладає якийсь навчальний предмет; у *вузькому розумінні* слова – штатна посада у вищих навчальних закладах освіти і середніх спеціальних навчальних закладах.

Виконання – процес практичної реалізації, втілення в життя рішень, команд та інших керуючих впливів.

Вимірювання – визначення числового значення певної величини за допомогою одиниці виміру. В. передбачає наявність наступних основних елементів: об'єкта вимірювання, еталона, вимірювальних приладів, методу вимірювання.

Вимога педагогічна – спосіб впливу на свідомість вихованців з метою стимулювання або гальмування окремих видів їх активності.

Виправно-трудова педагогіка (педагогіка пенітенціарних закладів) – вивчає специфіку і закономірності процесу виховання неповнолітніх правопорушників. Як відносно самостійна галузь педагогіки сформувалась на початку 60-х років XX ст., проте її основи були закладені вже в середині XIX ст. у рамках правових, пенітенціарних і психологічних досліджень.

Виробнича педагогіка – галузь педагогіки, яка вивчає закономірності, форми, методи, засоби неперервної професійної освіти, навчання працюючих, їх переорієнтації на нові професії, підвищення виробничої кваліфікації; орієнтована перш за все на систему перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів.

Виховання у «широкому соціальному сенсі» – процес передачі суспільно-історичного досвіду одним поколінням і засвоєння його іншим, що забезпечує розвиток людини;

сукупність формуючих впливів всіх суспільних інститутів, що забезпечують передачу від покоління до покоління надбань соціально-культурного досвіду, моральних норм і цінностей.

Виховання як спеціально організований педагогічний процес – спеціально організований процес педагогічного впливу на особистість з метою формування у неї конкретних рис і якостей;

цілеспрямоване формування особистості, що включає вироблення світогляду, моральних якостей, естетичних ідеалів, фізичний розвиток і підготовку до суспільно-корисної праці;

процес цілеспрямованого формування особистості в умовах спеціально організованої виховної системи, яка забезпечує взаємодію вихователів і вихованців;

цілеспрямований і систематичний вплив на розвиток людини з метою підготовки її до виконання конкретних ролей у системі суспільних відносин ;

систематичний і цілеспрямований вплив вихователя на вихованців з метою формування у них рис і якостей особистості, необхідних суспільству ;

процес цілеспрямованого керівництва формуванням всебічно розвиненої людини у системі навчально-виховних закладів ;

процес і результат цілеспрямованого впливу на розвиток особистості, її відношень, рис, якостей, поглядів, переконань, способів поведінки у суспільстві; спеціально організований педагогічний вплив на особистість, що розвивається, з метою формування у неї соціальних властивостей і якостей, визначених суспільством ;

спеціально організована діяльність педагогів і вихованців, спрямована на реалізацію цілей освіти в умовах педагогічного процесу;

цілеспрямоване створення умов для різнобічного розвитку і саморозвитку людини, становлення її соціальності.

Виховання – 1) спеціально-організована *взаємодія* педагога і вихованця з метою формування системи відношень до загальнолюдських цінностей і створення умов для творчого саморозвитку особистості;

2) цілеспрямований процес формування в дітей високих громадсько-політичних, моральних, психологічних і фізичних якостей, звичок поведінки, дій відповідно до пропонованих суспільством соціальних і педагогічних вимог;

3) цілеспрямований, соціально-організований процес впливу педагогів на вихованців з метою формування гармонійно розвиненої особистості;

4) цілеспрямований процес культуроємного розвитку людини у визначених соціально-економічних умовах;

5) процес свідомого розвитку самостійної особистості, що здійснюється під впливом педагога-вихователя у процесі спільної діяльності, спрямованої на оволодіння вихованцями способами морального саморозвитку і досвідом суспільних відносин;

6) цілеспрямоване формування ставлення особистості до навколишнього світу, до людей, до себе. Формування розуміється як збудження її внутрішньої потреби у відповідних думках, почуттях, діяльності.

Виховання передбачає цілеспрямоване й організоване формування особистості людини відповідно до потреб суспільства.

Основне призначення виховання – забезпечення життєвої спадкоємності між старшим і молодшим поколіннями; головне в цій наступності – засвоєння культурного досвіду, соціальних норм і правил, необхідних для життєдіяльності людини.

Виховання завжди передбачало і передбачає оволодіння дитиною нормами поведінки в суспільстві.

Виховний процес у своїй розвиненій формі здійснюється як багатопланове і багаторівневе мовленнєве спілкування, оскільки у формуванні вищих психічних функцій вирішальна роль належить мовленнєвій взаємодії. За допомогою спілкування, яке первісно виступає перш за все у створюваних дорослими актах виховання, дитина навчається, як правильно діяти в оточуючому її соціальному світі відповідно до вироблених у суспільстві нормам і еталонів поведінки.

Вихователь – у *широкому розумінні* слова – особа або організація, що здійснює виховання; людина, яка покликана або призначена передавати досвід попередніх поколінь молоді; у *вузькому значенні* – посадова особа, яка займається вихованням дітей і молоді у навчально-виховних закладах. В українській загальноосвітній школі функції В. виконує класний керівник і вихователь

групи подовженого дня. До обов'язків вихователя входить: а) планування і організація життєдіяльності вихованців; б) проведення повсякденної роботи, яка забезпечує створення умов для соціально-психологічної реабілітації, соціальної та трудової адаптації вихованців; в) проведення корекційно-розвивальної роботи на основі вивчення індивідуальних особливостей вихованців; г) проведення заходів, які сприяють психофізичному розвитку вихованців.

Вихователь – педагогічний працівник, до професійної компетентності якого відноситься: сприяння створенню сприятливих умов для індивідуального розвитку і формування особистості дитини; внесення необхідних коректив у систему її виховання та створення сприятливого мікросередовища, морально-психологічного клімату для кожної дитини в класі; допомога у вирішенні проблем, що виникають у дітей при спілкуванні між собою, з учителями, батьками.

Вихованець – той, хто приймає і засвоює досвід поколінь.

Вихованість – якість особистості, яка відображує ступінь засвоєння людиною досвіду поколінь; комплексна властивість особистості, яка характеризується наявністю і рівнем сформованості у неї суспільно значущих якостей, що відображають всебічність її розвитку. Серцевину вихованості становлять моральні якості, які визначають моральне обличчя людини, рівень набутого морального досвіду, моральної зрілості.

Вихованість – рівень розвитку особистості, що проявляється в погодженості між знаннями, переконаннями і поведінкою, що характеризується ступенем сформованості в неї соціально ціннісних установок.

Виховуваність – необхідні передумови до сприймання і засвоєння суспільно історичного досвіду поколінь.

Виховні відносини – різновид відносин між людьми, що спрямовані на розвиток особистості за допомогою виховання, навчання, освіти.

Виховна робота – цілеспрямована діяльність (процес взаємодії) щодо організації спільної життєдіяльності дорослих і дітей, спрямована на формування системи ціннісних орієнтацій особистості й найбільш повний, творчий розвиток (саморозвиток).

Виховна система – цілісний організм, який виникає в процесі інтеграції основних компонентів виховання (мета, суб'єкти виховання, їхня діяльність, спілкування, відносини, кадровий потенціал, матеріальна база), що сприяє в кінцевому рахунку розвитку і саморозвитку особистості, створенню своєрідного, за визначенням К.Д. Ушинського, «духу школи».

Виховна система школи (ВСШ) – форма інтеграції всіх учасників педагогічного процесу (школи, навколишнього середовища, громадських організацій), яка утворює цілісний соціальний організм, у якому ВСШ – педагогічний центр.

Виховна справа – спільна діяльність педагогів і вихованців, що має загальну ідею, яка реалізує різні цілі виховання і є частиною цілісної системи виховання.

Виховуюче навчання – навчання, спрямоване на формування системи ціннісних відносин особистості (світоглядних, моральних, естетичних, етичних уявлень і переконань).

Військова педагогіка – галузь педагогіки, яка аналізує закономірності, здійснює теоретичне обґрунтування, розробляє принципи, форми і методи освіти і виховання військовослужбовців. Головне застосування знаходить у військових навчальних закладах і в системі навчання військовим спеціальностям.

Вікова педагогіка – порівняно нова наукова дисципліна, об'єктом якої є процес виховання дитини «від моменту народження до переходу у стан дорослості», а предметом – «закономірності, методи, засоби і технології організації навчально-виховного процесу на різних етапах дитинства».

Вікова періодизація – виділення вікових особливостей і поділ цілісного життєвого циклу людини на вікові відрізки (періоди), що вимірюються роками.

Вікові особливості – характерні для певного періоду життя анатомо-фізіологічні і психічні якості людини.

Внутрішня готовність – усвідомлена установка на майбутню діяльність, зумовлена високим рівнем розвитку мотиваційних, пізнавальних, емоційних, вольових процесів особистості/колективу, що забезпечує її успішність.

Вплив (у психології) – процес і результат зміни однією людиною поведінки, установок, намірів, уявлень, оцінок іншої людини в ході взаємодії з нею.

Вплив педагогічний – вплив педагога на свідомість, волю, емоції вихованця, на організацію його діяльності в інтересах формування знань, умінь, навичок, певних якостей особистості.

Впливовість – ступінь сприйнятливості особистості до психологічного впливу з боку іншої особи або групи людей.

Вправа – повторне виконання дії з метою її засвоєння та закріплення.

Всебічний гармонійний розвиток особистості – гуманістичний ідеал виховання. Він діє протягом сторіч, починаючи з Афінської системи виховання, де й народилося розуміння гармонійності людини («калокагатія» – ідеал фізичної і моральної досконалості). Як відносно цілісна система поглядів склався в епоху Відродження в руслі культурного руху гуманізму. Саме тоді філософом Рене Декартом до терміну «гармонія» було додано ідею всебічного розвитку. Так склалася концепція ідеалу всебічно і гармонійно розвиненої людини.

Г

Гармонійність уроку – відповідність форми уроку його змісту, логічна єдність елементів змісту, що передбачає зв'язок суперечливих явищ у тканині уроку.

Геніальність – вищий рівень розвитку індивідуальних особливостей особистості, що забезпечує історичний та соціально значущий розвиток суспільства.

Гігієна дітей й підлітків (шкільна гігієна) – галузь педагогіки і гігієни: об'єкт дослідження – навчально-виховний процес у закладах освіти; предмет – закономірності організації і здійснення навчально-виховного процесу,

динаміка функціонального стану організму людини в залежності від змісту, умов, форм і методів діяльності.

Гіпотеза – науково обґрунтоване припущення, яке потребує подальшої теоретичної і практичної перевірки. Г. є важливою складовою педагогічної теорії; являє собою нові ідеї наукового пошуку вирішення педагогічних проблем. Розвиток Г. відбувається за трьома стадіями: а) накопичення фактичного матеріалу і висловлювання на його основі припущень; б) формування гіпотези, тобто виведення наслідків із зробленого припущення, розгортання на його основі прийнятної теорії; в) перевірка отриманих результатів на практиці і на її основі уточнення гіпотези. Якщо при перевірці наслідок відповідає дійсності, то гіпотеза перетворюється на наукову теорію. Г. носять імовірнісний характер, на їх основі відбувається систематизація раніше накопичених знань і здійснюється пошук нових наукових результатів. Уміння знаходити нові гіпотези цінується в науці дуже високо. Воно свідчить про високий рівень розвитку інтуїції та уявлення дослідника, про нестандартність його мислення.

Гіпотеза – науково обґрунтоване припущення, висунуте з метою пояснення причин, властивостей та існування явищ дійсності, що потребує подальшої експериментальної та теоретичної перевірки.

Глосарій – 1) словник до якого-небудь тексту, що пояснює маловідомі та застарілі слова. У даний час значення цього поняття розширюється. У педагогіці останнім часом помітні дискусії щодо глосарію окремого навчального предмету або всього освітнього стандарту; 2) словник, що розкриває зміст використаних термінів (дескрипторів).

Гра ділова – форма діяльності, що імітує ті або інші практичні ситуації; один із засобів активізації навчального процесу. За цілями виділяють: *навчальні*, за допомогою яких учасники опановують відповідні вміння і навички, соціальний досвід; *атестаційні*, котрі використовуються для оцінки знань і вмінь, отриманих учнями; *дослідницькі*, спрямовані на пошук або відпрацьовування й удосконалювання вже відомих прийомів діяльності. Відповідно до сфери діяльності, що моделюється, і складу учасників можна виділити: *управлінські*, *педагогічні* й інші ділові ігри. Формуючим фактором ділової гри є система створення проблемних ситуацій та розподілу ролей. Саме рольовий характер відрізняє ділову гру від звичайного розгляду і вирішення проблемних ситуацій.

Гра педагогічна – вид діяльності та форма організації навчання, виховання і розвитку учня в умовних ситуаціях.

Своєрідність даного виду діяльності полягає не в результатах, а в самому процесі, що веде до психологічної розрядки, зняття стресових ситуацій, гармонізації відносин, розумового, морального і фізичного виховання дітей.

Громадянське виховання – формування в дітей системи цінностей, заснованої на розумінні єдності й взаємозалежності світу, однакової значущості для всіх народів захисту навколишнього світу і роззброювання, проблем екології, захисту і збереження загальнолюдської культури, економічного, наукового співробітництва, а також суспільної активності в справі вирішення різного роду протиріч.

Громадянськість – моральна риса особистості, що визначає свідоме й активне виконання громадянських обов'язків і боргу перед державою, суспільством, народом; розумне використання своїх громадянських прав, дотримання і повага законів рідної країни.

Група – сукупність вільно об'єднаних, однаково корисних один для одного людей, які у процесі кооперативної взаємодії задовольняють особисті потреби і інтереси.

Група – 1) сукупність вільно об'єднаних, однаково корисних один одному людей, які у процесі взаємодії задовольняють особисті запити та інтереси; 2) відносно стійке, обмежене в кількості об'єднання людей на основі єдиної мети, схожості інтересів та потреб у спілкуванні, спільній діяльності, рівні розвитку та ін.

Виділяють:

- ♦ *формальні групи*, спеціально створені в умовах конкретної діяльності, які мають свою організацію та керівника, чітко розподілені соціальні ролі та статуси, що визначає внутрішні відносини її членів, їхні права та обов'язки;

- ♦ *неформальні групи*, складаються стихійно, які спеціально не організовуються, але такі, що мають свого лідера (лідерів) міжособистісних відносин, ролі і статуси надовго не закріплюються за визначеними членами групи, взаємини встановлюються на основі індивідуальних особливостей.

Групова робота на уроці – форма організації навчально-пізнавальної діяльності, яка припускає функціонування різних малих груп, що працюють як за загальними, так і за індивідуальними завданнями педагога.

Гуманізм – система ідей і поглядів, яка визнає найвищу цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв всіх здібностей. Вважає добробут людини критерієм оцінки соціальних явищ, а принципи рівності, справедливості, людяності – бажаною нормою відношень у суспільстві.

Гуманізм – система поглядів на цінність дитини як особистості, що характеризується захистом її достоїнств та волі, вважає благо людини основним критерієм, а принцип рівності та справедливості – нормою відносин між людьми.

Гуманістичність – принцип режисури уроку, що припускає орієнтацію у формі і змісті уроку на людину як вищу цінність.

Гуманність – обумовлена моральними нормами і цінностями система установок особистості на людину (соціум, жива істота), реалізується в спілкуванні та діяльності, в актах сприяння, співучасті.

Гуманність – людяність, людинолюбство, чуйність, повага до людей та їхніх переживань; любов до дітей, вміння поважати їхню людську гідність, потреба і здатність надавати кваліфіковану педагогічну допомогу в їхньому особистісному розвитку.

Гуманізація – олюднення виховних відносин, визнання цінності дитини як особистості, її прав на свободу, щастя, соціальний захист, на розвиток і прояв її здібностей, індивідуальності.

«Гуманізація» розглядається як обумовлена моральними нормами та цінностями система становлення особистості, її ставлення до соціальних об'єктів (людей, колективу, живих істот), яке відтворюється у свідомості як

співчуття й реалізується в спілкуванні та діяльності в таких вчинках як допомога, співучасть.

Гуманізація освіти – система заходів, спрямованих на пріоритетний розвиток загальнокультурних, загальнолюдських компонентів у змісті освіти, орієнтована на вдосконалення та вільний творчий розвиток особистості в системі суспільних відносин.

Гуманізація навчального процесу передбачає не тільки активізацію пізнавальної діяльності учнів, а й активізацію їх позиції щодо мети навчання, вибору його змісту й форм, тобто справжнє співавторство у визначенні своєї «освітньої траєкторії». Вона вимагає переорієнтації психології вчителя, розуміння ним необхідності ставлення до учня як до рівноправної особистості, яка потребує поваги, співчуття, розуміння.

Гуманістична взаємодія – завжди партнерство вихователів і вихованців. Завдання педагога – так організувати взаємодію, щоб її результатом стало підвищення активності самої особистості, спрямованість на збільшення «кількості» та «поліпшення якості» її зусиль самотворчості.

Гуманістична спрямованість особистості вчителя – ставлення до дитини як до найвищої цінності, визнання її права на свободу і щастя, вільний розвиток і прояв своїх здібностей. Вільно реалізувати свої творчі можливості для себе і оточення людина може лише за наявності віри в саму себе.

Гуманістичне особистісно-орієнтоване виховання – педагогічно цілеспрямований (доцільний) процес культурної ідентифікації, соціальної адаптації та творчої самореалізації особистості, у ході якого відбувається входження дитини в культуру, у життя соціуму, розвиток усіх її творчих здібностей і можливостей.

Гуманітаризація – система заходів, спрямованих на пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті освіти; відновлення культурних традицій; перегляд навчальних програм з метою їх більш повного насичення історико-культурними компонентами.

Гуманітарна культура педагога – широка освіченість, інтелігентність, високе почуття обов'язку й відповідальності, професіоналізм.

Гуманітарна освіта – пріоритетний розвиток загальнолюдських компонентів у змісті освіти, встановлення зв'язків між предметами через загальнолюдську складову шкільних дисциплін, формування особистісної зрілості тих, кого навчають.

Гуманітарна парадигма – формує стосунки за формулою «суб'єкт-суб'єкт». Педагог і учні спільно вибудовують цілі діяльності, їх зміст, вибирають форми і критерії оцінки, перебуваючи в стані співробітництва, творчості. Змінюються етичні позиції педагога й учня, які покладають на себе відповідальність за вільний вибір тієї чи іншої позиції у взаємодії.

Д

Дальтон-план – система організації навчально-виховної роботи у школі, яка заснована на принципі індивідуального навчання. Назва походить від м. Далтон (США), де її було вперше застосовано на початку ХХ століття (1905 р.) вчителькою Еллен Паркхерст. При цій системі учень одержував завдання від учителя, самостійно виконував їх і віддавав учителю для перевірки. Учні

надавалася свобода як у виборі занять, черговості вивчення різних навчальних предметів, так і у використанні свого робочого часу. У 20-ті роки в українській школі робилися спроби пристосувати Д.-п. до умов соціалістичного виховання. Ці спроби знайшли відображення у так званому бригадно-лабораторному методі.

Девіантність поведінки – поведінка з відхиленнями, неадаптована, що спостерігається в дитячому і юнацькому віці, характеризується стійким порушенням особами відповідного віку моральних норм, соціальних правил, а також прав інших.

Дедукція (від лат. deductio – виведення) - форма достовірного умовиводу окремого положення з загальних. Дедуктивний метод пізнання широко використовується у процесі шкільного навчання. Д. становить одну з основних форм викладу навчального матеріалу й засвоєння його учнями.

Дедукція – перехід у пізнанні від загального до часткового та одиничного, виведення часткового та одиничного із загального.

Дедуктивні методи навчання – сукупність засобів, способів, прийомів, що розкривають логіку руху змісту навчального матеріалу.

Дезаптація соціальна дитини – процес втрати або не сформованості у дитини соціально значущих якостей, які перешкоджають успішному пристосуванню до умов соціального середовища.

Делінквентні норми поведінки підлітків – поведінка, яка виходить за рамки загальноприйнятих норм, але не носить кримінального характеру.

Демократизація виховання – процес виховання, заснований на принципах демократії, рівності, волі, співтворчості дітей і дорослих.

Демократизація освіти – один із принципів державної політики в галузі освіти, що припускає ліквідацію монополії держави на освіту та переходу до суспільно-державної системи, у якій особистість, суспільство і держава є повноправними партнерами.

Демократичне виховання – співробітництво поколінь, спільне вироблення цінностей, норм, завдань соціальної діяльності, тобто духовна творчість старших і молодших, продуктом якої є життєва позиція.

Деперсоналізація (від лат. de – негативний префікс, persona – особистість, особа) – зміна самосвідомості, для якої характерним є відчуття втрати свого Я та болісне переживання з приводу відсутності емоційної залученості у стосунки з близькими, до роботи і т.д. У легкій формі зустрічається в психічно здорових людей при емоційних перевантаженнях.

Дефектологія – сукупність наукових дисциплін, які вивчають особливості і закономірності розвитку, виховання й навчання дітей з вадами фізичного, психічного і розумового розвитку. Об'єкт – процес виховання і навчання дітей з вадами розвитку; предмет – закономірні зв'язки і відношення, специфіка змісту, форм, методів і засобів роботи з такими дітьми. До складу Д. входять галузі науки, що вивчають проблеми виховання і навчання дітей з вадами слуху (сурдопедагогіка) і зору (тифлопедагогіка), розумово відсталих дітей (олігофренопедагогіка) та виправлення вад мови у дітей-логопатів (логопедія).

Диверсифікованість – принцип структурування системи народної освіти, що допускає і забезпечує можливості створення різноманіття варіантів

організації освітніх структур, максимально задовольняючи запити суспільства, а також інтереси і потреби особистості (багаторівнева освіта, багатоступенева, професійна підготовка, багатофункціональність навчальних закладів та гнучкість освітніх програм та ін.).

Дидактика (від грецьких слів *didaktikos* – повчальний та *didasko* – той що вивчає) – частина педагогіки, яка розробляє теорію освіти, розвитку і виховання у процесі навчання. Д. науково обґрунтовує зміст освіти, вивчає закономірності, принципи, методи й організаційні форми навчання. Термін «дидактика» було введено до педагогічної термінології німецьким педагогом Вольфгангом Ратке (1571-1635). Під дидактикою він розумів наукову дисципліну, яка займається дослідженням теоретичних основ навчання. Фундаментальну наукову розробку дидактики вперше здійснив Я.А. Коменський у книзі «Велика дидактика», під якою розумів «загальне мистецтво всіх навчати всьому».

Дидактика (від гр. *didaktikos* – повчаючий, який відноситься до навчання) – теорія освіти і навчання, галузь педагогіки. Розкриває закономірності засвоєння знань, умінь і навичок та формування переконань, визначає обсяг і структуру змісту освіти, вдосконалює методи й організаційні форми навчання, що забезпечують виховний вплив навчального процесу на учнів.

Дидактичні матеріали – вид посібників для навчальних занять, використання яких сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів та інтенсифікації процесу навчання.

Дидактогенія – несприятливі наслідки педагогічних помилок, негативного виховного впливу, тобто порушень педагогічної етики.

Диплом – офіційний документ, що засвідчує закінчення вищого навчального закладу (чи технікуму) або присудження вченого ступеня.

Дипломна робота – самостійна наукова робота, що захищається студентами при закінченні університетів та деяких інших вузів і технікумів. Виконується студентами на останньому році навчання і служить однією з форм перевірки їхньої підготовленості до самостійної роботи зі спеціальностей.

Дискусія (як метод і форма навчання) – цілеспрямований і впорядкований обмін думками, судженнями, ідеями з спірного питання або проблеми, що підвищує ефективність навчального процесу за рахунок включення учнів у колективний пошук істини.

Диспут – метод виховання і навчання, що дозволяє обговорити актуальні проблеми, вплинути на формування світогляду особистості.

Диференційований підхід – реалізація педагогом освітніх і виховних завдань відповідно до віку, статі, інтересів та рівня учнів.

Діагностика – загальний спосіб одержання визначальної інформації про досліджуваний об'єкт або процес.

Діагностика психолого-педагогічна – оцінна практика, спрямована на вивчення індивідуально-психологічних особливостей учня і соціально-психологічних характеристик дитячого колективу з метою вдосконалення навчально-виховного процесу.

Діагностична карта – форма комплексу соціально-демографічних, психолого-педагогічних, медико-біологічних даних з кодовим і словесним позначенням ознак учнів.

Діалект – місцевий або соціальний різновид мови.

Діалог – форма мовного спілкування, що складається з розмови, обміну інформацією, думками, репліками між двома або більше учасниками (людина – людина; людина – група; людина – комп'ютер) за допомогою дії, жесту, мовчання.

Діалог між вихователем і вихованцем, який розгортається з приводу розв'язання соціально-морального завдання, неодмінно має перерости в діалог школяра з самим собою, результатом якого є його самовизначення в даній поведінковій ситуації.

Діалогічне спілкування – спільне обговорення ситуації або проблеми всіма рівноправними учасниками; спілкування, засноване на діалозі.

Монологічне спілкування припускає домінування у взаємодії єдиного змісту, єдиної волі одного з учасників спілкування, що повинно бути беззастережно прийняте іншими учасниками. Діалогічне ж спілкування є спільним обговоренням ситуації. У першу чергу важливим є факт спільної спрямованості на вирішення проблем.

Суб'єктами діалогічного спілкування в освітньому процесі стають усі його учасники. Тому предмет їх загальнолюдського професійного або практико-орієнтованого спілкування повинен відповідати ряду вимог:

- кожен із партнерів має своє власне бачення предмета, яке відрізняється від інших;

- зміст предмета спілкування породжує в учасників індивідуальні змісти, що перетинаються в ході їхньої взаємодії і створюють загальне змістове поле.

Розвитку діалогічних відносин в освітніх процесах сприяє: установка на партнерство в спілкуванні, визнання прав партнера на власну точку зору та її захист, уміння слухати і чути партнера, готовність подивитися на предмет спілкування з позицій партнера, здатність до співчуття і співпереживання.

Дії – відносно закінчені елементи діяльності, спрямовані на досягнення проміжних цілей, підпорядковані загальному задуму.

- *Дії імпульсивні* – мимовільні дії, що виникають під впливом ситуації і недостатньо контрольовані свідомістю.

- *Дії розумові* – дії людини (від математичних перетворень до оцінки поведінки іншої людини), виконувані у внутрішньому плані свідомості, без опори на зовнішні засоби, у тому числі мову, яку можна почути. Цим дії розумові відрізняються від інших видів людських дій (наприклад, мовних, фізичних). Дії розумові можуть бути спрямовані на вирішення як пізнавальних, так і емоційних завдань.

Ділова гра – педагогічний метод моделювання різних реальних і нереальних життєвих ситуацій з метою більш успішного навчання і розвитку процесів «самостійності».

Ділова етика – моральні норми поведінки людини в сфері бізнесу, навчання і практика поведінки її відповідно до понять про добро і зло, про призначення людини в суспільстві та сенс життя й діяльності. Вона містить у собі систему ідеалів, на які спирається підприємець, менеджер, або ділова людина, щоб досягти поставленої мети.

Діловий етикет – сформовані правила поведінки у визначеній соціальній сфері, а саме – у сфері виробництва та керівництва.

Діловитість – 1) елемент організаційної культури, інтегральна ознака визначеного індивідуального стилю діяльності – ділового стилю; 2) риса характеру, особиста якість працівника. Здатність підходити до своїх професійних обов'язків по-діловому. Уміння раціонально здійснювати власну трудову діяльність і організовувати діяльність підлеглих.

Дітоцентризм – визнання самостійної цінності дитини і батьківської любові як однієї з головних моральних цінностей суспільства.

Діяльність – спосіб буття людини у світі, здатність її вносити у дійсність зміни. Під діяльністю розуміють всю різноманітність занять людини, все те, що вона робить. Діяльність – важлива форма прояву активного ставлення людини до оточуючої дійсності. Основними компонентами Д. є: суб'єкт з його потребами; об'єкт; мета, відповідно до якої перетворюється предмет в об'єкт, на який спрямовано Д.; засіб реалізації мети; результат Д.

Діяльність – активна взаємодія з навколишньою дійсністю, у ході якої жива істота виступає як суб'єкт, що цілеспрямовано впливає на об'єкт і задовольняє у такий спосіб свої потреби.

Діяльність педагогічна – складний, багатофакторний процес, надзвичайно динамічний, який здійснюється в умовах, які постійно змінюються, у розвитку, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей і особистості педагога.

Функції педагогічної діяльності:

- *керування* – організація і здійснення педагогічної діяльності;
- *виховання* – формування в людей системи відношень до навколишньої дійсності і життя в суспільстві;
- *навчання* – формування в людей засобів, умінь та навичок з урахуванням вимог сучасного життя та діяльності;
- *розвиток* – процес функціонального вдосконалювання розумової і фізичної діяльності людей відповідно до вимог їхньої діяльності й умов життя;
- *психологічна підготовка* – процес формування в людей внутрішньої готовності до подолання труднощів, що зустрічаються на їхньому шляху.

Діяльнісно-особистісна концепція виховання стверджує, що дієвим виховання є лише тоді, коли дитина включається в різноманітні види діяльності і оволодіває суспільним досвідом завдяки ефективному стимулюванню педагогом її активності в цій діяльності.

Договір – один із способів, що організовує суб'єкт-суб'єктний простір взаємодії вчителя й учнів, спрямований на організацію спільної діяльності, заснований на спільній повазі, взаємній відповідальності та сприянні один одному в реалізації спільно прийнятих цінностей і норм.

Додаткова освіта – невід'ємна частина загальної освіти, що виходить за рамки державних освітніх стандартів і реалізується за допомогою додаткових освітніх програм і послуг, як в установах додаткової освіти дітей, так і в загальноосвітніх установах.

Основні цілі: вільний вибір дитиною сфер і видів діяльності; орієнтація на особистісні інтереси, потреби, здібності дитини, можливість її вільного

самовизначення і самореалізації; єдність навчання, виховання, розвитку; практично-діяльнісна основа освітнього процесу.

Дозвілля – своєрідна форма реалізації діяльності та відносин підлітків, яка представляє їм вільний вибір суспільно значущих ролей, що розвиває їхні творчі можливості (інтереси, таланти) і допомагає реалізації процесів «самості».

Домашня навчальна робота – форма організації навчального процесу, самостійне виконання учнями завдань поза класом, позбавлене безпосереднього керівництва вчителя, але під його опосередкованим впливом.

Домінантні якості особистості – здатність до міжособистісного спілкування, ведення діалогу, переговорів; наявність педагогічного такту, що визначає стиль поведінки вчителя, спричиняє впевненість учнів у доброзичливості вчителя, його чуйності, доброті, толерантності.

Досвід – відомі людині знання, уміння, способи мислення, моральні, етичні, правові норми, тобто все те, що створило суспільство у процесі свого історичного розвитку. Досвід включає в себе чотири елементи: а) знання про природу, суспільство, техніку і способи мислення; б) досвід здійснення відомих способів діяльності, що втілюються разом із знаннями в уміннях і навичках особистості, яка засвоїла цей досвід; в) досвід творчої, пошукової діяльності по вирішенню нових проблем, які виникають перед суспільством, вимагають самостійного перетворення раніше засвоєних знань і умінь у нових ситуаціях, формування нових способів діяльності на основі вже відомих; г) досвід емоційно-ціннісного ставлення до об'єктів або засобів діяльності людини, його прояв у ставленні до оточуючого світу, до інших людей.

Досвід педагогічний – сукупність знань і навичок, набутих на основі й у процесі безпосередньої педагогічної діяльності; форма засвоєння педагогом раціональних здобутків минулої педагогічної діяльності. Передовий педагогічний досвід збагачує практику навчання і виховання, сприяє розвитку педагогічної думки і виступає найбільш вірним і надійним критерієм істинності вироблених педагогікою теоретичних положень, принципів, правил, організаційних форм, методів навчання і виховання.

Досвід педагогічний – 1) сукупність професійних знань, умінь, навичок, звичок, що застосовуються в навчанні й вихованні та дають визначений ефект; 2) творче, активне освоєння і реалізація вчителем у практиці законів і принципів педагогіки з урахуванням конкретних умов.

Досвід педагогічний підрозділяють на:

- *історичний* (результати педагогічної теорії і практики, отримані протягом усієї історії освіти);
- *масовий* (результати педагогічної теорії і практики, що широко застосовуються в практиці більшості вчителів);
- *передовий* (характеризується тим, що вчитель одержує кращі результати за рахунок оптимальної організації педагогічного процесу);
- *новаторський* (містить елементи новизни, відкриття, винаходу).

Досвід творчої педагогічної діяльності – професійно-інтегративна освіта, отримана в результаті об'єднання в нерозривне ціле знань, умінь, самостійного застосування їх на практиці, що дає реальну можливість не тільки

спостерігати й оцінювати нові педагогічні явища, але і вносити елементи новизни (нового, ефективного) у власну педагогічну діяльність.

Домашня навчальна робота учнів (самопідготовка) – форма організації самостійного індивідуального вивчення школярами навчального матеріалу у позаурочний час. Метою Д.Н.Р. є закріплення набутих знань, їх узагальнення, систематизація; оформлення засвоєного; засвоєння певних питань програми; застосування отриманих знань при розв'язуванні задач, виконанні вправ; виконання творчих робіт; вилучення прогалів у знаннях, забезпечення наступного уроку. Д.Р. сприяє розвитку самостійності учнів, виховує відповідальність, розвиває навички навчальної праці, привчає до самоконтролю, виховує волю, дозволяє індивідуалізувати навчальну роботу учнів.

Дослідження педагогічне – процес і результат наукової діяльності, спрямований на отримання соціально значущих знань про закономірності, принципи, структуру, зміст, методи, форми та технології навчання, виховання і розвитку.

Розрізняють три рівні педагогічних досліджень:

- *емпіричний* – встановлення нових фактів у педагогічній науці;
- *теоретичний* – виокремлення і формулювання основних фактів у педагогічній науці;
- *методологічний* – формулювання загальних принципів і методів дослідження педагогічних явищ на базі емпіричних і творчих досліджень.

Дослідницький метод – метод проблемного навчання, що передбачає самостійну роботу учнів з різними джерелами знань для вирішення навчально-дослідницьких завдань при наявності направляючої ролі вчителя.

Доступність – принцип навчання: відповідність змісту, обсягу матеріалу, що досліджується, методів і організаційних форм навчання віковим та індивідуальним особливостям тих, кого навчають, наявним у них знанням, уявленням, умовам навчання.

Дошкільна педагогіка – галузь педагогіки, об'єктом якої є процес виховання і освіти дітей дошкільного віку; предметом – закономірності цього процесу, форми, методи і засоби його здійснення. Може бути представлена як розгорнута частина вікової педагогіки.

Духовний світ особистості – якісно більш високий рівень пізнання, засвоєння духовних цінностей, відношення до них і їх створення. Формування духовного світу особистості зумовлюється, головним чином, її активною пізнавальною і практичною діяльністю. У силу цього про якусь завершеність, сформованість духовного світу особистості можна говорити лише відносно, оскільки постійно існує потреба в самовдосконаленні.

Духовність – 1) (*світське уявлення*) фундаментальна властивість людини, що інтегрує в собі духовні потреби і здібності самореалізовувати себе в пошуках істини, у творчості, у прагненні до добра, волі і справедливості, а також самозбагнення, саморух до Надрозуму, Космосу через самотворення і самовдосконалення; 2) (*релігійне уявлення*) душа людини, що пізнає світ і реалізує себе, відповідно до канонів православної церкви, у Святій Трійці: Вірі, Надії, Любові, це шлях духовного руху до Бога.

Духовне багатство особистості – оптимальний для даного віку рівень розвитку інтелектуальної, емоційної, діяльнісно-практичної сфер діяльності, широта кругозору, розвинута уява, почуття прекрасного, прагнення до творчості.

Духовне спілкування – обмін продуктами духовної діяльності, взаємне пізнання і вплив.

Е

Евристична бесіда – метод навчання, при якому вчитель не повідомляє готові знання, а вміло поставленими питаннями, що не містять прямої відповіді, спонукає учнів на основі наявних знань, запасу уявлень, спостережень, особистісного досвіду пізнавати нові поняття, висновки, правила.

Егоцентризм – зосередженість свідомості й уваги людини винятково на самому собі, що супроводжується ігноруванням того, що відбувається навколо.

Екскурсія – (від лат. *excursio* - поїздка, подорож, похід) – пізнавальний вид діяльності, що позитивно впливає на активне сприйняття людиною нових знань; колективні подорожі, походи до визначних місць, музеїв, промислових підприємств, сільськогосподарських виробництв, на історичні об'єкти з науковою, загальноосвітньою, культурно-освітньою метою. Виникли наприкінці XVIII - на початку XIX ст. як метод навчання. Набули великого значення як форма і метод навчально-виховної роботи у школі, у позашкільній роботі та у діяльності культурно-освітніх закладів України.

Експеримент – це такий метод вивчення об'єкта, за яким дослідник активно і цілеспрямовано впливає на нього завдяки створенню штучних умов або використанню природних умов, необхідних для виявлення відповідної властивості. Е. проводять у таких випадках: а) при спробі виявлення раніше невідомих властивостей об'єкта; б) при перевірці правильності теоретичних побудов; в) при демонструванні явища. Е. має певні переваги порівняно з методом спостереження, а саме: дозволяє вивчати явище «у чистому вигляді», звільнившись від побічних факторів, які затінюють основний процес; створює можливість дослідити властивості об'єктів; дає змогу проводити досліди стільки разів, скільки це необхідно.

Експеримент – загальнонауковий метод дослідження, який полягає в активній теоретико-практичній діяльності експериментатора, що певним чином змінює ситуацію для планомірного вивчення об'єкта в природних і/або спеціально створених умовах.

Експеримент педагогічний – науково-поставлений досвід у сфері навчальної і/або виховної роботи з метою пошуку нових, більш ефективних способів вирішення педагогічної проблеми. *Традиційні етапи педагогічного експерименту:* констатуючий; формуючий; підсумковий.

Екологія – розділ біологічної науки, який вивчає закономірності взаємовідношень організмів з навколишнім середовищем, а також організацію і функціонування надорганізмових систем (популяцій, видів, біоценозів, біосфери в цілому).

Екологічне виховання – формування у дитини екологічної свідомості як сукупності знань, мислення, почуттів, волі і готовності до активної природоохоронної діяльності. Допомогає сприйманню навколишньої дійсності

як життєвого середовища, орієнтує на дбайливе до неї ставлення. Дозволяє передбачувати і попереджувати негативні наслідки промислового освоєння природних багатств.

Екологічне виховання – систематичний, організований вплив на особистість вихованця з метою формування нового типу мислення, спрямованого на ініціативу й заповзятливість, підвищення відповідальності за перетворення навколишнього світу, творчий пошук шляхів взаємодії з природою, що веде до найкращого результату при найменших затратах.

Економіка – історично визначена сукупність виробничих відносин, економічний базис суспільства; господарство тої чи іншої держави, яке включає відповідні галузі і види виробництва. Економікою називають також деякі економічні науки (економіка промисловості, економіка сільського господарства тощо). Кожному способу виробництва відповідає своя економіка, яка відрізняється характером власності на засоби виробництва, цілями розвитку виробництва, формами і методами господарювання.

Економічне виховання – систематичний цілеспрямований вплив з метою формування в учнів економічних знань, умінь, навичок, потреб, інтересів, стилю мислення, які відповідають нормам господарювання і принципам моралі.

Екстраполяція – поширення висновків, отриманих із спостереження над одною частиною явища, на іншу його частину.

Емоції – елементарні переживання, що виникають у людини під впливом загального стану організму і процесу задоволення актуальних потреб.

Емоційність – характеристика особистості, що виявляється в частоті виникнення різноманітних емоцій та почуттів.

Емпатія – здатність людини до співпереживання, співчуття іншим людям, розуміння їх внутрішнього стану.

Емпатія педагогічна – здатність педагога ставати на місце учня, передбачати труднощі в його діяльності, розуміти, як учень сприймає визначену ситуацію.

Емпірична педагогіка – практика навчально-виховної роботи, що склалася стихійно й не дістала теоретичного обґрунтування та узагальнення.

Естетика – наука про загальні закономірності художнього освоєння дійсності людиною, про суть і форми відображення дійсності й перетворення життя за законами краси, про роль мистецтва у розвитку суспільства.

Естетичне виховання – процес формування цілісного сприймання і правильного розуміння прекрасного у мистецтві та дійсності; здатність до творчого самовиявлення, що притаманна людині; складова частина виховного процесу, безпосередньо спрямована на формування і виховання естетичних почуттів, смаків, суджень, художніх здібностей особистості, на розвиток її здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини; цілеспрямований процес формування творчо активної особистості, яка здатна сприймати, відчувати, оцінювати прекрасне, трагічне, комічне, відразливе у житті і мистецтві, жити і творити «за законами краси».

Естетичне виховання – 1) систематичний та цілеспрямований процес формування в підростаючого покоління здібностей повноцінного сприйняття і

правильного розуміння прекрасного в мистецтві та житті, вироблення естетичних понять, смаків та ідеалів, розвиток творчих задатків і обдарувань у сфері мистецтва; 2) цілеспрямований процес формування творчо активної особистості, здатної сприймати, відчувати, оцінювати прекрасне, трагічне, комічне, потворне в житті та мистецтві, жити та діяти «за законами краси».

Естетичний розвиток – процес становлення в дитини природних сутнісних сил, що забезпечують активність естетичного сприйняття, відчуття, творчої уяви, емоційного переживання, образного мислення, а також формування духовних потреб.

Етапи розвитку колективу (за А.С.Макаренком) – розглядаються відповідно до поставлених вимог. На *першому етапі* вимоги до всієї групи ставить безпосередньо сам педагог. На *другому етапі* вимоги до своїх товаришів і до самих себе ставить актив, який підтримує вимоги педагога. На *третьому етапі* колектив сам ставить вимоги до себе і до своїх членів. *Четвертий етап* передбачає створення такої моральної атмосфери, коли кожний вихованець ставить суспільні вимоги сам до себе на фоні вимог колективу і, відповідно до цих вимог, обирає способи поведінки. Також на цьому етапі розвитку первинний колектив виходить на активну взаємодію з іншими первинними колективами, ставить до них певні вимоги, надає допомоги.

Етика - наука про мораль, її природу, структуру та особливості походження і розвитку моральних норм і взаємовідносин між людьми в умовах суспільства.

Етикет – формалізований і встановлений розпорядженнями зразок або ритуал поведінки людини.

Етнос (нація) – історично сформована на визначеній території стійка сукупність людей, що володіють єдиною мовою, загальними, відносно стабільними особливостями культури і психіки, а також загальним самопізнанням (свідомістю своєї єдності та відмінності від усіх інших подібних утворень), зафіксованими у самоназві.

Етнопедагогіка – галузь педагогіки, яка вивчає специфіку народного виховання, накопичений і відображений у національній культурі, народних традиціях, звичаях, фольклорі досвід виховання; аналізує взаємозв'язки і взаємовплив педагогіки і етнічних освітньо-виховних систем.

Етнопедагогіка – нова галузь педагогічних знань, що виявляє педагогічні можливості народної педагогіки.

Ефективність – (від лат. *efekt* – те, що дає відповідний результат, дієвий) - відношення досягнутого результату (відповідно до того чи іншого критерію) до максимально досягнутого чи заздалегідь запланованого результату. Виступає мірою можливості, яка виражає мету людини, реалізує її ідею, тобто Е. є мірою уявної можливості. Використовується для оцінки цілеспрямованої діяльності з точки зору здійснення реалізації поставленої мети.

Ефективність – співвідношення показників ефекту (результату) і витрат матеріальних, трудових і фінансових ресурсів на його досягнення.

Ефективність виховання – відношення досягнутих результатів до передбаченої мети (цілей) у процесі формування духовного обличчя, суспільно значущих якостей особистості, соціальних груп, суспільства в цілому.

Ефективність навчання – кінцевий результат навчання, співвіднесений з цілями, що досягається за мінімальний відрізок часу.

Ефективність педагогічна – ступінь реалізації навчальних цілей порівняно із заданими або можливими (наприклад, перехід учня від ненавченості до навченості) за умови нейтралізації інших факторів, що впливають, крім учителя, на досягнення поставленої мети.

Ефективність уроку – ступінь досягнення заданої мети педагогічної діяльності з урахуванням оптимальності (необхідності та достатності) витрачених зусиль, засобів і часу.

Є

Єдність команди – основний принцип функціонування, а також ідеології діяльності підприємства. Припускає залежність успіху справи від злагодженості роботи всього колективу, як єдиної команди, загальної зацікавленості в результатах.

Єдність теорії і практики – один із провідних принципів дидактики. Теорія виступає як система понять, ідей, поглядів, законів, уявлень про навколишній світ та закономірності його розвитку, про сутності явищ, предметів, їхніх конкретних зв'язків. Узятя в цілому практика є багатогранною діяльністю людей щодо створення матеріальних цінностей для життя суспільства.

Теорія і практика складають діалектичну єдність, у якій теорія і суспільна практика мають відносну самостійність, постійно розвиваються, збагачують одна одну.

Дидактичний принцип «єдність теорії і практики» передбачає органічний зв'язок теоретичного матеріалу з матеріалами практики, живим досвідом мас, максимальну конкретність у справі виховання і навчання. Абстрактне ж теоретизування і вузький практицизм однаково шкідливі в навчально-виховному процесі, знижують його ефективність.

Ж

Життєва позиція – внутрішня установка, обумовлена світоглядними, моральними і психологічними якостями особистості, яка відображає її суб'єктивне відношення до суспільства.

Життєдіяльність – внутрішня і зовнішня активність особистості в конкретних умовах.

З

Завдання логічне – питання, поставлене до прочитаного тексту, до теми з метою стимулювання розумової активності учнів і спрямування її в потрібне русло (відповідно до мети вивчення).

Загальна педагогіка – базова наукова дисципліна, яка вивчає загальні закономірності виховання людини, основні фактори її розвитку, формування її особистості; розробляє загальні основи організації і здійснення педагогічного процесу.

Задатки – успадковані анатомо-фізіологічні особливості організму, головним чином центральної нервової системи, які є передумовами розвитку на їх базі здібностей.

Задатки – анатомо-фізіологічні особливості організму, головним чином центральної нервової системи, що є передумовами розвитку здібностей людини.

Задача – сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників, що визначають активність суб'єкту; дана у певних умовах мета діяльності, яка повинна бути досягнута перетворенням цих умов згідно з певною процедурою. Включає в себе вимогу (мету), умови (відоме) і шукане (невідоме), яке формулюється в запитанні.

Задача педагогічна – усвідомлення суб'єктом педагогічної діяльності цілей навчально-виховної роботи, комплексу умов цієї роботи і проблем, що виникають; виявлені у навчально-виховному процесі суперечності, які враховує учитель, стимулюючи розвиток особистості; це педагогічна мета, поставлена за певних умов. Одночасно – це і результат усвідомлення суперечностей між відомою метою роботи і невідомими шляхами досягнення цієї мети. П.З. усвідомлюється як задача, коли виконуються наступні умови: 1) у процесі педагогічної діяльності виникають певні утруднення, подолати які можна декількома способами; 2) висувається вимога знаходження оптимального способу досягнення бажаного результату і із множини рішень вибирається одне, яке служить критерієм; 3) має місце система обмежень при переході з одного стану в інший. Отже процес розв'язування задачі можна уявити у вигляді пошуку виходу із утруднення або як процес досягнення мети.

Задача педагогічна – педагогічна ситуація, що вимагає свого осмислення, прийняття на цій основі рішень і подальшого планування необхідних дій.

Задача виховна – мета, задана педагогом-вихователем у певних умовах (ситуації), яка передбачає перехід вихованця із вихідного рівня на якісно новий рівень розвитку вихованості, що стимулює його до само становлення, саморозвитку.

Виховна задача є різновидом педагогічної задачі, але разом із тим вона має і свої специфічні особливості. Останні полягають у тому, що розв'язання виховної задачі завжди передбачає позитивні зміни в особистості вихованця і виникнення новоутворень особистісного характеру в його поведінці, відносинах, діяльності.

Задача навчальна – формулювання завдання, що вимагає вирішення під час спостереження, дослідів, вивчення літератури та інших видів пізнавальної діяльності.

Закон – внутрішні і необхідні, всезагальні і суттєві, стійкі, повторювані зв'язки (відношення) між педагогічними явищами, які обумовлюють їх необхідне виявлення, розвиток і ефективність процесів виховання, навчання і розвитку. В педагогіці переважають статичні закони, за якими передбачається визначена можливість (імовірність) закладених тенденцій у зміні об'єкта або системи за певних заданих умов. Знаючи основні положення певного закону, можна пояснити всі одиничні факти, які йому підлягають.

Закономірність – упорядкованість педагогічних явищ, відносна сталість стійких, впливових факторів, систематичних зв'язків між об'єктами. З філософської точки зору закономірність відображає не жорстко детермінований характер об'єктивної необхідності, а лише той чи інший

ступінь імовірності її вияву. Отже, закономірності підкреслюють об'єктивно зумовлену послідовність явищ, тоді як у законі фіксується конкретний необхідний зв'язок між подіями, фактами.

Закономірність – об'єктивно існуючий, повторюваний, істотний зв'язок явищ у будь-якій сфері суспільного життя.

Закономірності виховання – стійкі, повторювані й істотні зв'язки, урахування яких дозволяє досягти ефективних результатів освітнього процесу. **Закономірності виховання** – стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі суттєві зв'язки між елементами виховного процесу, реалізація яких сприяє забезпеченню ефективності розвитку особистості школяра. До закономірностей виховання можна віднести наступні: 1. Мета, характер і зміст виховання визначаються об'єктивними потребами суспільства, інтересами держави і панівних класів, соціокультурними і етнічними нормами і традиціями; 2. Результати виховання обумовлюються узгодженістю виховних впливів, впливу об'єктивних і суб'єктивних факторів; 3. Позитивна реакція особистості на педагогічний вплив обумовлена врахуванням її потреб, інтересів і можливостей, вимогливим і шанобливим ставленням, опорою на позитивне, створенням оптимістичних перспектив особистісного розвитку; 4. Ефективність виховання визначається ступенем особистої активності особистості, змістом і способами організації діяльності, до якої вона включена, мотивами участі у діяльності, характером педагогічного керівництва діяльністю дітей; 5. Ефективність виховання у підлітковому і юнацькому віці обумовлена здатністю вихователя зрозуміти прагнення юної людини до самостійності і незалежності та відмовитися від прямих способів педагогічного впливу; 6. Ефективність виховання обумовлена визнанням особистості як цілісності і відповідною організацією системи виховних впливів і взаємовідношень.

Закономірності навчання – загальні, необхідні та стійкі зв'язки між процесом навчання та широкими соціальними процесами, між окремими компонентами навчання, що дозволяють досягти високих результатів у навчанні.

Закономірності навчання – стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі суттєві зв'язки у навчальному процесі, які зумовлюють його ефективність. Можна виділити наступні закономірності навчання: 1. Виховуючий характер навчання; 2. Обумовленість суспільними потребами; 3. Залежність від умов, в яких воно відбувається; 4. Взаємозалежність процесів навчання, виховання і розвитку особистості; 5. Взаємозалежність навчання і реальних навчальних можливостей учнів; 6. Єдність методів і форм навчання.

Закономірності розвитку людини – стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі суттєві зв'язки у процесі розвитку особистості, які впливають на його ефективність. До закономірностей розвитку особистості належать: 1. Розвиток особистості має наслідувальний характер; 2. Особистість людини розвивається під впливом середовища; 3. Людська особистість розвивається внаслідок впливу на всі сторони її психіки; 4. Людина розвивається у діяльності; 5. Зміна особистості вимагає зміни у ставленні до неї.

Закономірності розвитку особистості – істотні, необхідні, стійкі зв'язки педагогічних фактів і явищ, що зумовлюють розвиток особистості.

Закономірності педагогічного процесу – об'єктивно існуючі, повторювані, стійкі, істотні зв'язки між явищами, окремими сторонами педагогічного процесу.

Закони життя дитячого колективу (за А.С. Макаренком) – 1. Головним законом життя колективу є: рух – форма життя колективу, зупинка – форма його смерті. 2. Тон і стиль дитячого колективу: а) мажор – постійна бадьорість, готовність вихованців до дії; б) почуття власної гідності, що витікає з уявлення про цінність свого колективу, гордість за нього; в) дружнє єднання членів колективу; г) почуття захищеності; д) активність, що проявляється у готовності до впорядкованої ділової та ігрової дії; е) звичка до стриманості у рухах, слові, у проявах емоцій. 3. Традиції, ритуали, свята, які виникли у колективі і пов'язані з певними етапами його становлення.

Закріплення знань – процес, що здійснюється на всіх етапах навчання і забезпечує міцність засвоєння знань. Найактивніший спосіб закріплення знань – застосування їх на практиці. Типові методи і форми закріплення знань – бесіди на основі раніше вивченого матеріалу, лекції узагальнюючого характеру, оглядові доповіді і повідомлення, різні види робіт з підручником, книгою, практичні завдання.

Занедбаність педагогічна – відхилення від норми в поведінці та навчальній діяльності дитини, зумовлене недоліками виховання та негативним впливом соціального оточення.

Засвоєння (присвоєння) – перетворення накопиченого людством досвіду в надбання особистості учня, тобто пізнання суті досліджуваного, а не механічне запам'ятовування.

Таксономія рівнів засвоєння: знання-розуміння-застосування-аналіз-синтез-оцінка.

Засоби виховання – відносно незалежні джерела формування особистості: предмети, речі. Здобутки і явища духовної та матеріальної культури, природи.

Засоби навчання – обов'язковий елемент обладнання навчальних кабінетів та їх інформаційно-предметного середовища, а також найважливіший з компонентів навчально-матеріальної бази шкіл різних типів та рівнів. До засобів навчання відносять різні матеріальні об'єкти, у т.ч. штучно створені спеціально для навчальних цілей і такі, що втягуються в освітньо-виховний процес у якості носіїв навчальної інформації та інструмента діяльності педагога й учнів.

Засоби педагогічні – матеріальні об'єкти і предмети духовної культури, що призначені для організації та здійснення педагогічного процесу з метою розвитку учнів.

Засіб виховання (навчання) – матеріальні і духовні цінності, пристрої і предмети, які використовуються вчителем і учнями у навчально-виховному процесі; це ті об'єкти та процеси (матеріальні та матеріалізовані), які виступають джерелом навчальної інформації та інструментами (власне засобами) для засвоєння змісту навчального матеріалу, розвитку і виховання учнів. Отже, З.В.(Н.) – це все те, за допомогою чого відбувається навчання (виховання): слово вчителя, книги, словники, наочні посібники, технічні засоби, натуральні об'єкти тощо.

Захист педагогічний – один з найважливіших принципів особистісно-орієнтованої педагогіки, що відображає готовність і здатність педагога прийти на допомогу дитині або підлітку, незахищеному та вразливому в критичних ситуаціях, моральна охорона його від можливого соціального зла або психологічного стресу і створення умов для самостійного протистояння негативним впливам.

Згуртованість – ступінь єдності колективу, обумовлена спільністю цілей, ціннісних орієнтацій, взаємозалежністю членів групи в процесі спільної діяльності та взаємною симпатією, привабливістю самої групи для кожного з її членів.

Здібності – стійкі індивідуальні особливості людини, які є суб'єктивними умовами успішного здійснення певного виду діяльності; це індивідуальні властивості особистості, що дають змогу за інших однакових умов успішно оволодівати тією чи іншою діяльністю, розв'язувати ті чи інші завдання, проблеми. Їх не можна зводити до категорій «знання, уміння, навички». З. виявляються у швидкості, глибині та міцності оволодіння способами і прийомами діяльності. Високий рівень розвитку З. виражається поняттями «талант» і «геніальність». Природною основою З. є задатки. Сукупність З. називають обдарованістю.

Здібності – індивідуально-психологічні особливості особистості, що є умовами успішного виконання визначеної діяльності. Містять у собі як окремі знання, уміння і навички, так і готовність до навчання новим способам та прийомам діяльності.

Здібності педагогічні - якість особистості, яка проявляється у схильності до роботи з дітьми, любові до дітей, отриманні задоволення від спілкування з ними. Часто З.П. звужують до уміння виконувати певні дії (гарно говорити, співати, малювати, організовувати дітей). Можна виділити наступні групи З.П.: а) *організаторські*, які проявляються в умінні згуртувати дітей, зайняти їх, розподілити обов'язки, спланувати роботу, підвести підсумки діяльності тощо; б) *дидактичні*, які складаються з уміння добирати і готувати навчальний матеріал, наочність; доступно, ясно, виразно, переконливо і послідовно викладати навчальний матеріал; стимулювати розвиток пізнавальних інтересів і духовних потреб; підвищувати навчально-пізнавальну активність учнів тощо; в) *перцептивні*, які проявляються в умінні проникати у духовний світ вихованців, об'єктивно оцінювати їх емоційний стан, виявляти особливості психіки; г) *комунікативні*, які реалізуються в умінні встановлювати педагогічно доцільні стосунки з учнями, їх батьками, колегами, керівництвом навчальних закладів; д) *сугестивні*, які проявляються в умінні чинити емоційно-вольовий вплив на вихованців; е) *дослідницькі*, які складаються з уміння пізнавати і об'єктивно оцінювати педагогічні ситуації і процеси; ж) *науково-пізнавальні*, які реалізуються у здатності до засвоєння наукових знань з обраної галузі.

Педагогічні здібності стосовно виховної діяльності визначаються як індивідуальні властивості особистості вчителя, які є умовою її успішного виконання. Н.В. Кузьміна в структурі педагогічних здібностей виділяє два ряди ознак: 1) специфічну чутливість педагога як суб'єкта діяльності до об'єкта,

процесу і результатів власної педагогічної діяльності, 2) специфічну чутливість педагога до учня як суб'єкта спілкування, пізнання та праці.

Зміст виховної роботи – сукупність дій і взаємовпливів вихователя і вихованця у процесі виховання, які визначаються його метою, завданнями, мотивами.

Зміст виховання – 1) сукупність різних видів діяльності школяра (пізнавальної, трудової, художньої, спортивної, ціннісно-орієнтованої); 2) базова культура особистості, що включає культуру спілкування, інтелектуальну, моральну, художню, фізичну культуру.

Зміст освіти – система знань, умінь і навичок, володіння якими забезпечує розвиток розумових і фізичних здібностей школярів, формування у них основ світогляду і моралі й відповідну до них поведінку, готує їх до життя і праці;

окреслене коло систематизованих знань, умінь і навичок, які є основою для всебічного розвитку учнів, формування у них світогляду і пізнавальних інтересів;

обсяг і характер знань, умінь і навичок, якими повинна оволодіти людина в процесі навчання;

система наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей школярів, формування світогляду, моралі і поведінки, підготовку до суспільного життя, праці. До змісту освіти включаються всі елементи соціального досвіду, накопиченого людством;

система знань про навколишній світ, сучасне виробництво, культуру й мистецтво, узагальнених інтелектуальних і практичних умінь, навичок творчого розв'язання практичних і теоретичних проблем, система етичних норм, якими повинні оволодіти учні;

система наукових знань, практичних умінь і навичок, а також світоглядних і морально-етичних ідей, якими необхідно оволодіти учням у процесі навчання;

педагогічно адаптована система знань, способів діяльності інтелектуального і практичного характеру, досвіду творчої діяльності та емоційно-ціннісного ставлення до світу; система чотирьох елементів соціального досвіду, віддзеркалена у видах і галузях діяльності, втілених у навчальних предметах і програмі позаурочної діяльності.

Зміст навчання – обсяг, характер і рівень знань, умінь та навичок, а також досвіду творчої діяльності та досвіду емоційно-ціннісних відносин.

Зміст навчання має стати особистісно-значущим для школярів. Учні повинні отримати можливість сприймати навчання як процес, у якому вони рівноправно взаємодіють, який рівноправно взаємореґулюють і за який «спів відповідають».

Знання – це перевірений суспільно-історичною практикою результат процесу пізнання дійсності, який, по-перше, являє собою адекватне її відображення у свідомості людини у вигляді уявлень, понять, теорій; по-друге, виступає як володіння ними та вміння діяти на їх основі. Знання являють собою цілісну систему відомостей, накопичених впродовж всього періоду розвитку науки. Знання вміщуються у поняттях, судженнях, висновках,

концепціях, теоріях. Однією з найважливіших соціальних функцій знань є перетворення їх на переконання, які згодом стають керівництвом до практичної дії. Невід'ємними якостями справжніх знань є їх систематичність, усвідомленість, осмисленість. Поняття «знання» можна розглядати у широкому та вузькому розумінні. Знання у широкому сенсі - це комплекс теоретичних і практичних знань та умінь застосовувати їх у різних сферах діяльності; знання у вузькому сенсі (в окремій галузі) - це понятійно-фактична складова навчального матеріалу, яка включає взаємопов'язані факти, закономірності, теорії, узагальнення, терміни. Як предмет засвоєння знання мають три взаємопов'язані аспекти: теоретичний (факти, теоретичні ідеї і поняття); практичний (уміння і навички застосування знань у певній сфері діяльності); світоглядно-моральну (світоглядні та морально-етичні ідеї, що вміщені у знаннях). Педагогічні знання, як складова світогляду майбутнього вчителя, значною мірою визначають його ставлення до педагогічної дійсності, моральні погляди і переконання, вольові риси особистості, характер. Вони є одним з джерел нахилів та інтересів вчителя, необхідною умовою розвитку його професійних здібностей й обдарувань.

Знання – відображення людиною об'єктивної дійсності у формі фактів, уявлень, понять і законів науки.

Зона найближчого розвитку – розбіжність між рівнем актуального і потенційного розвитку, якого дитина здатна досягти під керівництвом дорослих і у співробітництві з однолітками. Прогнозування й урахування зони найближчого розвитку дозволяє досягти продуктивності навчально-виховного процесу, реалізує принципи розвиваючого навчання.

I

Ідеал – уявлення про зразок людської поведінки і стосунків між людьми, що виходять із розуміння мети життя; уявлення про найвищу досконалість, яка як взірєць, норма і найвища мета, визначає певний спосіб і характер дій людини. Ідеал вірно чи ілюзорно відображає корінні суспільні інтереси. Формування ідеалу у дітей необхідно розглядати як виключно важливий аспект загального розвитку особистості дитини, її морального виховання.

Ідентифікація – ототожнення себе з іншою людиною (групою людей, образом, ідеалом), на основі чого відбувається «прийняття» партнера по спілкуванню як самого себе (повсякденне значення – поставити себе на чиесь місце).

Ідея – продукт людської думки, форма відображення дійсності. Відрізняється від інших форм мислення і наукового пізнання тим, що в ній не тільки відображено об'єкт вивчення, але й міститься усвідомлення мети, перспективи пізнання і практичного перетворення дійсності. Нова ідея – не просто зміна уявлення про об'єкт дослідження шляхом строгого обґрунтування - це якісний стрибок думки за межі сприйнятих почуттям даних і перевірених рішень. Нові ідеї можуть виникати під впливом парадоксальних ситуацій, коли виявляється незвичний, неочікуваний результат, який надто розходиться з загальноприйнятими положеннями науки – парадигмами. При цьому отримання нових знань відбувається за схемою: парадигма – парадокс – нова

парадигма. Розвиток науки - це зміна відмінних парадигм, методів, стереотипів мислення.

Імідж учителя – емоційно забарвлений стереотип сприйняття образу вчителя у свідомості вихованців, колег, соціального оточення.

Імпровізація – оперативне оцінювання ситуації і вчинків учня, прийняття рішення відразу, часом без попереднього логічного міркування, на підставі попереднього досвіду і педагогічних знань, ерудиції й інтуїтивного пошуку, органічне втілення його в спілкуванні з дітьми; продуктивна дія в мінливих обставинах діяльності, чуйне реагування на їхню зміну і корекція власної діяльності; уміння вчителя додати характер безпосередності розвитку уроку, «оживити» його новими ідеями.

Індивід – людина як цілісний неповторний представник роду з його психофізіологічними властивостями, які виступають у якості передумов для розвитку особистості; людина як носій загальних рис, що притаманні людському роду як специфічному у світі природи; окремий представник цього роду.

Індивід – окремий живий організм, особа, людина як окрема особистість у середовищі інших людей.

Індивідуалізм – один із принципів організації і самоорганізації життя індивіду в співтоваристві. Він остаточно сформувався в епоху великих політичних революцій в Англії, Америці і Франції; цей принцип взаємопов'язаний з лібералізмом як соціально-політичним рухом та ідеологією нової державності.

Принцип індивідуалізму включає такі уявлення й ідеї:

- усі цінності (права людини, воля, демократія, справедливість) є особистісно-орієнтованими;
- ніхто і ніщо не може ніколи використовувати індивіда як засіб для досягнення цілей інших членів або структур суспільства;
- кожен індивід має свободу вибору;
- співтовариство існує для розвитку й реалізації індивіда, а не навпаки.

Індивідуальний підхід – організація педагогічної взаємодії з урахуванням особливостей та рівня розвитку дитини (реальних навчальних можливостей), а також умов її життєдіяльності.

Індивідуальний стиль педагогічної діяльності – 1) сукупність рис, стійке сполучення використовуваних прийомів і засобів, що обумовлюють особливості діяльності педагога;

2) своєрідна манера педагогічних дій і спілкування, властива конкретному педагогу; стійка індивідуальна система психолого-педагогічних засобів, прийомів, навичок, методів, технологій здійснення навчально-виховного процесу.

Стилі педагогічної діяльності: *емоційно-імпровізаційний; емоційно-методичний; розмірковувально-імпровізаційний; розмірковувально-методичний.*

Індивідуальні особливості – індивідуальні відмінності, які визначаються природними задатками, різними життєвими умовами і вихованням дитини. До І.О. відносять своєрідність відчуттів, сприймання, мислення, пам'яті, уявлень, особливостей інтересів, здібностей, темпераменту, характеру особистості.

Індивідуальні особливості учнів – сукупність моральних, інтелектуальних, волевих, емоційних та інших якостей особистості, що помітно відрізняють одну людину від іншої.

Індивідуальність – сукупність рис, що визначають самобутність людини, її відмінність від інших людей; своєрідність психіки та особистості індивіда, її неповторність; співвідношення індивідних, особистісних, суб'єктних проявів людини, які для кожного з людей є унікальними, неповторними, що відрізняють його від інших, надають йому цінності поряд з іншими. Проявляється у рисах темпераменту, характеру, у специфіці інтересів, якостей, в емоційній і інтелектуальній сферах, у потребах і здібностях людини.

Індивідуальність – неповторна своєрідність особистості кожної людини, що визначається сукупністю рис, властивостей її психіки і формується під впливом різних факторів антропосоціогенезу.

Індукція – метод наукового пізнання, що передбачає перехід від часткового до загального, коли на підставі знання про частину предметів класу робиться висновок стосовно класу в цілому.

Індукція – вид умовиводів, що являє собою метод пізнання від часткового до загального, коли на підставі стійкої повторюваності визначеної ознаки в окремих явищах роблять висновки про її приналежність усьому класу явищ. Індукція спирається на спостереження й експеримент і тісно зв'язана з дедукцією.

Ініціативність – здатність особистості, виражена у прагненні до самостійних суспільних призначень, в ініціативі, активності, заповзятливості.

Інноватика педагогічна – галузь педагогічної науки, що вивчає процес оновлення педагогічної діяльності, її принципи, закономірності, методи і засоби.

Інноваційний потенціал педагога – сукупність соціокультурних і творчих характеристик особистості педагога, що виражає готовність удосконалювати педагогічну діяльність і наявність внутрішніх засобів та методів, що забезпечують дану готовність. Сюди також включається бажання і можливість розвивати свої інтереси та уявлення, шукати власні нетрадиційні шляхи вирішення проблем, що виникають, сприймати і творчо втілювати вже існуючі нестандартні підходи в освіті.

Інноваційний урок – урок, що відрізняється оригінальним, творчим підходом учителя, привнесенням змін у мету, зміст, методи, засоби або форми організації заняття.

Інновація педагогічна (нововведення) – 1) процес внесення нового, зміна, удосконалювання й оптимізація існуючого;

2) цілеспрямована зміна, що вносить в освітнє середовище елементи нового, які покращують характеристики як окремих частин, компонентів, так і самої освітньої системи в цілому;

3) виникнення і нагромадження різноманітних нововведень, ініціатив, що в сукупності приводять до значних змін у навчально-виховному процесі та трансформації його змісту і якості.

Інновації класифікуються:

- за видами діяльності (педагогічні, управлінські, освітні, виховні);

- за характером внесених змін (радикальні, модифікуючи, комбінаторні);
- за масштабом внесених змін (локальні, системні, модульні);
- за джерелом виникнення (внутрішні, зовнішні).

Інтеграція педагогічна – вища форма вираження єдності цілей, принципів, змісту, форм організації процесу навчання і виховання.

Інтелект – сукупність уроджених або придбаних при житті загальних розумових здібностей, від яких залежить успішність освоєння людиною різних видів діяльності.

Інтелектуальні здібності – особливості індивіда, які формують індивідуальний спосіб мислення, що у свою чергу впливає на розгортання індивідуального життя і саморозвиток особистості, обумовлює своєрідний характер її життєдіяльності в цілому.

Інтерактивний діалог – активний обмін повідомленнями між користувачем та інформаційною системою в режимі реального часу.

Інтерв'ю – метод науково-педагогічного дослідження, спосіб одержання інформації про досліджуване явище або процес за допомогою усного опитування.

Інтерес – ставлення особистості до предмета як до чогось цінного, привабливого.

Інтерес пізнавальний – 1) ставлення особистості до предмета як до чогось цінного, привабливого;

2) емоційно забарвлений прояв пізнавальних, дослідницьких і практичних потреб особистості; форма вираження активності, що забезпечує спрямованість особистості та допомагає становленню орієнтирів поведінки.

Інтернаціональне виховання – процес формування системи толерантного відношення до людей різних національностей, заснованої на почутті волі, рівності та братерства, культурі міжнаціонального спілкування.

Інтуїція – 1) чуття, проникливість, пізнання істини без логічного обґрунтування, засноване на попередньому досвіді; 2) здатність швидко знаходити правильне вирішення задачі й орієнтуватися в складних життєвих ситуаціях, а також передбачати хід подій.

Інформатизація навчання – надання тим, кого навчають, великої за обсягом інформації, поданої в базах даних, комп'ютерних програмах, різній довідковій літературі. Комп'ютеризація в даному випадку виступає частиною інформатизації навчання.

Інформаційні технології – сукупність методів і технічних засобів отримання, перетворення, передачі, збереження й використання інформації.

Інцидент – дія або сукупність дій учасників конфлікту, що провокує різке загострення протиріч і початок боротьби між ними.

Історія педагогіки – наукова дисципліна, об'єктом якої є процес історичного розвитку освіти і педагогічної думки у їх єдності і взаємозв'язку з сучасними проблемами освіти; предметом – факти, протиріччя, закономірності історико-педагогічного процесу, аналіз яких забезпечує ефективне здійснення, прогнозування і планування подальшого розвитку педагогічної теорії і практики.

К

Кар'єра – 1) у широкому розумінні – послідовність поступального розвитку людини в основних сферах життя (трудовій, сімейній, творчій). Характеризується динамікою соціально-економічного положення, статусно-рольових характеристик, форм соціальної активності особистості; 2) у вузькому розумінні – просування особистості в трудовій діяльності.

Категорії педагогічної науки – провідні найзагальніші поняття науки, навколо яких будується вся система знань педагогіки. Основними категоріями педагогічної науки більшість дослідників вважають «виховання», «освіту», «навчання» та «розвиток» особистості. Проникнення в сутність цих понять допомагає зрозуміти сутність категорійного апарату педагогічної теорії на сучасному етапі її розвитку.

Категорії педагогіки – гранично загальні, фундаментальні поняття, що відображають найбільш істотні, закономірні зв'язки і відносини реальної педагогічної діяльності та пізнання.

Кваліфікація професійна – рівень навченості, підготовленості до компетентного виконання визначених видів професійної діяльності.

Класифікація – групування об'єктів за певними ознаками і встановлення між ними зв'язків.

Класифікація методів виховання – групування методів виховання за певними ознаками і встановлення зв'язків між цими групами. Групи методів виховання виділяються на основі цілісного підходу до діяльності, який включає в себе усвідомлення процесу діяльності, її організацію, стимулювання, контроль і аналіз результатів. Розрізняють: 1. Методи формування свідомості особистості (а) словесна підгрупа - бесіда, лекція, диспут; б) метод прикладу); 2. Методи організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки (педагогічна вимога, суспільна думка, вправа, привчання, доручення, створення виховуючих ситуацій); 3. Методи стимулювання діяльності і поведінки (змагання, заохочення, покарання); 4. Методи контролю, самоконтролю і самооцінки діяльності і поведінки (педагогічне спостереження, бесіда, опитування, аналіз результатів суспільно-корисної праці, виконання доручень, створення виховуючих ситуацій тощо).

Класифікація методів навчання – групування методів навчання за певними ознаками і встановлення між ними зв'язків. Найпоширенішими є наступні підходи до класифікації методів навчання: а) за джерелами передачі і характером сприйняття навчальної інформації: словесні, наочні, практичні (С.П. Петровський, Є.Я. Голант); б) за характером пізнавальної діяльності учнів по засвоєнню змісту освіти: пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемні, частково-пошукові, дослідницькі (М.М. Скаткін, І.Я. Лернер); в) залежно від основних дидактичних цілей і завдань, які вирішуються на конкретному етапі навчання: методи оволодіння новими знаннями, формування вмінь і навичок, застосування одержаних знань, творчої діяльності, закріплення, перевірки і оцінювання знань, умінь, навичок (М.О. Данилов, Б.П. Єсіпов). При цілісному підході до діяльності у процесі навчання виділяють три великі групи методів: а) організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності; б) стимулювання і мотивації навчально-

пізнавальної діяльності; в) контролю і самоконтролю навчально-пізнавальної діяльності (Ю.К. Бабанський).

Клас шкільний – 1) Постійна (у межах навчального року) група учнів однакового віку, які працюють за єдиною навчальною програмою. Вперше чіткий розподіл на класи здійснив видатний педагог-гуманіст Й. Штурм (1507-1589) у страсбурзькій гімназії. 2) Навчальне приміщення у школі, обладнане спеціальними меблями, яке відповідає встановленим санітарно-гігієнічним вимогам (освітлення, площа, вентиляція тощо). 3) Річний курс навчання із зазначенням навчальних предметів і розподілом часу на вивчення кожного з них.

Класний керівник – учитель, який поряд з викладанням того чи іншого предмета здійснює виховну роботу в довіреному йому класі. К.к. організовує і спрямовує виховний процес у класі, об'єднує виховні зусилля вчителів, батьків і громадськості, відповідає за організацію виховної роботи у своєму класі. Призначається директором школи з числа найкращих і авторитетних учителів, які мають найбільший досвід роботи, певні особистісні та професійні риси.

Класно-урочна система навчання – система організації навчального процесу в школі, за якою навчальна робота проводиться з групою учнів постійного складу, однакового віку і рівня підготовки (класом), протягом певного часу і за сталим встановленим розкладом, а основною формою навчання є урок. У 20-30-х роках XVI століття застосовувалася у загальнодоступних початкових школах Чехії, Польщі, Угорщини, Литви, Саксонії, а згодом у братських школах України і Білорусі. Вперше досить повно і ґрунтовно була охарактеризована у праці Я.А. Коменського «Велика дидактика» (1657), набула подальшого розвитку у творчості К.Д. Ушинського, є основною у сучасній українській школі, вдосконалюється за участю тисяч учителів і видатних учених-педагогів.

Колектив – організована група людей, які об'єднані загальними цілями, професійними і соціальними інтересами, ціннісними орієнтаціями, сумісною діяльністю і спілкуванням, взаємною відповідальністю;

організована форма об'єднання людей на основі цілеспрямованої діяльності;

група об'єднаних спільними цілями людей, яка досягла у процесі соціально цінної спільної діяльності високого рівня розвитку;

об'єднання людей, в основі якого лежать: суспільно цінна мета, спільна діяльність, спрямована на досягнення мети, відносини взаємної відповідальності між його членами.

За певними критеріями розрізняють наступні типи колективів: за змістом діяльності (навчальні, трудові, наукові, суспільно-політичні, художньо-творчі, клубні, спортивні); за загальною функцією (виробничі, виховні); за ступенем складності структури і рівнем розвитку міжособистісних стосунків (первинні, вторинні); за юридичним статусом (формальні, неформальні); за терміном функціонування (постійні, тимчасові, ситуативні).

Колектив – 1) об'єднання школярів, що прагнуть у спільній діяльності досягнути соціально значущих та колективно-особистісних цілей і створення сприятливих умов для задоволення інтересів, потреб кожного вихованця з

урахуванням його індивідуальних особливостей; 2) вищий рівень розвитку групи, заснованої на спільності позитивної мети, єдності, взаєморозумінні та прагненні допомагати один одному; 3) особливий якісний стан групи з високим ступенем організаційної спільності, який визначають: єдині ціннісні орієнтації; однакові соціально схвалювані цілі та завдання діяльності; добровільність і згуртованість об'єднання; цілісність і наявність визначеної організації; чітка структура, перевага суспільного самовизначення над індивідуальним.

Колективна думка – сукупні оцінювання, бажання, вимоги, у яких виражається відношення членів колективу до визначених (тих, що торкаються їхніх інтересів та потреб) питань, явищ, подій, фактів.

Колективна творча діяльність (КТД = «комунарська ідея») – сукупність засобів, методів, технологій, що забезпечують створення розвивальної, гуманістичної, самоуправлінської спільноти дітей і дорослих.

Колективна творча справа – суспільно важлива виховна справа, участь дітей у якій забезпечує підвищення рівня їхньої вихованості.

Колективний настрій – спільне переживання, тривалий емоційний стан, що впливає на прояв особистості, якість загальної індивідуальної роботи.

Команда – особливий вид формально-неформального об'єднання працюючих разом людей:

- *формального*: коли це представники однієї установи, що приймають її правила, нормативи, місію й інші умови спільної життєдіяльності, разом з оформленням заяви на роботу;

- *неформального*: коли в команду входять добровільно ті, хто усвідомлено і вільно приймає загальні цінності, владу лідера, правила співробітництва та комунікації.

Комбінована система навчання (за М.П. Гузиком) – це альтернативна педагогічна система, яка дає можливість здійснювати навчання, розвиток і виховання учнів на основі глибокої диференціації, індивідуалізації та персоналізації. Це ідея відповідності змісту і технології навчання структурі інтелектуальної діяльності, яка була обґрунтована американським вченим Д. Гілфордом. Передбачає виконання диференційованих програм, які обирають самі учні. Програма С – передбачає репродуктивний рівень засвоєння знань, розв'язання стандартних завдань, відтворення навчальної інформації. Програма В – частково-творчий рівень оволодіння знаннями та перенесення їх у нові ситуації. Програма А – творчий рівень знань та їх перенесення у нові нестандартні ситуації. Характерною особливістю є те, що навчальний матеріал у всіх програмах розглядається однаковий, проте у різних ситуаціях, тому учень може поступово перейти від роботи за програмою С до програми А.

Компенсація (від латинського – compensatio – відновлення придатності, здатності) – заміна або перебудова порушених або недорозвинених функцій організму.

Компетентний (лат. competens – відповідний; здатний) – такий, що володіє компетенцією; знаючий, обізнаний у визначеній галузі.

Компетентність – 1) знання, досвід у тій або іншій галузі; 2) інтегральний прояв професіоналізму, у якому об'єднуються елементи професійної та загальної культури, досвіду, стаж педагогічної діяльності та педагогічної творчості; 3) інтегрована характеристика якості особистості, результативний блок, сформований через досвід, знання, уміння, ставлення, поведінкові реакції.

Компетентність побудована на комбінації взаємовідповідних пізнавальних відношень і практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань та вмінь, усього того, що можна мобілізувати для активної дії.

Компетентність у педагогічному спілкуванні – інтегральна якість особистості, що проявляється у використанні узагальнених умінь педагогічного спілкування, які відображають методологічну та технологічну сторони означеного процесу. Складниками такої компетентності є узагальнені вміння педагогічного спілкування – вміння сприймати та оцінювати один одного в процесі педагогічної комунікації; уміння обмінюватися інформацією між суб'єктами педагогічного спілкування; уміння взаємодіяти в спільній діяльності; уміння взаємооцінювати соціально-педагогічні відносини у спільній діяльності; уміння усвідомлювати позитивне і негативне, справедливе та несправедливе в педагогічній роботі; уміння виховувати особистісну гідність; уміння усвідомлювати естетичне в процесі педагогічної взаємодії; вміння створювати прекрасне у спільній діяльності.

Компетенція (лат. *competentia* – приналежність по праву) – коло повноважень якого-небудь органу або посадової особи; коло питань, з яких дана особа має знання, досвід.

Комплекс навчально-методичний – підручники, навчальні посібники та довідники, робочі зошити, збірники задач і завдань, наочні й інші засоби навчання предмета, а також методичні посібники, статті, рекомендації.

Композиція уроку – взаєморозміщення та і взаємозалежність усіх його елементів, драматургічна організація уроку, його логічна й емоційна закінченість, загальний монтаж.

Комунікабельність – соціально-психологічна риса особистості, здатність її до товариського спілкування з іншими людьми.

Комунікативні вміння вчителя – взаємопов'язані групи перцептивних умінь, власне вмінь спілкування (вербального) та вмінь і навичок педагогічної техніки.

Комунікація – акт спілкування, що має на меті обмін інформацією. Вчителі повинні сприяти учнівським контактам, розвитку навичок співпраці та комунікації, приділяти особливу увагу розвитку взаємної відповідальності за результати навчальної праці.

Консалтинг (англ. *consulting, to consult* – радитися, консультуватися) – система професійних консультацій з різних питань.

Консенсус – підхід, при якому всі члени групи приходять до рішення, яке є прийнятним для всіх, навіть, якщо з ним не згодні деякі члени групи.

Контент-аналіз – формалізований метод аналізу змісту документів за допомогою математичних засобів. Складається з ряду послідовних дій:

а) виділення одиниць аналізу; б) пошук їх індикаторів у тексті; в) підрахунок і статистична обробка частоти застосування визначеного поняття.

Контроль – функція, що забезпечує зворотний зв'язок, процедуру одержання інформації про хід діяльності та її результати.

Контроль, аналіз і коректування навчального процесу – діяльність учителів і представників органів освіти з керування, регулювання та підвищення ефективності процесу навчання.

Концепція – 1) визначений спосіб розуміння, трактування якого-небудь предмета, явища, процесу; основна точка зору на предмет або явище; керівна ідея; 2) система ідей, поглядів на предмет, явище, спосіб їх розуміння і трактування, що визначає характер пізнавальної та практичної діяльності.

Конфлікт – процес різкого загострення протиріч і боротьби двох та більше сторін у вирішенні проблеми, що є значущою для кожного з учасників. Конфлікт складається з проблеми (протиріччя), конфліктної ситуації, реального інциденту та його учасників.

Конфліктна ситуація – ситуація відкритого протистояння, учасники якої відстоюють свої цілі, інтереси й об'єкти конфлікту, які не співпадають з іншими.

Конфліктологія – теорія вирішення конфліктів міжособистісного характеру в процесі взаємодії суб'єктів освітнього процесу, мистецтво суперечки, ведення переговорів.

Концепція педагогічна – основний задум, ідея педагогічної теорії, яка вказує спосіб побудови цілісного педагогічного процесу.

Кооперація – 1) група, яка відрізняється реально діючою організаційною структурою, міжособистісні відносини якої носять діловий характер, що підпорядковується досягненню необхідного результату, виконання конкретної задачі у визначеному виді діяльності; 2) спосіб організації навчальної діяльності (праці), при якій усі, хто навчаються і навчає, спільно та за взаємною згодою беруть участь у тому самому або в різних, пов'язаних між собою видах навчальної діяльності.

Корекційно-виховуюча діяльність (робота) – система комплексних заходів педагогічної взаємодії з дитиною, яка має недоліки в розвитку та відхилення в поведінці, з метою їх усунення.

Корекційно-розвиваюче навчання – система заходів диференційованого навчання, що дозволяє вирішувати завдання своєчасної допомоги дітям, які мають труднощі в навчанні та шкільній адаптації.

Корекція (лат. correctio – виправлення) – система педагогічних заходів, спрямованих на виправлення або ослаблення недоліків психофізичного, соціального розвитку дітей.

Креативність – здатність творчо вирішувати будь-які задачі; здатність до творчості.

Критерії вихованості – ознаки, на основі яких можна робити висновок про рівні вихованості людини, оцінити результати виховного впливу. До К.В. можна віднести наступні: а) соціальна спрямованість (суспільна активність, громадський обов'язок, життєві цілі, ідеали, ціннісні орієнтації тощо); б) ставлення до трудової діяльності (відповідальність за доручену ділянку роботи,

творчий підхід до справи, ініціативність у роботі, здатність добиватися високих результатів праці, підвищення професійних знань); в) організаторська діяльність (ділові якості, цілеспрямованість, працьовитість, дисциплінованість, організаторські вміння); г) відносини з членами трудового колективу (відносини з колегами, підлеглими, доброзичливість, повага, гуманність у відносинах з людьми).

Культура – 1) уся сукупність значущих значеннєвих відносин (мова, звичаї, звички, етичні й естетичні норми), що формують структуру суспільства, його символіку; 2) набір культурних засобів і технологій діяльності, що передаються із покоління в покоління, розвиваються ними; основна умова і процес включення людей у співтовариство, це і картина світу, особливості світосприймання і пояснення навколишнього світу; 3) сукупність штучних об'єктів, створених людьми на доповнення до природних, заучених форм людської поведінки та діяльності, набутих знань, образів самопізнання й символічних позначень навколишнього світу; 4) особливий, специфічний спосіб людської діяльності, єдність різноманітності історично вироблених форм діяльності, що відбиває ступінь «олюднення» природи та міру саморозвитку людини; 5) сума духовних досягнень і пам'ять людства; творче самовираження людей (результат і процес творчості); сукупність загальнозначущих смислів, знаків і символів; система норм і зразків поведінки, що існують у суспільстві; основа соціальної поведінки, успадкована від попередніх поколінь (мова, теоретичні ідеї, повсякденні культурно організовані види діяльності); спосіб життя або життєдіяльності, а також їх контекст; сукупність матеріальних і духовних цінностей; багатство досвіду; досягнення особистості, що залучаються нею і залучають її до сукупності загальнолюдських цінностей; 6) визначений рівень розвитку суспільства, творчих здібностей людини, виражених у діяльності людей, у їхніх взаєминах, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях, що в єдності входять до складу культурного середовища будь-якої освітньої установи; 7) сфера реалізації людських здібностей, простір спілкування.

Як сфера спілкування культура передбачає співвідношення діалогічне. Діалог є внутрішньою формою взаємоднання різних аксіологічних орієнтацій в єдиній культурі. Діалогічні за суттю форми взаємоднання особистості зі світом в дійсності можуть набувати безмежної кількості варіантів, у яких віддзеркалюється особистісне ставлення людини до світу і до самої себе.

Функції культури:

- *перетворювальна* – відповідає необхідності пристосовувати природу, включаючи і природу самої людини, до потреб суспільства;
- *організаційна* – відповідає необхідності створення моделі майбутнього;
- *пізнавальна* – забезпечує нагромадження і поглиблення знань про об'єктивні закони буття;
- *ціннісно-орієнтаційна* – відповідає необхідності консолідації суспільства єдиними ідеалами, оцінками, нормами;
- *комунікативна* – передбачає необхідність забезпечувати спілкування людей усіма засобами, доступними для даної культури;
- *соціалізацій* – відповідає потребам кожної соціальної системи формувати

людей за її образом і подібністю;

- *регулююча* – дозволяє коригувати суспільні відносини і поведінку людини відповідно до норм, прийнятих у даному соціумі;

- *гуманістична* – передбачає формування особистості у відповідних умовах;

- *адаптивна* – враховує необхідність встановлювати відповідність між собою й умовами зовнішнього середовища з метою самозбереження.

Культура духовна – визначена спрямованість людини на духовні цінності, що функціонують у суспільстві; ступінь вимог, міра вимогливості до того, що пропонує життя.

Культура життєвого самовизначення – усвідомлення людиною себе як суб'єкта власного життя, уміння приймати рішення й нести відповідальність за дії, здійснювати самовиховання.

Культура мислення – високий ступінь відточеності, відшліфованості дій та вчинків людини, досконалість її діяльності в різних сферах життя.

Культура міжнаціонального спілкування – узагальнююча характеристика суб'єкта спілкування, що володіє способами спілкування в багатоетнічному середовищі, які розкривають його участь у функціонуванні і розвитку соціальних та політичних інститутів, цінностей культури, норм спілкування з національними суб'єктами.

Культура навчальної праці – характеризує якість розумової діяльності учнів і передбачає правильне планування навчальної праці; чітку її організацію; дотримання правил навчальної гігієни; раціональні прийоми роботи з книгою та іншими джерелами інформації; самоконтроль; своєчасну корекцію своїх дій; самоаналіз результатів розумової праці, виявлення причин викритих вад та їх усунення у новому циклі навчальної діяльності.

Культура особистості – 1) соціально зумовлений рівень творчої, свідомої діяльності людини як минулої (втіленої, опрідеченої у цінностях, традиціях, нормах і т.д., що передають від покоління до покоління історичний досвід людства), так і насамперед дійсної, що ґрунтується на розпродумуванні цих цінностей; 2) комплекс характеристик (знань, якостей, навичок, способів досягнення задуманого, ціннісних орієнтацій, творчих успіхів), що дозволяє особистості жити в гармонії з загальнолюдською національною культурою, розвивати суспільство та індивідуальну своєрідність своєї особистості.

Культура особистості розглядається не просто як конгломерат різноманітних явищ, а як синтетична єдність внутрішніх (цінності, смисли, знання, ідеї, уявлення) і зовнішніх (різні соціокультурні ситуації) складових, що виявляються в різних видах діяльності й у взаємодії з людьми.

Культурне середовище освітньої установи – простір культурного розвитку дітей у дитячій спільності, що містить: *відносини* – *цінності* – *символи* – *речі* – *предмети*.

Культуровідповідність – принцип педагогіки, за яким процес виховання й соціалізації дитини повинен будуватися на основі духовної та матеріальної культури даного суспільства і народу.

Культурологічний підхід до освіти – сукупність методичних прийомів, що забезпечують аналіз будь-якої сфери соціального і психологічного життя, у

тому числі сфери освіти й педагогіки, через призму системоутворюючих понять: культура, культурні зразки, норми та цінності, уклад і спосіб життя, культурна діяльність та інтереси тощо.

Культурологія освіти – сфера знань, що пояснює і дає розуміння якісних і ціннісних характеристик сфери освіти; це система ідей, уявлень, понять, приватних методик, що сприяють культурному розвитку й саморозвитку дитини.

Л

Лабораторна робота – один з видів самостійної роботи учнів, яка проводиться за завданням учителя із застосуванням навчальних приладів, інструментів, матеріалів, установок та інших технічних засобів.

Лекція – (від лат. lectio - читання) – систематичний послідовний виклад навчального матеріалу, будь-якого питання, теми, розділу, предмета, методів науки. Л. бувають навчальними і публічними. Головні вимоги до Л.: науковість, доступність, єдність форми і змісту, емоційність викладу, органічний зв'язок з іншими видами навчальних занять - семінарами, лабораторними заняттями тощо.

Лекція – вид, форма і метод навчання, у ході якого педагог, вступивши у живу взаємодію з аудиторією, розкриває систему уявлень про той або інший предмет, явище, допомагаючи слухачам осмислити проблему й прийти до певного висновку, спонукаючи їх до цілеспрямованої практичної діяльності.

В основі лекції повинна лежати впорядкована, системна інформація, що спонукає слухача до самостійного мислення і допомагає йому усвідомити об'єктивні закономірності.

Основні дидактичні вимоги до лекції:

- високий науковий рівень;
- цілісне розкриття теми або якого-небудь її розділу, курсу в цілому;
- аналіз конкретних фактів і явищ у їх взаємозв'язку, узагальнення їх;
- ясність аргументації й наукова доказовість висновків;
- емоційність і образна форма викладу.

Лідер – член групи з найвищим соціальним статусом, за яким іншими членами групи визнається право приймати рішення в значущих для неї ситуаціях.

Лідер може бути:

- *формальним* – офіційно призначеним, юридично узаконеним;
- *неформальним* – реально прийнятим колективом/соціумом.

Людина – організм, що складається з органів і систем, жива істота, яка володіє здатністю мислити і говорити, створювати знаряддя праці і користуватися ними у процесі трудової діяльності. Являє собою єдність духовного і фізичного, природного і соціального, спадкового і набутого.

Людина – 1) жива істота, яка володіє даром мислення і мови, здатна створювати знаряддя праці, користуватися ними в процесі суспільної праці; 2) біологічна істота, представник «homo sapiens».

М

Майстерність учителя – це характеристика високого рівня педагогічної діяльності. Критеріями М.В. виступають такі ознаки його діяльності:

гуманність, науковість, педагогічна доцільність, оптимальний характер, результативність, демократичність, творчість (оригінальність). М.В. ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді.

Майстерність (педагогічна) – частина педагогічного мистецтва, що виражається в досконалому володінні педагогічними методами і прийомами, усім арсеналом педагогічних умінь і навичок, що забезпечують практичне втілення педагогічного мистецтва в процесі формування особистості.

Маннгеймська система навчання – ґрунтується на поділі учнів залежно від рівня підготовки і здібностей. Запроваджена у Німеччині Йозефом Антоном Зіккінгером (1858-1930) у м. Маннгеймі. Дістала поширення на початку ХХ століття. Дітей було поділено на 4 групи: 1) основні класи - для дітей, що мають середні здібності (50-60%); 2) класи для учнів малоздібних, які звичайно не закінчують школу (20-30%); 3) допоміжні класи - для розумово відсталих дітей (2-2,5%); 4) класи для обдарованих дітей (20-25%). Поділ дітей здійснювався на підставі результатів психометричних обстежень і характеристик учителів. Тривалість навчання у кожній групі: у першій – вісім років, у другій і третій – чотири роки, у четвертій – шість років. Головний недолік системи: заснована на уявленні про вирішальний вплив біологічних факторів на кінцеві результати розвитку учнів.

Менеджмент педагогічний – комплекс принципів, методів, організаційних норм і технологічних прийомів керування освітнім процесом, спрямований на підвищення його ефективності.

Менталітет – стійка настроєність внутрішнього світу людей, що об'єднує їх у соціальні й історичні спільності; сукупність установок до певного типу мислення.

Менталітет, з одного боку, виступає як результат культури й традицій, з іншого боку, сам є джерелом розвитку культури.

Менталітет особистості – інтегративна характеристика особистості, розвиток якої детермінований соціально-політичними орієнтаціями, культурними й національними традиціями, особливостями освіти і психічного розвитку особистості.

Менталітет відбиває світоглядні погляди, установки й ціннісні орієнтації особистості.

Мета – передбачення у свідомості результату, на здобуття якого спрямовано діяльність окремої людини, групи або усього суспільства. Категорія М. у вигляді логічної моделі фіксує бажане, до чого людина прагне, що є для неї взірцем у певному виді діяльності, а отже, є активним фактором людської свідомості. М. тісно пов'язана з засобами її досягнення. М. має винятково важливе значення для спрямування, організації діяльності, постановки конкретних завдань.

Мета – 1) один з елементів поведінки, безпосередній мотив свідомої діяльності, що характеризується передбаченням у свідомості, мисленні результату діяльності та шляхів, способів її досягнення; 2) усвідомлений образ результату, що передбачається, на досягнення якого направлено дію.

Мета виховання – сукупність властивостей особистості, до виховання яких прагне суспільство; це ті попередньо визначені (прогнозовані) результати підготовки підростаючого покоління до життя, у їх особистісному розвитку і формуванні, яких прагнуть досягти у процесі виховної роботи. М.В. має об'єктивний характер і виражає ідеал людини у найбільш загальній формі. М.В. – це та характеристика, що визначає виховну систему в цілому. Метою виховання зумовлюються зміст, організація, принципи, методи навчально-виховної праці, весь уклад життя школи, всіх виховних осередків і закладів. Саме цілі і засоби їх досягнення відрізняють одні виховні системи від інших.

Мета виховання (у загальному тлумаченні) – допомога особистості у створенні умов для її самовизначення, самореалізації, формування і створення учнем картини світу, адекватної сучасному знанню, формування громадянина, інтегрованого в суспільстві і спрямованого на його вдосконалення.

Загальні цілі виховання – вироблення ціннісно-важливих, необхідних якостей, властивих людям.

Індивідуальні цілі виховання – виховання окремої людини.

Перспективна (ідеальна) мета виховання – формування всебічної, гармонійно розвинутої особистості.

Реальна мета виховання сьогодні – надати кожному школяреві базову освіту і культуру та на основі їх представити умови для розвитку найбільш суб'єктивних умов (бажання індивіда), об'єктивних можливостей (родини, школи, громадськості, державної влади на місцях) особистості.

Мета виховання загальна – формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості, яка б постійно проявляла суспільну активність.

Мета національного виховання – набуття молодими поколіннями соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, моральної, художньої, естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Метод – шлях пізнання; спосіб побудови і обґрунтування наукового знання; спосіб пізнання предмету науки.

Метод – сукупність відносно однорідних прийомів, операцій практичного/теоретичного освоєння дійсності.

Методи навчання – способи організації пізнавальної діяльності учнів, яка забезпечує оволодіння знаннями, методами пізнання і практичної діяльності;

упорядкована за певним принципом спільна діяльність учителя і учнів, що являє собою систему прийомів або способів і спрямована на розв'язання навчально-виховних завдань;

впорядковані способи взаємопов'язаної діяльності вчителя і учнів, які спрямовані на досягнення мети освіти.

Метод навчання – спосіб упорядкованої взаємозалежної діяльності викладача й учнів, спрямований на розв'язання навчально-виховних завдань.

Метод наочного навчання (МНН) – метод навчання, в основі якого лежить використання різних засобів наочності.

Методичні прийоми МНН:

- *демонстрація* – будується на основі показу об'єкта вивчення (реальних подій життя, явищ природи, наукових і виробничих процесів, дії приладів і апаратів) у динаміці, з метою його аналітичного розгляду й обговорення проблем, що виникають;

- *ілюстрація* – показ об'єктів вивчення в символічному (статичному) зображенні за допомогою карт, картин, схем, плакатів.

Метод практичного навчання (МПН) – метод навчання, в основі якого лежить організація практичної діяльності учнів з метою застосування, закріплення й поглиблення знань, умінь та навичок.

Методичні прийоми МПН:

- *вправа* – багаторазове, свідоме повторення розумових і практичних дій з метою формування, закріплення й удосконалювання необхідних знань, умінь і навичок;

- *лабораторна робота* – самостійна навчальна діяльність, в ході якої учні виконують досліди, розрахунки, експерименти, що підтверджують досліджувані теоретичні положення;

- *практична робота* – виконання практичних завдань (виготовлення предметів, обробка матеріалів) з метою застосування отриманих знань на практиці, формування визначених навичок.

Метод усного викладу (МУВ) навчального матеріалу – метод навчання, в основі якого лежить передача готових висновків науки в монологічній та діалогічній формі й формування знань і вмінь в учнів.

Методичні прийоми монологічної мови МУВ:

- *розповідь* – вид усного викладу навчального матеріалу педагогом або учнем, при використанні якого акцентується увага на конкретних фактах, їх взаємозв'язку і взаємозумовленості;

- *пояснення* – забезпечує виявлення сутності досліджуваної події або явища, його місце в системі зв'язків і взаємозалежності з іншими подіями, явищами;

- *інструктування* – передбачає постановку й чітке досягнення завдань у ході навчання з метою організації та направлення діяльності учнів у процесі занять.

Методичні прийоми діалогічної мови МУВ:

- *бесіда* – прийом обговорення навчального матеріалу (питання-відповідь), що дозволяє організувати цілеспрямовану діяльність з актуалізації відомих знань і засвоєння нових шляхом самостійних міркувань, висновків і узагальнень;

- *дискусія* – цілеспрямована, організована й керована вчителем діяльність з обміну думками і відстоювання особистого погляду на досліджувану проблему.

Методи виховання – способи взаємопов'язаної діяльності вихователя і вихованців, які спрямовані на досягнення мети виховання;

сукупність специфічних способів і прийомів виховної роботи, спрямованих на формування особистості;

інструмент доторкання до особистості.

Методи виховання – способи взаємозалежної діяльності вихователя і вихованців, спрямовані на вирішення завдань виховання. Розрізняють такі методи виховання:

- *методи формування свідомості* – спрямовані на формування правильних понять, оцінок, суджень, життєвої позиції, світогляду, серед них: бесіда, дискусія, диспут, лекція, приклад, розповідь, конференція;

- *методи організації діяльності і досвіду поведінки* – спрямовані на закріплення і формування в дітей досвіду позитивних способів і форм поведінки, моральної мотивації (доручення, повага, створення виховуючих ситуацій, КТД);

- *методи стимулювання діяльності та поведінки* – спонукають вихованців до виправлення недоліків у поведінці та закріплення, розвитку позитивної мотивації поведінки (покарання, заохочення, примус, вимога);

- *методи контролю і самоконтролю* – дозволяють вихователю й вихованцю отримати інформацію про хід процесу виховання, його ефективність (спостереження, бесіда, консилиум, опитування, аналіз, створення виховуючих ситуацій, діагностика, тренінги).

Вибір методів виховання залежить від мети і конкретних завдань виховання, провідного типу діяльності, індивідуальних і вікових особливостей вихованців.

Методи науково-педагогічних досліджень – це шляхи вивчення і опанування складних психолого-педагогічних процесів формування особистості, встановлення об'єктивної закономірності виховання і навчання; прийоми, процедури та операції емпіричного і теоретичного пізнання й вивчення явищ педагогічної дійсності; сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретної задачі. М.Д. у педагогіці поділяються на загальнонаукові та конкретно-наукові (теоретичні і емпіричні). *Загальнонаукові* включають : загальнотеоретичні методи (абстракція і конкретизація, аналіз і синтез, порівняння, протиставляння, індукція і дедукція тощо), *соціологічні* (анкетування, інтерв'ю, експертні опитування, рейтинг тощо), *соціально-психологічні* (соціометрія, тестування, тренінг тощо), *математичні* (ранжування, шкалування, індексування, кореляція тощо). До теоретичних методів належать: аналіз літератури, архівних матеріалів, документації та продуктів діяльності; аналіз поняттєво-термінологічної системи; аналогії, що побудовані на загальності фундаментальних законів діалектики для процесів різного походження; побудова гіпотез; прогнозування; моделювання. Емпіричні методи дослідження складаються з: спостережень; бесід; педагогічного консилиуму; вивчення і узагальнення масового і індивідуального педагогічного досвіду; педагогічного експерименту; науково-педагогічних експедицій.

Методи науково-педагогічного дослідження – сукупність способів і прийомів вивчення об'єктивних закономірностей навчання, виховання і розвитку.

До основних методів відносяться: метод спостереження, бесіди, інтерв'ю, аналіз документів, метод вивчення продуктів творчості, узагальнення незалежних характеристик, соціометричний метод, термінологічний, тестування, анкетування, ранжування, моделювання, експеримент.

Методи самовиховання – способи систематичної і свідомої діяльності людини, спрямовані на вироблення і вдосконалення своїх позитивних якостей і подолання негативних. До найбільш загальних методів самовиховання можна

віднести: самозобов'язання, самоствердження, самоорганізацію, самоконтроль, самозвіт, самокритику, наслідування прикладу, самосхвалення, самонаказ, аутотренінг тощо.

Методи самоосвіти – способи систематичної самостійної роботи, які спрямовані на поглиблення, розширення і більш міцне засвоєння знань. До найбільш відомих методів самоосвіти можна віднести: самостійне вивчення літератури, самостійне виконання практичних завдань, самостійну роботу з аудіовізуальними засобами, самотренування, самостійне виконання вправ тощо.

Методика КТС (за І.П. Івановим) – полягає в організації колективних творчих справ (КТС), які поєднують у сумісній діяльності вихователів і вихованців. У цій діяльності педагоги виступають як старші товариші своїх вихованців. КТС - це сумісний пошук найбільш оптимальних рішень різних виховних завдань; справа, яка планується, організовується і оцінюється зусиллями всього колективу. У витоків цієї методики стояли студенти-ентузіастки ЛДПІ ім. О.І. Герцена на чолі з І.П. Івановим. У 50-ті роки на базі студентських загонів і різновікових груп учнів створювались комуні імені А.С. Макаренка (КІМ) у дитячих таборах, при домоуправліннях, у школах. У комуні всі були рівними, всі брали участь у розробці і реалізації цікавої і корисної справи. При цьому культивувались творчість, ініціатива і повне самоврядування. Основними етапами КТС є: а) попередня робота класного керівника; б) колективне планування; в) колективна підготовка справи; г) колективне проведення справи; д) колективне підведення підсумків; е) передбачення найближчих наслідків.

Методист – спеціаліст у галузі методики вивчення якогось навчального предмета. Методистом також називається працівник методичної установи. Його обов'язки – вивчення стану викладання того чи іншого навчального предмета; виявлення, узагальнення і поширення досвіду кращих учителів і шкіл; організація методичної роботи з учителями; надання допомоги учителям у проведенні навчально-виховної роботи.

Методична робота в школі – форма організації цілеспрямованої діяльності вчителя над вдосконаленням свого фахового рівня. Сприяє взаємному збагаченню членів педагогічного колективу педагогічними знахідками, дає можливість молодим учителям вчитися педагогічній майстерності у старших і більш досвідчених колег, забезпечує підтримання у педагогічному колективі духу творчості, прагнення до пошуку. До найбільш відомих форм методичної роботи можна віднести: індивідуальну самоосвіту, відкриті уроки, взаємовідвідування, предметні комісії, виробничі наради, науково-практичні конференції, педагогічні читання, школи передового досвіду, методичний кабінет, курси перепідготовки, методологічний семінар.

Методичне об'єднання вчителів – одна з організаційних форм колективної методичної роботи у системі підвищення кваліфікації вчителів. М.О. знайомлять учителів з досягненням педагогічної науки і передового досвіду, сприяють поглибленню знань із спеціальності та із споріднених предметів.

Методичний кабінет – створюється у великих середніх школах для надання методичної допомоги учителям і вихователям. М.К. постійно знайомить учителів з досягненнями педагогічної науки і передового педагогічного досвіду. У М.К. збираються і систематизуються поурочні плани, методичні розробки складних тем, саморобні наочні посібники, зразки художньої і технічної творчості учнів тощо.

Методична розробка – опис методів, способів і прийомів педагогічної діяльності.

Методична система навчання – упорядкована сукупність взаємозалежних і взаємообумовлених методів, форм і засобів планування, проведення, контролю, аналізу, корегування навчального процесу, спрямованих на підвищення ефективності навчання.

Методичний пошук – діяльність учителя щодо визначення змісту, основи, ідеї навчального матеріалу або педагогічного явища як особистісно значущих для свого саморозвитку та для наступного розвитку особистості учнів.

Методичний прийом – складовий елемент методу, спосіб діяльності вчителя й адекватних для нього способів діяльності учнів, спрямованих на вирішення конкретного завдання.

Методичні рекомендації – комплекс коротких чітко сформульованих речень і вказівок, що сприяють упровадженню в практику найбільш ефективних методів і форм навчання, виховання, розвитку.

Методична культура вчителя – знання і володіння педагогом головними принципами, сукупністю методів і прийомів педагогічного дослідження та їх реалізація у педагогічній практиці.

Методичні основи педагогіки – науковий фундамент, з позиції якого дається пояснення основних педагогічних явищ і розкриваються їх закономірності. До методологічних основ педагогіки можна віднести: а) загальні закони філософії, зокрема теорії пізнання; б) закони логіки, закономірності психології; в) закони і закономірності педагогіки; г) методи дослідження; д) вчення класиків педагогіки, здобутки народної педагогіки, передовий педагогічний досвід.

Методологія – вчення про принципи, форми і методи наукового пізнання;

сукупність вихідних філософських ідей, що лежать в основі дослідження природних чи суспільних явищ і які вирішальним чином впливають на теоретичну інтерпретацію цих явищ;

система принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності; вчення про науковий метод пізнання; сукупність методів, що застосовуються у науці.

Розрізняють наступні рівні методології: 1) філософська методологія; 2) опора на загальнонаукові принципи, форми (системний підхід, моделювання, статистична картина світу); 3) конкретно наукова методологія (сукупність методів, форм, принципів дослідження у конкретній науці); 4) дисциплінарна методологія, що стосується частини науки (дидактика); 5) методологія міждисциплінарних досліджень.

Методологія педагогічна – 1) система принципів і способів організації, побудови теоретичної та практичної педагогічної діяльності; 2) вчення про науковий метод пізнання; 3) сукупність методів, які застосовуються у певній галузі знань.

Методологія педагогічних досліджень – розділ педагогічної науки, який вміщує основні принципи, форми та методи наукового пізнання і шляхи перетворення педагогічної дійсності. Визначає загальні підходи до пізнання закономірностей навчання, виховання і розвитку особистості. Об'єктом методології педагогіки є пізнання сутності навчально-виховного процесу й розвитку молодшої людини, а її предметом – закономірності процесу формування особистості.

Мислення – психічний пізнавальний процес відображення суттєвих зв'язків і відношень предметів і явищ об'єктивного світу; вища форма відображення дійсності у психіці, ідеальна діяльність, результатом якої є об'єктивна істина. Процес мислення характеризується наступними особливостями: мислення завжди має опосередкований характер; мислення ґрунтується на знаннях людини про загальні закони природи і суспільства; мислення починається з «живого споглядання», проте не зводиться до нього; мислення завжди є відображенням зв'язків і відношень між предметами у формі слова; мислення людини органічно пов'язано з практичною діяльністю. За конкретними ознаками (зміст, характер завдань, ступінь новизни) М. поділяють на конкретно-дієве, наочно-образне, абстрактне; практичне і теоретичне; репродуктивне і творче.

Мислення – опосередковане відображення дійсності в її істотних ознаках.

Мислення педагогічне – аналіз конкретних педагогічних ситуацій з використанням теоретичних закономірностей розвитку педагогічної взаємодії і прийняття на основі цього реального педагогічного рішення.

Мистецтво (педагогічне) – досконале володіння педагогом усією сукупністю психолого-педагогічних знань, умінь і навичок, поєднане з професійною захопленістю, розвиненим педагогічним мисленням та інтуїцією, морально-естетичним ставленням до життя, глибокою переконаністю і твердою волею.

Міжкультурна професійна компетентність – поінформованість, знання й уміння, необхідні для ефективної взаємодії з іншими, культурно «науковими», людьми.

Міжособистісні відносини – суб'єктивно пережитий зв'язок між людьми, що проявляється в характері та способах взаємних впливів один на одного у процесі їх спільної діяльності та спілкування.

Міміка – сукупність рухів частини обличчя людини, що виражають її стан або відношення до того, що він сприймає.

Міжпредметні зв'язки педагогіки – це її зв'язки з іншими науками, які дають можливість повніше пізнати педагогічні факти, явища і процеси.

Міжпредметні зв'язки – дидактичний принцип та умова встановлення взаємозв'язку між різними навчальними предметами, що вивчаються в тому або іншому навчальному закладі. Необхідність міжпредметних зв'язків обумовлена завданнями формування системи наукових знань і переконань, що

відображають єдність реального світу. Міжпредметні зв'язки забезпечують вирішення ряду організаційно-педагогічних питань: усувають дублювання, сприяють раціональному розподілу навчального матеріалу, об'єднанню зусиль викладачів в ім'я спільної погодженої роботи.

Мобілізованість – зосередженість, зібраність людини, що дають відчуття цінності часу, проведеного поруч з нею, і важливості виконуваної разом з нею або під її керівництвом роботи.

Мова навчання – мова, на якій здійснюється освітній процес у даному навчальному закладі (тобто мова спілкування вчителя з учнями на уроці, мова освітніх програм, підручників та ін.). У ряді правових документів уживається також поняття «мова навчання і виховання», яке чітко не визначене. Мова навчання – мова, якою проводиться навчально-виховна робота при визначеній системі народної освіти.

Моделі рішень – формалізований метод представлення різних альтернатив для будь-якого рішення.

Моделювання – це досить новий і перспективний метод наукового пошуку, який ґрунтується на побудові і дослідженні моделей, як засобу вивчення явищ і процесів. Наукова модель – це уявно чи матеріально реалізована система, яка адекватно відображує предмет дослідження і здатна замінити його у такій мірі, що вивчення моделі дозволяє одержати нову інформацію про сам предмет. Моделі поділяють на два види: матеріальні та ідеальні. *Матеріальні моделі* втілюються у певному матеріалі – дереві, металі, склі та ін. *Ідеальні моделі* фіксуються у таких наочних елементах як креслення, рисунок, схема, програма та ін. Метод моделювання має наступну структуру: а) постановка завдання; б) створення або вибір моделі; в) дослідження моделі; г) перенесення знань з моделі на оригінал. Означений метод ґрунтується на синтетичному підході, тобто дозволяє виділяти цілісні системи і досліджувати їх функціонування. Головна його перевага – цілісність інформації.

Моделювання – 1) процес творчого відтворення тільки істотних властивостей моделі як оригіналу, у якості якого виступає педагогічний досвід і науково обґрунтовані змістовні орієнтири; 2) творення ситуацій, максимально наближених до реальної школи, де від учителя вимагається знаходження оптимальних способів співробітництва з дітьми, манери поведінки.

Модель педагогічна – зображення або опис певного педагогічного явища чи процесу, що досліджуються як їх аналог.

Модуль – відносно самостійний блок навчальної інформації, що включає в себе мету, навчальне завдання, методичні рекомендації, орієнтовану основу дій і засобів контролю (самоконтролю) успішності виконання навчальної діяльності.

Модульне навчання – вид навчання, заснований на таких дидактичних принципах: модульність, структуризація змісту навчання на обґрунтовані елементи, динамічність, дієвість і оперативність знань, усвідомлена перспектива, різнобічність методичного консультування, паритетність.

Мозковий штурм – використання колективного творчого мислення з метою вироблення оптимального рішення. Перед спеціально підбраною

групою людей ставиться конкретна проблема, на пошук рішення виділяється кілька хвилин. Формулюються й обговорюються різні варіанти рішень.

Монолог (monologos – monos – один + logos – мова) – мова діючої особи, головного образу в драматичному творі, включена до розмовного спілкування персонажів і не припускає безпосереднього відгуку, на відміну від діалогу; мова наодинці із самим собою.

Монолог учительський – промова, проголошена вчителем як режисером і головним виконавцем ним же створеного педагогічного дійства; розповідь або звертання вчителя до своїх учнів. Такий монолог використовується для пояснення нового навчального матеріалу, виступає формою виховної проповіді, узагалі спонукає тих, хто слухає, до розмірковування й уваги. Педагогічний процес найчастіше відбувається як діалог або полілог. Але у вустах досвідченого педагога монолог здобуває характер поліфонічної монодрами, з елементами особистого і ліричного початку. Монолог учительський служить зразком змісту, що логічно розкривається, доказу, а також грамотності і строгості мислення; підкоряється законам риторики, логіки й акторської майстерності.

Мораль (від лат. mores – звичаї) – одна з форм суспільної свідомості; система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей; система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки і діяльності, які регулюють відносини між людьми за будь-якої життєвої ситуації.

Мораль – сукупність принципів і норм, привласнених людиною для внутрішньої оцінки своїх учинків.

Моральні відносини – ціннісні смислові аспекти всіх суспільних відносин, орієнтовані на найвищі вселюдські цінності.

Моральне виховання – один з найважливіших видів виховання, який полягає у цілеспрямованому формуванні моральної свідомості, розвитку морального почуття і формування звичок і навичок моральної поведінки людини відповідно до певної ідеології; це виховна діяльність школи і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності.

Моральне виховання – процес формування системи якостей особистості відповідно до вимог суспільної моралі, моральної свідомості.

Моральні звички – корисні для суспільства, стійкі форми поведінки (образ дії), які стають потребою людини і здійснюються у будь-яких ситуаціях і умовах.

Моральні переконання – пережиті та узагальнені моральні принципи, норми. Формуються у процесі активного і вольового оволодіння всім багатством моральної культури і стають керівництвом до дії для особистості.

Моральні почуття – виражають запити, оцінки, відношення, спрямованість духовного розвитку особистості.

Моральна свідомість школяра – одна із сторін суспільної свідомості, її суб'єктивно-ідеальна форма, яка у вигляді уявлень і понять відображує реальні відношення і регулює моральну сторону його діяльності.

Моральна спрямованість – стійка суспільна позиція особистості, що складається як результат світоглядної основи, домінуючих мотивів поведінки і проявляється як властивість особистості у різних умовах і обставинах.

Моральність – характеристика особливого виду практичної діяльності людей, що мотивується моральними ідеалами, переконаннями, нормами та принципами. Означає здатність людини творити добро не за зовнішнім примусом, а завдяки внутрішній свідомості та добровільності. М. включає моральні погляди, теорії, переконання, почуття, відношення людей, моральну поведінку.

Моральність – освоєна, внутрішньо прийнятна суспільна мораль, що регулює поведінку конкретної людини, спирається на світоглядні переконання і почуття совісті.

Моральний вчинок – специфічний вид розумово-вольової дії, необхідна складова діяльності людини, вияву її характеру і поведінки; найменша одиниця моральної поведінки, яка зберігає основні її властивості. Відіграє винятково важливу роль у морально-психічному розвитку особистості.

Моральний ідеал – виступає мірою реального і потрібного суспільству типу моральних відносин. Він задає ближню та дальню перспективу для виховання і самовиховання. Ідеал має дві основні форми: а) це побудована суспільством модель людини вищого рівня буття (теоретична форма ідеалу); б) жива дійсність, первинна його форма, реальна, творчо охоплена мислителями модель майбутньої людини. Ідеал виступає орієнтиром для регулювання поведінки кожної людини.

Мотив – спонукальна причина дії і вчинків людини (те, що штовхає до дії), яка безпосередньо пов'язана із задоволенням потреб; усвідомлена причина, яка обумовлює вибір дій і вчинків; предмет (матеріальний чи ідеальний), який спонукає до вибору дій.

Мотив – внутрішній, як правило, усвідомлений стимул діяльності.

Мотивація – система мотивів або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки.

Мотивація – система взаємозалежних і супідрядних мотивів діяльності особистості, що свідомо визначають лінію її поведінки.

Н

Навички – здатність виконувати певні дії автоматично, не застосовуючи поелементного контролю; дія, що характеризується високою мірою засвоєння. Часто кажуть, що навички – це автоматизовані уміння.

Навички – необхідні дії, доведені до автоматизму шляхом багаторазового повторювання.

Навіювання (сугестія) – вплив на емоційну, підсвідому сферу психіки людини або групи людей нерідко крім, а іноді й проти їхньої волі.

Навчальна діяльність – процес надбання людиною нових знань умінь та навичок або зміни старих; діяльність, спрямована на вирішення навчальних завдань.

Навчальна задача – мета, яку потрібно досягнути учневі у визначених умовах навчального процесу.

Навчальний план – державний нормативний документ, який визначає підсумоване навчальне навантаження учнів і його розподіл за етапами навчання і класами, тобто установлює перелік навчальних предметів, розподіл їх за роками навчання, кількість годин на тиждень, виділених для вивчення кожного предмета в окремому класі школи;

документ, що визначає склад навчальних предметів, які вивчаються в даному навчальному закладі, їх розподіл, тижневу й річну кількість годин, що відводяться на кожний навчальний предмет, і, в зв'язку з цим, структуру навчального року.

Навчальний процес – 1) цілеспрямована взаємодія викладача й учнів, у ході якої вирішуються завдання освіти, розвитку і виховання учнів; 2) конкретний вид цілісного педагогічного процесу, що реалізує цілі освіти, виховання і загального розвитку особистості в специфічних організаційних формах навчання, таких як урок, навчальне заняття, екскурсія, навчальна практика та ін.

У класичній типології виділяють: урок вивчення нового матеріалу; урок застосування та закріплення знань умінь, навичок; повторювально-узагальнюючий урок; урок перевірки та оцінки знань, умінь та навичок; комбінований урок.

Навчальна програма – державний документ, в якому розкривається зміст освіти з кожного навчального предмета в кожному класі і визначається система наукових знань, світоглядних і морально-естетичних ідей, практичних умінь і навичок, яких необхідно опанувати учням, і кількість годин на їх вивчення;

документ, що визначає зміст і обсяг знань з кожного навчального предмета, умінь і навичок, які підлягають засвоєнню, зміст розділів і тем з розподілом їх за роками навчання.

Навчальний посібник – книга, матеріал якої розширює межі підручника, містить додаткові, найновіші і довідкові відомості.

Навчальні посібники – друковані, графічні, образотворчі й інші матеріали, призначені для організації процесу навчання.

Навчальний предмет – спеціально підібраний і дидактично оброблений матеріал науки;

педагогічно обґрунтована система наукових знань та практичних навичок і умінь, які відображають основний зміст та методи визначеної науки.

Навчання – цілісний двосторонній процес педагогічної діяльності вчителя (викладання) і пізнавально-навчальної діяльності учнів (учіння), спрямований на досягнення навчально-виховних завдань;

процес двосторонньої діяльності педагога і учнів, спрямований на передачу і засвоєння знань учнями;

цілеспрямований процес взаємодії вчителя і учнів, у ході якого відбувається засвоєння знань, умінь, навичок, здійснюється виховання та розвиток учнів;

цілеспрямований двосторонній процес, в якому здійснюється сумісна діяльність вчителя (викладання) і учнів (учіння);

процес передачі і засвоєння знань, умінь та навичок і способів пізнавальної діяльності людини;

цілеспрямований процес взаємодії учителя і учнів, у ході якого здійснюється освіта людини;

двосторонній процес, який включає засвоєння навчального матеріалу, тобто діяльність учнів (учіння) і керівництво ними, тобто діяльність учителя (викладання);

цілеспрямований педагогічний процес організації і стимулювання активної навчальної і пізнавальної діяльності учнів по оволодінню науковими знаннями, уміннями та навичками, розвитку творчих здібностей, світогляду та морально-естетичних поглядів і переконань;

особлива спільна соціальна діяльність з прискореної передачі молодому поколінню і засвоєння ним шляхом організованої пізнавальної і практичної діяльності накопиченого соціального досвіду в надбання індивіду.

Навчання – 1) спеціально організований, цілеспрямований, керований процес взаємодії вчителів та учнів (викладання + навчання), спрямований на засвоєння знань, умінь, навичок; формування світогляду, розвиток розумових сил і творчих можливостей тих, кого навчають; 2) процес діяльності учня, який здійснюється як під керівництвом учителя, так і під час самоосвіти та досвіду навчально-пізнавальної діяльності.

Навчання творчому саморозвитку – навчання, засноване на законі фазового переходу розвитку в творчий саморозвиток особистості за допомогою підтримки педагога.

Навченість – інтегральна характеристика особистості, що відображає здібності учня до навчальної діяльності, тобто індивідуальні показники темпу (швидкості) і якості засвоєння знань, умінь і навичок у процесі навчання.

Під ступенем навченості людини розуміють сукупність п'яти послідовних показників – вирізнєння, запам'ятовування, розуміння, засвоєння й переносу учнями елементарних відомостей, умінь і навичок у процесі навчання.

Наочність у навчанні – один із принципів дидактики, відповідно до якого навчання здійснюється на основі сприйняття тих або інших об'єктів, процесів матеріального світу або їх зображень. Наукове обґрунтування цього принципу дає діалектико-матеріалістична теорія пізнання, що вказує на єдність конкретного й абстрактного, чуттєвого й раціонального в процесі пізнання.

Принцип наочності в навчанні діє на всіх етапах навчального процесу: при викладі нового матеріалу, у самостійній роботі, у закріпленні та перевірці знань учнів.

Народна педагогіка – галузь педагогічних знань і досвіду народу, що виробляється у домінуючих серед нього поглядах на мету, завдання, засоби і методи виховання і навчання. Першим у вітчизняну педагогічну літературу термін «Н.п.» запровадив К.Д. Ушинський. О.В. Духнович у підручнику «Народна педагогія в пользу училищ и учителей сельских» (1858 р.) також використовує поняття «народна педагогіка».

Наукове дослідження – особлива форма процесу пізнання, систематичне цілеспрямоване вивчення об'єктів, в якому використовуються засоби і методи науки і яке завершується формулюванням знання про досліджуваний об'єкт. *Фундаментальні* дослідження мають за мету розкрити сутність педагогічних закономірностей; спрямовані на поглиблення наукового знання, розвиток

методології науки, відкриття її нових галузей і не переслідують безпосередньо практичних цілей. *Прикладні* дослідження розв'язують окремі теоретичні і практичні завдання, які пов'язані з формуванням змісту виховання і освіти, розробкою педагогічних технологій; поєднують науку з практикою, фундаментальні дослідження і розробки. *Розробки* мають за мету створення програм, підручників, посібників, інструктивно-методичних рекомендацій з питань організації процесів виховання і навчання, управління виховними системами.

Науковий світогляд – цілісна система наукових, філософських, політичних, моральних, правових, естетичних понять, поглядів, переконань і почуттів, які визначають ставлення людини до оточуючої дійсності і самої себе; специфічна форма свідомості людини, яка включає в себе систему її знань, поглядів, переконань та ідеалів, у яких виражається її ставлення до розвитку природи і суспільства, і які визначають її суспільно-політичну і морально-естетичну позицію і поведінку у різних сферах життя. Для Н.С. характерні наступні риси: а) правильно пояснює минуле і сучасне (має наукову картину світу); б) дозволяє передбачати розвиток подій і явищ у суспільстві і природі; в) має гуманістичний характер.

Наукова картина світу – система уявлень про найзагальніші закони побудови і розвитку Всесвіту та його окремих частин.

Науковість навчання – принцип навчання, урахування якого передбачає, щоб зміст навчання включав у себе справді наукові теорії, закони, поняття, факти, що розкривають сучасні досягнення науки і перспективи її розвитку.

Науково-методична рада – 1) головний консультативний і експертний орган школи з питань науково-методичної діяльності; 2) колективний орган, що поєднує на добровільній основі педагогів, активно підтримуючи інноваційні процеси в школі, і керівників, що беруть участь у науково-дослідній роботі, МО, керівників творчих і експериментальних груп, заступників директора, викладачів вузів, психологів і лікарів.

Національне виховання – історично зумовлена і створена самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь. Н.В. – це виховання підростаючих поколінь у дусі українського виховного ідеалу на багатовікових традиціях.

Національний ідеал виховання – базується на загальнолюдських цінностях і включає в себе ті риси, які відповідають духовності та звичаям даного народу. Зміст Н.І.В. залежить від державного устрою, світогляду, релігії, моралі, від рівня розвитку культури, від національних особливостей народу.

Неперервна освіта – 1) цілісна сукупність засобів, способів, форм отримання, поглиблення і розширення загальної освіти, професійної компетентності, культури, виховання громадянської і моральної зрілості особистості; 2) явище освіти, всеохоплююче за повнотою, індивідуалізоване за часом, темпами і спрямованістю, що надає кожному можливості реалізації власної програми її отримання; 3) єдина система, що включає загальноосвітню і

професійну школу, вищі спеціальні навчальні заклади, курси підвищення кваліфікації, перепідготовки кадрів, самоосвіту.

Структура неперервної освіти визначається як вертикальна наскрізна і горизонтальна:

- *вертикальна наскрізна структура* забезпечує інтеграцію ступенів освіти і поступальний розвиток особистості, а також наступність її загальної та професійної освіти;

- *горизонтальна структура* припускає наявність різних освітніх структур: основних, додаткових, державних, недержавних.

Новаторський (творчий) педагогічний досвід – вища ступінь прояву передового педагогічного досвіду, що характеризується системною перебудовою педагогом своєї діяльності на основі принципово нової ідеї або сукупності ідей (відкриття), у результаті чого досягається значне і стійке підвищення ефективності педагогічного процесу.

Нововведення (новація) – принципово нова суспільно значуща інформація.

НОП (наукова організація праці) **вчителя** – полягає у створенні оптимальних умов для досягнення високих результатів у навчально-виховній роботі при раціональній витраті часу, сил і засобів як учителя так і учнів. Це такий стиль діяльності, який при мінімальній затраті ресурсів дає максимальний педагогічний ефект, найвищий ступінь організації навчально-виховного процесу на всіх його ділянках.

О

Обдарованість – високий рівень розвитку будь-яких здібностей, що створює можливість успіху у визначеній діяльності (спеціальна обдарованість) або в широкому діапазоні діяльностей (загальна обдарованість).

Об'єкт дослідження – педагогічний простір, сфера, у рамках якої знаходиться те, що буде вивчатися. *Об'єктом* дослідження педагогічної науки є сфера навчання і виховання людини, а *предметом* – закономірності процесів, що відбуваються в цій сфері.

Ознаки колективу – це ті характерні риси, які властиві колективу. До них належать: а) наявність суспільно значимої мети; б) щоденна спільна діяльність, спрямована на її досягнення; в) наявність органів самоврядування; г) встановлення певних психологічних стосунків між членами колективу.

Опитування – збір первинної інформації шляхом постановки стандартизованої системи питань.

Опіка – одна з передбачених цивільним і сімейним законодавством форм турботи про громадян, що потребують спеціальних заходів правового захисту своїх прав і законних інтересів.

Опорний сигнал – засіб наочності (схема, малюнок, креслення, криптограма), що містить необхідну для довгострокового запам'ятовування навчальну інформацію, оформлену за правилами мнемоніки (мистецтва запам'ятовування).

Оптимізація навчання – науково обгрунтований вибір і здійснення найкращого для даних умов варіанту навчання з погляду успішності вирішення його завдань і раціональності витраченого часу учнів і вчителя.

Освіта – процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок;

система знань, умінь і навичок, здобутих людиною у навчальних закладах у процесі навчання; загальний рівень знань, культури у суспільстві;

сукупність систематизованих знань, умінь, навичок, поглядів, переконань, набутих у результаті навчання у закладі освіти або шляхом самоосвіти;

процес і результат оволодіння учнями системою наукових знань та пізнавальних умінь і навичок, формування на цій основі світогляду, моральних та інших якостей особистості, розвитку її творчих сил і здібностей;

така сторона виховання, котра полягає в оволодінні системою наукових та культурних цінностей, накопичених людством;

цілеспрямований процес навчання і виховання в інтересах особистості, суспільства, держави, що супроводжується констатацією досягнення громадянином визначених державою освітніх рівнів;

єдиний процес фізичного і духовного формування особистості, процес соціалізації, що свідомо орієнтований на деякі ідеальні образи, на історично обумовлені, більш-менш чітко зафіксовані у суспільній свідомості соціальні еталони (спартанський вояк, добродійний християнин, гармонійно розвинута особистість);

творення Людини; зафіксоване досягнення рівня культури, загальних чи професійних знань, набутих у процесі навчання (початкова, середня, вища); діяльність, спрямована на відповідне досягнення; система навчальних, наукових і методичних органів та закладів, що її забезпечують (система освіти);

процес і результат цілеспрямованого інформаційного окультурення суб'єктів діяльності заради утвердження соціально-культурної форми життя. Отже, освіта є процесом і результатом цілеспрямованого формування культури людини.

Освіта – 1) як *процес* – освоєння системи знань, умінь та навичок, досвіду пізнавальної та практичної діяльності, ціннісних орієнтацій та стосунків у навчальних установах і в результаті самоосвіти;

2) як *результат* – досягнутий рівень в освоєнні знань, умінь та навичок, досвіду діяльності і відносин;

3) як *система* – сукупність спадкоємних освітніх програм і державних освітніх стандартів, мережа освітніх установ, що їх реалізує, органів управління освітою.

Освіта гуманітарна – пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті освіти, встановлення зв'язків між предметами через загальнолюдську складову шкільних дисциплін, формування особистісної зрілості учнів.

Освіта загальна – сукупність знань основ наук про природу, суспільство, людину, її мислення, мистецтво, а також відповідних умінь і навичок, необхідних кожній людині незалежно від її професії.

Освіта політехнічна – сукупність знань про головні галузі і наукові принципи виробництва, формування загальнотехнічних практичних навичок, необхідних для участі у продуктивній праці.

Освіта професійна – сукупність знань, умінь і навичок, оволодіння якими дає змогу працювати спеціалістом вищої, середньої кваліфікації, або кваліфікованим робітником; підготовка у навчальних закладах спеціалістів різних рівнів кваліфікації для трудової діяльності в одній з галузей народного господарства, науки, культури; невід’ємна складова частина єдиної системи народної освіти. Зміст професійної освіти включає поглиблене ознайомлення з науковими основами і технологією обраного виду праці; формування психологічних і моральних якостей особистості, важливих для роботи у певній сфері людської діяльності.

Освіта професійна – оволодіння учнями систематичними знаннями, уміннями та навичками в сфері конкретної професії та спеціальності. Вона здійснюється на основі загальної та політехнічної освіти.

Освітні програми – документи, що визначають зміст освіти певного рівня і спрямованості, включають загальноосвітні (основні та додаткові) й професійні (основні та додаткові) програми.

Освітній процес – сукупність цілеспрямованого навчально-виховного та самоосвітнього процесів, спрямованих на розв’язання завдань освіти, виховання і розвитку особистості відповідно до державного освітнього стандарту.

Освітній ценз – визначений рівень освіти, рух якого засвідчується відповідним документом.

Освітня модель – освітня система, що включає в себе загальні цілі та зміст освіти, проектування навчальних планів і програм, часткові цілі керівництва діяльністю учнів, моделі групування учнів, методи контролю і звітність, способи оцінки процесу навчання.

Освіченість – якість особистості, що засвоїла досвід, за допомогою чого вона стає здатною орієнтуватися в навколишньому середовищі, пристосовуватися до нього, збагачувати його, а також свою особистість.

Особистість – людина як суб’єкт відношень і свідомої діяльності, яка здатна до самопізнання і саморозвитку; стійка система соціально-значимих якостей, відношень, установок і мотивів, що характеризують людину як представника суспільства. Взаємовідношення між *індивідом*, як продуктом антропогенеза, *особистістю*, яка засвоїла суспільно-історичний досвід, та *індивідуальністю*, що перетворює світ, можуть бути охарактеризовані формулою: «індивідом народжуються, особистістю стають, індивідуальність відстоюють». Індивід у своєму розвитку відчуває соціально обумовлену потребу бути особистістю і виявляє здатність стати особистістю, яка реалізується у соціально значущій діяльності. Цим визначається розвиток людини як особистості.

Особистість – 1) індивід як суб’єкт соціальних відносин, система соціально значущих якостей людини, продукт соціалізації; 2) системна якість, якої набуває індивід у предметній діяльності та у спілкуванні, що характеризує його з боку включення в суспільні відносини.

Особистість характеризується активністю (здатністю до надситуативної поведінки, дії згідно зі своїми особистісними принципами, реалізації своїх позицій), стійкою системою поведінкових мотивів, особистісних змістів, ступенем усвідомленості своїх відношень до різних явищ дійсності,

самосвідомістю (Я-концепцією), визначеним рівнем домагань, прагненням до самореалізації та персоналізації (бути гідно представленою у свідомості інших людей). Індивід стає особистістю в процесі освоєння соціальних функцій, оволодіння базовими соціальними цінностями. Не менш істотним є і відокремлення особистості – її творче самоформування, запобігання соціальній замкнутості. Особистість – суб'єкт моральної діяльності. Моральні вимоги, що стали категоричними імперативами, утворюють надсвідомість особистості. Розпад особистості – її моральна деструкція.

Для особистості характерні такі ознаки:

- активність, прагнення суб'єкта розширити сферу своєї діяльності, діяти за межами вимог ситуації і рольових настанов;
- спрямованість – стійка панівна система мотивів – інтересів, переконань тощо;
- глибинні смислові утворення (динамічні смислові системи), які формуються у спільній діяльності груп і колективів;
- ступінь усвідомлення свого ставлення до дійсності: установка, диспозиція тощо.

Особистість викладача ВНЗ – типові якості та властивості необхідні для успішної педагогічної діяльності. Ці якості та властивості виявляються через систему взаємодії зі студентами.

Особистість, яка самоактуалізується – особистість, для якої є характерним постійне прагнення до можливо повного виявлення та розвитку своїх потенційних можливостей.

Особисте достоїнство – усвідомлення особистістю соціальної значущості своїх моральних, психологічних і ділових якостей, свого стану в суспільстві.

Особистісна окраса – відповідність (співвіднесення, баланс) між власними знаннями, інтересами, життєвою позицією, «Я», відносинами, поглядами на щонебудь.

Особистісна якість – якість, що закріпилася і стала звичною, визначає стійкість поведінки людини в будь-яких ситуаціях, які змінюються.

Особистісний підхід – 1) найважливіший психолого-педагогічний принцип, що передбачає врахування своєрідності індивідуальності особистості у вихованні дитини; 2) система відносин, при якій кожен учень відчуває себе особистістю, відчуває увагу педагога особисто до нього; при цьому дитина розуміє, що рівний з учителем у своєму світі почуттів і переживань, нічим не відрізняється від світу вчителя – вони обоє відчувають радість, біль, переживання, любов і т.д.

Особистісний підхід до виховання – повага до унікальності і своєрідності кожного учня; орієнтація на особистість вихованця як на мету, суб'єкт, результат і показник ефективності виховання; ставлення до учня як до суб'єкта власного розвитку; опора у вихованні на всю сукупність знань про людину.

Особистісний статус – стан особистості в неофіційній структурі взаємин. Він свідчить про цінність особистості в рамках однієї групи.

Особистісно-орієнтоване виховання – утвердження людини як найвищої цінності, навколо якої ґрунтуються всі інші суспільні пріоритети. Згідно з ним добро стає сутнісним визначенням людини: істина ж – лише засобом для

розвитку її духовності. Особистісно-орієнтоване виховання спрямоване на реалізацію сутнісної природи суб'єкта, якій відповідають цінності служіння, коли основним життєвим ставленням виявляється любов до інших людей. Це дозволяє людині виходити за межі своїх актуальних, наявних можливостей.

Особистісно-орієнтована освіта – цілеспрямований, планомірний, безперервний, спеціально організований педагогічний процес, спрямований на розвиток і саморозвиток учня, становлення його як особистості з урахуванням індивідуальних особливостей, інтересів, здібностей.

Оцінка – 1) умовне вираження оцінки знань, умінь та навичок учнів, оціночний бал; 2) результат процесу співвідношення реальних результатів із планованими цілями, його умовно-формальне (знакове) вираження.

Оцінка процесу виховання – один із найскладніших компонентів у структурі процесу виховання, він динамічний, розмитий, розтягнутий у часі, має яскраво виражене суб'єктивне забарвлення.

Основним критерієм оцінки процесу виховання варто вважати виховний результат, міру вихованості учнів, що визначається мірою відповідності реального образу учня («Я-реальне») ідеальній моделі («Я-ідеальне»), що відображає цілі виховання.

Оцінка процесу навчання – 1) судження педагога про ступінь засвоєння знань, умінь та навичок, установлених програмою, рівня старанності та стану дисципліни; 2) процес співвідношення реальних результатів із запланованими цілями.

II

Парадигма педагогічна – 1) сукупність теоретичних і методичних передумов, що визначають конкретне науково-педагогічне дослідження, яке втілюється в практиці на даному етапі; 2) усталена, така, що стала звичною, точка зору, визначений стандарт, зразок у вирішенні освітніх і дослідницьких завдань.

Параметри взаємодії людей – ступінь ініціативності (наступ – оборона), предмет взаємодії (позиційно-діловий); уявлення тих, хто взаємодіє, як про спільність інтересів (дружність – ворожість), так і співвідношення сил (сила – слабкість); особливості обміну інформацією (добувати – видавати).

Партнерство – спосіб взаємодії і взаємин, організованих на принципах рівності, добровільності, рівнозначності та доповнюваності учасників освітнього процесу. Навчальна взаємодія, заснована на партнерських відносинах, ставить дорослого і дитину в умови спільного пошуку, вільного вибору власних рішень задач, що виникають.

Педагог – 1) Особа, фахом якої є навчання і виховання (шкільний учитель, вихователь дошкільного закладу, викладач і вихователь середнього і вищого навчального закладу тощо);

2) Науковий працівник, який досліджує проблеми педагогіки як науки.

Педагог – особа, що веде практичну роботу в сфері виховання і навчання або розробляє проблеми педагогіки як науки.

Педагогіка – наука про виховання, освіту та навчання людини на всіх етапах її вікового розвитку;

наука про виховання підростаючого покоління і дорослих; вона є організованим впливом на світогляд і поведінку людей;

наука про виховання людини; розкриває сутність, цілі, завдання та закономірності виховання, його роль у житті суспільства і у розвитку особистості;

наука про виховні відносини, що виникають у процесі взаємозв'язку виховання, освіти і навчання з самовихованням, самоосвітою, самонавчанням та спрямовані на розвиток людини;

сукупність теоретичних і прикладних наук, що вивчають процеси виховання, навчання і розвитку особистості людини.

Педагогіка (загальна) – (із грецького – paidagogike – дитя, ago – веду) наука про виховання й освіту людини.

Під **об'єктом педагогіки** розуміють саму реальну педагогічну дійсність, тобто те, що вивчає й описує педагогіка.

Предметом педагогіки є дослідження сутності розвитку і формування людської особистості і визначення на цій основі теорії і методики виховання й навчання як спеціально організованого процесу.

Педагогіка авторитарна – напрям педагогічного мислення і практичної діяльності, який ґрунтується виключно на безумовному визнанні авторитету педагога і повному підпорядкуванню дитини його волі. Сучасна прогресивна педагогіка відкидає принцип авторитаризму у вихованні і навчанні як такий, що суперечить завданням гуманістичного виховання дітей.

Педагогіка співробітництва – напрям педагогічного мислення і практичної діяльності, спрямований на демократизацію і гуманізацію педагогічного процесу. Полягає у спільній діяльності учителя і учнів, вихователя і вихованців, яка ґрунтується на взаєморозумінні і гуманізмі, на єдності інтересів і прагнень, метою якої є особистісний розвиток дитини у процесі виховання і навчання.

Педагогіка школи – галузь педагогіки, яка вивчає навчально-виховний процес у закладах загальної освіти (об'єкт); закономірності, зміст, форми, методи і засоби навчання і виховання учнів загальноосвітньої школи (предмет). Включає дидактику, теорію виховання і теорію управління, гігієну дітей і підлітків у тій частині, де співпадають об'єкт і предмет їх дослідження. Крім того, взаємодіє з віковою педагогікою, історією педагогіки, дефектологією і іншими галузями педагогічної науки.

Педагогічна діагностика – вивчення результативності навчально-виховного процесу у школі на основі змін у рівні вихованості учнів та зростанні педагогічної майстерності вчителів.

Педагогічна діяльність – структура педагогічної діяльності відповідає загальній структурі діяльності і її можна представити у вигляді таких структурних компонентів: суб'єкт педагогічного впливу, предмет їх спільної діяльності, цілі навчання і виховання та засоби педагогічної комунікації. Структурні елементи педагогічної системи пов'язані між собою прямими і оберненими зв'язками. Можна виділити і функціональні компоненти педагогічної діяльності : 1) гностичний; 2) проектувальний; 3) конструктивний; 4) організаторський; 5) комунікативний. Функціональні елементи

характеризують динамічний характер П.Д. Крім того, педагогічну діяльність можна уявляти у вигляді множини задач, які розв'язує вчитель в ході навчання і виховання учнівської молоді.

Педагогічна діяльність – самостійний вид діяльності, у якому реалізується передача досвіду і культури від покоління до покоління.

Педагогічна емпатія – розуміння педагогом психічних станів, емоцій, почуттів, переживань учнів; пов'язана зі співпереживанням.

Педагогічна інноватика – сфера науки, що вивчає нові технології, процеси розвитку школи, нову практику виховання й освіти.

Педагогічна інновація – зміна, спрямована на поліпшення процесів виховання і навчання школярів.

Педагогічна рада – орган колективного керівництва школою. До складу П.Р. входять: директор школи (голова), його заступники, організатор позашкільної й позакласної виховної роботи, усі вчителі і вихователі, лікар, голова батьківського комітету. Основне завдання П.Р. - об'єднання зусиль педагогічного колективу школи на піднесення рівня навчально-виховної роботи, впровадження у практику досягнень педагогічної науки і практики.

Педагогічна культура – 1) загальна характеристика особистості педагога, що відображає здатність до навчально-виховної діяльності в сукупності з ефективною взаємодією із учнями; 2) динамічна система педагогічних цінностей, способів діяльності та професійної поведінки людини; 3) суб'єктивний прояв загальнокультурного досвіду вчителя в умовах професійної діяльності, який визначає процес трансляції, інтерпретації й творення знань, цінностей і способів активності в навчально-виховному процесі та відображає рівень особистісно-професійної зрілості фахівця.

Аспекти педагогічної культури:

- соціальна сфера суспільства, спосіб збереження відносин і передачі соціально-педагогічного досвіду між поколіннями та людьми;
- частина загальнолюдської і національної духовної культури, сфера педагогічних цінностей, що включає педагогічні теорії, педагогічне мислення, педагогічну свідомість суспільства;
- сфера професійної діяльності, що включає суспільні вимоги до неї, закономірності культурної ідентифікації педагога, культуровідповідні освітні системи, педагогічні технології, способи створення культурних зразків громадського життя і педагогічної практики;
- особистісна властивість учителя, вихователя, батька, викладача вузу, керівника, що інтегрує педагогічну позицію, якості, професійні вміння, поведінку, індивідуальні досягнення у творчості.

Педагогічна культура є частиною загальнолюдської культури. У ній втілені духовні цінності освіти і виховання (педагогічні знання, теорії, концепції, накопичений педагогічний досвід, професійні етичні норми) та матеріальні (засоби навчання і виховання), а також способи творчої педагогічної діяльності, які слугують соціалізації особистості в конкретних історичних умовах.

Педагогічна культура вчителя – системне утворення, її головними структурними компонентами є: педагогічні цінності, творчі способи

педагогічної діяльності, досвід створення вчителем зразків педагогічної практики з позицій гуманізму.

Показниками високого рівня сформованості педагогічної культури слід вважати:

- гуманістичну спрямованість особистості педагога;
- психолого-педагогічну компетентність і розвинуте педагогічне мислення;
- освіченість у галузі предмета, який учитель викладає, і володіння педагогічними технологіями;
- досвід творчої діяльності, вміння обґрунтовувати власну педагогічну діяльність як систему (дидактичну, виховну, методичну);
- культуру професійної поведінки (педагогічного спілкування, мови, зовнішнього вигляду).

Педагогічна майстерність – 1) комплекс властивостей особистості, що забезпечують високі результати навчальної роботи, високий рівень самоорганізації професійно-педагогічної діяльності; 2) властивість особистості, що складається під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників і відображає високий рівень розвитку духовно-моральних, інтелектуальних, теоретико-практичних знань і вмінь, що забезпечують/гарантують ефективність педагогічної діяльності (процесів навчання, виховання і розвитку особистості).

До об'єктивних чинників відносяться: рівень розвитку економіки; соціально-політичні умови; стан духовної культури; рівень розвитку психолого-педагогічної науки і актуальних ідей.

До суб'єктивних чинників відносяться: особистісні особливості педагога, рівень його загальної культури, сформованість професійної «Я-концепції».

Педагогічна підтримка – система форм, методів і засобів, що забезпечують допомогу дітям у самостійному індивідуальному виборі (моральному, громадянському, професійному самовизначенні), а також допомога у подоланні перешкод, труднощів самореалізації в різних видах діяльності.

Педагогічний процес (навчально-виховний процес) – цілеспрямована, свідомо організована, динамічна взаємодія вихователів і вихованців, у процесі якої вирішуються суспільно необхідні завдання освіти й гармонійного виховання; цілісний процес, що органічно поєднує навчання, виховання і розвиток вихованців.

Педагогічний процес – цілісний навчально-виховний процес у єдності та взаємозв'язку з вихованням, навчанням, формуванням і розвитком, що характеризується спільною діяльністю, співробітництвом і є сприятливим найбільш повному розвитку особистості.

Педагогічна стратегія – найвищий рівень перспективної теоретичної розробки головних напрямків педагогічної діяльності, що реалізований у професійних вміннях і забезпечує успіх тактики педагогічної діяльності.

Педагогічна техніка – один з компонентів педагогічної майстерності, що позначає сукупність знань, умінь і навичок, необхідних для ефективного

застосування системи та методів педагогічного впливу на окремих учнів і колективів у цілому.

До неї входять: мовні вміння, мімічна виразність, керування своїм психічним, емоційним станом, акторсько-режисерські уміння, що дозволяють виховувати почуття, ціннісне відношення вихованців, підтримувати загальну творчу спрямованість.

Педагогічний консиліум – нарада, консультація вчителів з метою більш глибокого вивчення аспектів навчально-виховного процесу, вироблення найбільш продуктивних шляхів щодо усунення наявних недоліків у навчанні, вихованні та розвитку й удосконалення процесу в цілому.

Педоцентризм – напрям у філософії виховання, який виходить із пріоритету інтересів і потреб дитини, вбачає головним завданням педагогіки створення умов для розвитку особистості. Представники педоцентричного напрямку стверджують, що зміст, організація, методи виховання повинні визначатися безпосередніми інтересами і потребами дитини, а не соціально-економічними умовами і потребами суспільства. Педоцентричні ідеї становлять значну частину педагогічної системи, яка відома під назвою «вільне виховання», які були дуже популярними наприкінці XIX – початку XX століття. Проте у чистому вигляді не знайшли свого відображення у практиці вітчизняної системи виховання.

Перевтілення (педагогічне) – здатність представити наче вперше давно відомий навчальний матеріал і захопити учнів цим враженням новизни, несподіваності, здатністю вірогідно «вжитися» в учня й разом з ним пройти шлях від незнання до знання.

Переконання – якісно більш високий стан поглядів; це такі знання, ідеї, концепції, теорії, гіпотези, у які людина вірить, як в істину, і вважає за можливе та необхідне їх реалізувати у власному житті.

Персоналізація – термін, що означає процес знаходження людиною своєї ідеальної представленості і продовжуваності в інших людях, завдяки чому він виступає перед самим собою і громадським життям як особистість.

Перцептивні вміння педагога – уміння, які допомагають йому розуміти інших (учнів, учителів, батьків). Для цього необхідно вміти проникати в індивідуальну суть іншої людини, визначати її ціннісні орієнтації, які знаходять вираження в її ідеалах, потребах, інтересах, у рівні домагань. Крім того, необхідно знати наявні в учня уявлення про себе.

Перцепція – процес сприйняття, складний процес прийому і перетворення інформації, що забезпечує організму відображення об'єктивної реальності й орієнтування в навколишньому середовищі. Сприйняття включає розуміння й осмислення інформації на основі попереднього досвіду.

Підготовленість практична педагога – сформованість в організатора навчально-виховного процесу готовності діяти в конкретній педагогічній ситуації, застосовуючи відповідні обставинам засоби, методи, прийоми виховної діяльності. Даний параметр включає ще й такі складові, як умілість вихователя та його технологічну озброєність.

Підготовленість теоретична педагога – набуття суб'єктивно значущих знань для педагога, що створює не тільки образ проектного виховного

результату, але й образ, концептуальну модель системи засобів або технологій досягнення поставленої мети.

Підручник – книга, що включає основи наукових знань з певної навчальної дисципліни у відповідності з цілями навчання, встановленими програмою і дидактичними вимогами.

Підручник – 1) книга, що містить основи наукових знань з визначеного навчального предмета відповідно до програми і призначення для досягнення цілей навчання; 2) комплексна, інформаційна модель конкретної педагогічної системи, що відповідає за змістом навчальній програмі з предмета.

Підтримка – 1) педагогічні дії, що мають на меті допомогу школярам у саморозвитку, у вирішенні різних життєвих, освітніх проблем; 2) система різнопланових заходів, проведених з метою диференціації дітей за інтересами, нахилами, життєвими устремліннями; спрямована на виявлення їх і підтримку; 3) спільна діяльність учасників виховного процесу, що створює умови для самопізнання і самореалізації вихованця, спрямована на прийняття себе й іншого, на конструктивну побудову міжособистісних відносин; 4) спосіб організації взаємодії педагога й учня (вихователя і вихованця), спрямованої на виявлення, аналіз реальних або потенційних проблем дитини, спільне проектування можливого виходу з них; 5) допомога школяру в скрутній ситуації для того, щоб він навчився самостійно вирішувати власні проблеми і справлятися з повсякденними труднощами, що передбачає допомогу в пізнанні себе й адекватному сприйнятті навколишнього середовища; 6) елемент кожного співробітництва і взаємодії, прояв позитивного відношення до діяльності людини, готовності сприяти її починанням і самореалізації.

Пізнавальна діяльність – процес розумових дій, що має на меті розширення кругозору, розвиток допитливості, формування потреби в освіті та самоосвіті, стимуляцію інтелектуального розвитку дитини й оволодіння нею системою наукових знань і уявлень.

Пізнавальний інтерес – властивість особистості, яка проявляється в активному, емоційно забарвленому відношенні до пізнання предметів, явищ навколишньої дійсності, видів діяльності, що викликається усвідомленням їх значущості для особистості; інтерес до пізнання, у процесі якого відбувається оволодіння змістом навчальних предметів і необхідними засобами або уміннями і навичками, з допомогою яких учень отримує освіту.

Пізнавальна потреба – стан людини, який створюється власною потребою в об'єктах і діях, необхідних для особистісного становлення та розвитку, і виступає джерелом активності, що організує і направляє пізнавальні процеси, уяву, поведінку.

Пізнавальне завдання – визначені навчальні умови, що потребують від учня активізації всіх пізнавальних процесів – мислення, уяви, пам'яті, уваги і т.д. Традиційно пізнавальні завдання поділяють на образні, логічні та оцінювальні.

План навчальний – нормативний документ, що визначає склад навчальних предметів для даного навчального закладу, розподіл їх за роками навчання, тижнями, річна кількість часу, що відводиться на кожний навчальний предмет.

Планування навчального процесу – складна сукупність дій органів освіти і викладачів, що передбачає складання розкладу занять школярів за предметами, з урахуванням часу і місця проведення.

План роботи класного керівника – науково обґрунтоване проектування становлення і розвитку класного колективу і кожного вихованця зокрема.

Планування уроку – конструювання взаємодії викладача й учнів у ході реального навчального часу. Основою планування служать цілі, завдання, принципи, зміст предмета і методи навчально-виховної діяльності.

Результатом процесу планування є конспект (робочий план), що складається з таких компонентів: формулювання теми, завдань уроку, дидактичного забезпечення (засобу навчання, ТЗН, роздаткового матеріалу та ін.) і методичне вирішення кожного уроку – вибір конкретних технологій, методів, форм організації навчання, передбачення їх взаємозв'язків, а також обґрунтування свого вибору.

Поведінка – 1) система взаємозалежних рефлексивних і свідомих дій, здійснюваних людиною при досягненні визначеної мети, у процесі взаємодії із соціальним середовищем; 2) особливості дій і вчинків, здійснюваних особистістю в ході й у результаті виховання, оволодіння культурними цінностями.

Погляди – прийняті людиною в якості достовірних ідеї, знання, теоретичні концепції, положення, що пояснюють явища природи і суспільства та служать орієнтирами в поведінці, діяльності і відносинах.

Позакласна робота – 1) позанавчальні заняття, що спеціально організовуються з метою поглиблення знань, розвитку вмінь та навичок, задоволення і розвитку інтересів, здібностей, забезпечення розумного відпочинку (дозвілля) учнів; 2) складова частина навчально-виховного процесу в школі, одна з форм організації вільного часу учнів.

Полікультурна освіта – важлива частина сучасної освіти, що включає організацію і зміст педагогічного процесу, де представлено дві або більше культур, які різняться за мовною, етнічною, національною чи расовою ознакою.

Основною ідеєю полікультурної освіти є принцип діалогу і взаємодії різноманітних культур, який передбачає, що найбільш повно власна культура усвідомлюється лише за умови взаємодії, діалогу різних культур, коли стають очевидними та зрозумілими особливості кожної окремої культури.

Полікультурне виховання – процес формування полікультурної особистості, що здійснюється на таких засадах: а) відмова від культурно-освітньої монополії по відношенню до інших націй та народів; б) орієнтація на діалог культур; в) спрямованість на адаптацію людини до різних культурних цінностей у ситуації існування множинності різноманітних культур.

Політична культура особистості – рівень опанування особою політичних відносин, цінностей і норм, ставлення до них, що зумовлює соціально-політичну активність. Структурні компоненти політичної культури: когнітивний, емоційно-вольовий, нормативно-вартісний, конатативний.

Поняття – є основною формою наукових знань, що концентрують в собі в узагальненому вигляді теоретичні педагогічні ідеї, концепції, закони та закономірності. Визначається як: форма мислення, що відображає суттєві

властивості, суперечливі зв'язки і відношення предметів та явищ в процесі їх розвитку; форма мислення, в якій відображаються загальні істотні властивості предметів та явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної сукупності ознак; думка або система думок, що узагальнює, вирізняє предмети деякого класу за визначеними загальними і специфічними для них критеріями; думка, яка синтезує в узагальненому вигляді предмети та явища дійсності і зв'язки між ними. Отже, з теоретико-пізнавальної точки зору поняття є формою мислення, що являє собою відображення у свідомості людини об'єктів дійсності (предметів, властивостей, відношень) стосовно їх специфічних (тобто, характерних тільки для цих об'єктів) і, бажано, суттєвих властивостей; формою наукового знання, що відображає об'єктивне, суттєве щодо властивостей речей та явищ і закріплюється спеціальними термінами.

Поняття – форма мислення, що відображає найбільш істотні властивості, зв'язки і відношення предмета чи явища, основна функція – виділення загального.

Поняттєве мислення – такий тип мислення, користуючись яким людина у процесі розв'язування задач безпосередньо не звертається до дослідного вивчення дійсності, не одержує сама необхідні для мислення емпіричні факти, не виконує практичних дій, спрямованих на перетворення дійсності. Вона веде пошук розв'язання проблеми з самого початку і до кінця у свідомості, користуючись вже готовими знаннями, які відображені у поняттях, судженнях, умовиводах. Такий тип мислення притаманний науковим дослідженням теоретичного характеру.

Потенціал (від лат. *potentia* сила, міць) – джерела, можливості, засоби, запаси, що можуть бути використані для вирішення будь-якої задачі, досягнення визначеної мети; можливості окремої особи, суспільства, держави у певній сфері (напр., економічний потенціал).

Потенціал головного мозку – електричний потенціал головного мозку або електрична активність мозку (див. електроенцефалограма). Хоча термін часто використовується в розмовному стилі для позначення інтелектуального потенціалу, у спеціальній літературі в цьому значенні він не вживається.

Потенціал дії – термін, що відноситься до цілого ряду змін електричного потенціалу, які відбуваються, коли імпульс поширюється по нейронах. Даний термін уживається тільки у відношенні різниці електричних потенціалів між активними частинами нейрона індивіда і частинами, що знаходяться в стані спокою, в момент передачі збудження.

Потреба – стан живого організму, людини, соціальної групи чи суспільства в цілому, що виражає необхідність у чомусь, залежність від об'єктивних умов життєдіяльності і є рушійною силою їхньої активності. Організовує і спрямовує пізнавальні процеси, уявлення і поведінку.

Порівняльна педагогіка – наукова дисципліна, об'єктом якої є виховні і освітні системи різних країн світу, предметом – закономірності функціонування і розвитку даних систем. Порівняльний аналіз освітньо-виховних систем різних народів, загального і специфічного в їх побудові сприяє збагаченню національної педагогічної науки за рахунок переосмислення і використання міжнародного досвіду.

Порівняння - процес встановлення подібності або відмінностей предметів та явищ дійсності, а також знаходження загального, притаманного двом або кільком об'єктам. Різні об'єкти чи явища можуть порівнюватись безпосередньо або опосередковано через їх порівняння з будь-яким іншим об'єктом (еталоном). Вимоги: а) можуть порівнюватись лише такі явища, між якими можлива деяка об'єктивна спільність; б) порівняння має здійснюватись за найбільш важливими, суттєвими (у плані конкретного завдання) рисами.

Почуття - вища культурно обумовлена емоція людини, пов'язана з деяким соціальним об'єктом.

Праця - діяльність, спрямована на створення суспільно-корисного продукту, що задовольняє матеріальні і духовні потреби людей.

Предмет вивчення педагогіки - існує кілька підходів до його визначення.

Підхід 1 - виховання як функція суспільства передавати новим поколінням знання, мораль, досвід як в організованих формах (система освіти), так і в результаті взаємодії між поколіннями та під впливом середовища.

Підхід 2 - виховна діяльність, яка здійснюється у навчально-виховних закладах.

Підхід 3 - виховання як «свідомо і цілеспрямовано організований процес».

Підхід 4 - дослідження сутності розвитку і формування особистості людини та визначення на цій основі теорії і методики виховання як спеціального організованого педагогічного процесу.

Підхід 5 - об'єктивні закони конкретно-історичного процесу виховання, що органічно пов'язані із законами розвитку суспільних відношень, а також реальна суспільна виховна практика формування підростаючих поколінь, особливості та умови організації педагогічного процесу.

Підхід 6 - освіта як реальний цілісний педагогічний процес, що цілеспрямовано організований у спеціальних соціальних інститутах (сім'ї, освітніх та культурно-виховних закладах); освіта як єдина інтегрована категорія.

Предмет навчальний - дидактично обґрунтована система, що відображає зміст тієї або іншої науки чи галузі діяльності для вивчення в навчальному закладі.

Прийом - елемент методу, його складова частина, окремий крок у реалізації методу.

Проблема - теоретичне чи практичне питання, яке потребує розв'язання, дослідження. Проблема педагогічного дослідження відображує протиріччя між знаннями про потреби людини у галузі виховання і навчання та незнанням шляхів, засобів і методів їх розв'язання.

Проблема - теоретичне або практичне питання, що вимагає вирішення, дослідження. Проблема педагогічна відображає протиріччя між знаннями про потреби людей у сфері навчання і виховання та незнанням шляхів, засобів і методів їх вирішення.

Проблема навчання - створення ланцюга проблемних ситуацій і керування діяльністю учнів з самостійного вирішення навчальних проблем.

Проблема-перешкода - 1) складне теоретичне або практичне питання, що вимагає вивчення, вирішення (у широкому розумінні); 2) суперечлива

ситуація, що виступає у вигляді протилежності позицій в поясненні комунібудь явищ, об'єктів, процесів та потребує адекватної теорії для її вирішення (у науці); 3) індивідуальна характеристика, що виражає домінуючий негативний стан особистості в даний момент, пов'язана з неможливістю усунути його причину.

Проблемна ситуація – співвідношення обставин і умов, у яких розгортається діяльність людини або групи, що містить протиріччя і не має однозначного вирішення. Пошук приводить до вирішення протиріччя та продуктивного розвитку того, хто здійснював пошукову діяльність.

Прогнозування – пізнавальна діяльність учителя, спрямована на розкриття рис і особливостей процесів майбутнього розвитку особистості вихованця й очікуваних від цього наслідків, пророкування шляхів і умов передбачення.

Програма навчальна – нормативний документ, що визначає зміст освіти з кожного навчального предмета й обсяг часу, що виділяється як на вивчення предмета в цілому, так і на кожний розділ чи тему досліджуваного матеріалу.

Програми бувають: типові, варіативні, робочі, шкільні, авторські, індивідуальні. Існують два способи побудови навчальної програми: *концентричний* (окремі частини навчального матеріалу повторюються на постійно розширювальному заглибленому рівні) і *лінійний* (окремі частини навчального матеріалу утворюють безперервну послідовність тісно пов'язаних між собою ланок, зміст знання передається один раз у визначеній логіці).

Продуктивна навчальна взаємодія – система спілкування, поведінки та діяльності вчителя й учнів (учня), заснована на взаємовпливі та взаємній підтримці, що веде до досягнення значущих особистісно-діяльнісних індивідуальних/групових перетворень, які виявляються в удосконалюванні матеріально-духовного продукту.

Продуктивне мислення – здатність до створення нових ідей, уміння встановлювати зв'язки між фактами і групами фактів, зіставляти новий факт із раніше відомим.

Продуктивне навчання – 1) такий педагогічний процес, що сприяє розвитку особистості в колективі та розвитку самого колективу за допомогою продуктивно-орієнтованої діяльності, оформленої у вигляді реальної життєвої ситуації та групи, що відбувається в її складі, або підтримки педагога.

2) навчання на основі продуктивної діяльності в *реальних*, а (не навчальних) соціальних ситуаціях, на основі *власного досвіду* учнів, орієнтоване на досягнення важливого (позитивного) результату, як для себе, так і для оточуючих.

Продуктивність – принцип, що визначає спрямованість освіти (її змісту, форм і методів) на отримання реального і практичного продукту (творчої роботи) учнями.

Проект – 1) розроблений план споруди, якого-небудь механізму, пристрою. *Проект завдання, моста. Проект реконструкції вулиці. Дипломний проект (у технічному ВНЗ)*; 2) попередній текст якого-небудь документа. *Проект резолюції*; 3) задум, план. *Привабливий проект.*

Проектувальна діяльність – процес прогнозування розвитку шкільного дитячого колективу і визначення стратегії навчально-виховного процесу та виховної роботи.

Професійна компетентність педагога – особистісні можливості вчителя, які дозволяють йому самостійно й ефективно реалізовувати цілі педагогічного процесу. Для цього потрібно знати педагогічну теорію, уміти застосовувати її в практичній діяльності. Педагогічна компетентність учителя – це єдність його теоретичної і практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності.

Професійна орієнтація – науково обґрунтована система соціально-економічних, психологічних, виробничо-технічних та індивідуальних заходів, спрямованих на надання допомоги учням у їх професійному самовизначенні згідно з особистими здібностями, можливостями, покликанням і відповідно до потреб суспільства.

Професійна педагогіка – об'єкт дослідження – навчально-виховний процес у закладах початкової, середньої та вищої професійної освіти; предмет – закономірності, зміст, форми, методи і засоби професійної освіти. Як складові частини професійної педагогіки розвиваються педагогіка профтехосвіти, педагогіка вищої школи, педагогіка середньої спеціальної освіти, які мають локалізовані об'єкт і предмет діяльності.

Професіограма вчителя – система вимог, які ставить професія до людини. Професіограма вчителя повинна включати у себе своєрідний паспорт спеціаліста, його кваліфікаційну характеристику, тобто визначення обсягу і науково обґрунтованого співвідношення громадсько-політичних, соціальних і психолого-педагогічних знань, а також програму педагогічних і методичних умінь і навичок, необхідних у педагогічній діяльності. На базі П.В. складаються навчальні плани, підручники і посібники, за якими відбувається професійна підготовка майбутнього вчителя.

Професійна придатність – необхідний комплекс здібностей, фізичних, нервово-психічних і моральних якостей, що потрібні для набуття визначених робочих функцій та успішної діяльності в тій чи іншій сфері виробництва або духовного життя.

Під професійною придатністю розуміють сукупність психічних і психофізіологічних особливостей людини, які необхідні для досягнення успіху в обраній професії. Під професійною готовністю розуміють психологічну, психофізіологічну, фізичну готовність (тобто професійну придатність) та науково-теоретичну і практичну підготовку педагога.

Професійно-особистісний зміст – значущість (корисність), якої об'єкт (життя в полікультурному суспільстві), подія (ситуація полікультурної взаємодії), факт із міжкультурного спілкування або слово набувають для студента в результаті його особистого життєвого, пізнавального і міжкультурного досвіду.

Професійно-педагогічна компетентність у сфері виховання – сукупність умінь педагога особливим чином структурувати наукові і практичні знання з метою ефективного розв'язання виховних завдань. Особистісні знання в даному випадку є результатом розвинених здібностей і спрямованості, що впливають

на сприйняття педагогічних явищ, ситуацій, а також на способи їх перетворення з наукових позицій.

Професіоналізація – цілісний неперервний процес становлення особистості фахівця і професіонала, що починається з моменту вибору професії, триває протягом усього професійного життя людини і завершується тоді, коли людина припиняє свою професійну діяльність.

Професія (лат. *professio* – офіційно зазначене заняття, від *profiteor* – повідомляю своєю справою) – вид трудової діяльності людини, яка володіє комплексом спеціальних теоретичних знань і практичних навичок, що набуті в результаті цілеспрямованої підготовки, досвіду роботи. Професія відображає здатність людини до виконання конкретних функцій у системі суспільств. Поділ праці і є однією з основних якісних характеристик її як працівника.

Прийом навчання (виховання) – окремі операції, розумові чи практичні дії вчителя або учнів, які розкривають чи доповнюють спосіб взаємодії учасників педагогічного процесу, що виражає даний метод навчання (виховання).

Принцип – узагальнені вимоги до організації і здійснення процесів виховання і навчання.

Принципи – основні, вихідні положення якої-небудь теорії, науки в цілому; це основні вимоги, які пред'являються до чого-небудь.

Принципи виховання – вихідні положення, що впливають із закономірностей виховання і визначають загальне спрямування виховного процесу, основні вимоги до його змісту, методики і організації. П.В. – система вимог, що охоплює всі сторони процесу виховання і відображає результати узагальнення досвіду виховної практики. До загальних П.В. можна віднести: принцип суспільної спрямованості виховання; принцип цілісного підходу; принцип суб'єктності; принцип гуманістичної спрямованості; принцип особистісно-орієнтованого підходу; принцип співробітництва; принцип діяльнісного підходу; принцип варіативності діяльності; принцип стимулювання активності особистості; принцип єдності виховних впливів сім'ї, освітніх закладів, колективу, громадськості; принцип врахування вікових і індивідуальних особливостей; принцип узгодженості прямих і паралельних педагогічних впливів; принцип опори на позитивне; принцип естетизації дитячого життя.

Принципи виховання – 1) керівні ідеї, основні правила діяльності; 2) загальні вимоги, що визначають виховний процес за допомогою норм, правил, рекомендацій з розробки, організації та проведення виховної роботи.

Принцип інноваційності розвитку університетської педагогічної освіти – варіативність, динамічність змісту, форм, методів та технологій підготовки студентів до різних видів педагогічної роботи в середніх, середньо-спеціальних та вищих навчальних закладах. Інноваційний характер університетської педагогічної освіти формує світогляд викладачів, в основі якого лежить здатність і можливість творчого перетворення педагогічної дійсності, проектування, організації та здійснення педагогічної діяльності, яка передбачає інваріантність вирішення професійних завдань, багатокритеріальність контролю та оцінки досягнутих результатів.

Принцип культуровідповідності – надання допомоги в становленні (входженні) учня як суб'єкта культури, історичного процесу, власного життя, самоздійснення, саморозвитку; зм'якшення соціальної напруженості; відновлення екології людини, його щиросердечної рівноваги, сенсу життя, знаходження ним духовності.

Принципи навчання – основні вихідні положення теорії навчання. Загальні принципи навчання: принцип зв'язку змісту і методів навчання з національною культурою і традиціями; принцип виховуючого характеру навчання; принцип науковості; принцип систематичності; принцип наступності; принцип свідомості і активності учнів; принцип наочності; принцип доступності; принцип індивідуалізації процесу навчання; принцип уважного вивчення інтересів, здібностей, нахилів кожного учня.

Принципи навчання – основні положення, що визначають систему вимог до змісту, організації та методики навчання: систематичність, наочність, доступність, зв'язок із практикою та життям, науковість, індивідуальний підхід у навчанні, врахування вікових особливостей та соціального досвіду, активність та інші.

Принцип національного та регіонального підходу до розвитку університетської педагогічної освіти – принцип освіти, спрямований на задоволення університетами соціального замовлення з підготовки викладачів різних спеціальностей, необхідних навчальним закладам регіону, країни. Цей принцип ураховує соціальні, економічні, культурні умови розвитку університетської педагогічної освіти та передбачає органічний зв'язок навчально-виховного процесу із загальнолюською та національною історією, культурою, ментальністю, традиціями народів України.

Принципи цілісного педагогічного процесу – основні ідеї, що дозволяють максимально ефективно здійснювати навчально-виховний процес. Найбільш важливими є: принципи природовідповідності, гуманізації, цілісності, демократизації, культуровідповідності, професійної відповідності, опори на позитивне.

Принцип паралельної дії (за А.С. Макаренком) – полягає у тому, що виховний вплив на учнів повинен відбуватися за допомогою не прямої, а опосередкованої дії, тобто здійснюватись через колектив. Вихователь повинен бути, перш за все, членом того самого колективу, а вже потім, підтриманий колективом - у ролі вихователя. Вихователь повинен впливати на колектив, не висуваючи сутність своєї педагогічної позиції на перший план. Впливаючи на колектив, впливати на кожну окрему особистість. «Для колективу, через колектив, силами колективу».

Процес навчання – педагогічно обґрунтована, послідовна, неперервна зміна актів навчання, у ході якої вирішуються завдання розвитку і виховання особистості. У процесі навчання можуть теоретично розглядатися в цілому та на кожному етапі мета, зміст освіти, мотиви суб'єктів навчання, форми її організації, засоби і результати. Засвоєння кожної дидактичної одиниці змісту освіти приводить до зміни інших елементів процесу навчання, до переходу їх з одного стану в інший.

Психологічна корекція – метод комплексного психологічного впливу на мету, мотиви та структуру поведінки суб'єкта, а також на розвиток певних психічних функцій: пам'яті, уваги, мислення. Головним завданням є навчання та тренінг, засвоєння нових навичок поведінки, спілкування, запам'ятовування тощо.

Психологічна підтримка – система соціально-психологічних способів і методів, що сприяють соціально-професійному самовизначенню особистості в ході формування її здібностей, ціннісних орієнтацій та самосвідомості, підвищенню її конкурентноздатності на ринку праці й адаптованості до умов реалізації власної професійної кар'єри.

Психологічний клімат – масове явище як стан групової свідомості, що проявляється в групових настроях і групових думках та судженнях.

Психолого-педагогічна діагностика – оцінна практика, спрямована на вивчення індивідуально-психологічних особливостей учня (дитячого колективу, групи) з метою оптимізації навчально-виховного процесу.

Психотерапія – комплексний лікувальний вербальний і невербальний вплив на емоції, судження, самосвідомість людини при психічних, нервових та психосоматичних захворюваннях. Методи клінічної психотерапії – гіпноз, навіювання та самонавіювання, раціональна терапія. Ці методи мають на меті пом'якшення чи ліквідацію хворобливої симптоматики.

Консультативна робота психолога спрямована на те, щоб за допомогою спеціально організованого процесу спілкування актуалізувати в клієнта додаткові психологічні сили та здібності, які можуть забезпечити спосіб виходу з важкої життєвої ситуації. При цьому типі надання допомоги увага зосереджується не стільки на захворюванні, скільки на ресурсах особистості клієнта, його можливостях.

Р

Режисура педагогічна – наука і мистецтво створення гармонійно цілісного, закінченого, такого, що володіє визначеною художньою єдністю, педагогічного процесу. Розробка уроку у вигляді докладної партитури: мистецька побудова логіки взаємодії учасників педагогічного процесу; вміння будувати ціннісне відношення до досліджуваного об'єкта; організація морального впливу на учнів; виділення основних за думкою та силою емоційного впливу епізодів уроку, їх komponування; внутрішнє поєднання всієї палітри фарб уроку, усього калейдоскопа подій на ньому, усього спектра відносин, що проявляються; планування й організація темпоритмового малюнка уроку, розгортання «ключових» моментів уроку в часі та просторі.

Результат процесу виховання – досягнутий особистістю і/або колективом рівень вихованості.

Результат процесу навчання – досягнутий рівень знань і вмінь, інтелектуального, мотиваційно-вольового й емоційного розвитку учнів.

Релігійне (конфесійне) виховання – виховання дітей у душі віри в надприродний світ і Бога, прилучення їх до релігійних традицій і практики, що виражається в богослужіннях і проповідях, богопослушній поведінці, дотриманні релігійної моралі та заповідей, церковних свят.

Релігія – світогляд і світосприйняття, а також відповідна поведінка, обумовлена вірою в існування Бога.

Репродуктивний – процес, який потребує відтворення готових знань без активної розумової діяльності людини.

Реградація – значне відставання середньофізичних і психофізіологічних констант дитини чи підлітка порівняно з оптимальними.

Рефлексія – здатність свідомості людини зосередитися на самому собі.

Рефлексія педагогічна – здатність учителя дати собі та своїм вчинкам об'єктивну оцінку, зрозуміти, як його сприймають діти й ті, з ким він взаємодіє в освітньому процесі.

Рефлексія розвинена – здатність людини аналізувати стан і ставлення до її дій іншої людини, усвідомлювати і оцінювати результати, а також як сприймають ці дії ті, на кого вони спрямовані, тобто школярі.

Риси особистості – стійкі психологічні структури, які включають у тому або іншому співвідношенні пізнавальні, емоційні і вольові компоненти.

Характеристика особистості, що визначає характерні для неї поведінку та мислення.

Ритм уроку – впорядковане чергування на уроці справ, у виконанні яких діти зацікавлені.

Рівень вихованості – ступінь сформованості у особистості відповідно до вікових можливостей найважливіших якостей, які є показниками вихованості. Традиційно визначають три рівні: високий – характеризується наявністю всіх ознак, властивих даному показнику; середній – констатується при наявності половини чи більше половини ознак відповідного критерію; низький – менша половина ознак від загального числа, що розкриває критерії, чи у разі їхньої відсутності.

Рівні педагогічних досліджень – а) *емпіричний* – встановлюються нові факти в науці та на основі їх узагальнення формулюються емпіричні закономірності; б) *теоретичний* – висувуються і формулюються основні, загальні педагогічні закономірності, що дозволяють пояснити раніш відкриті факти, а також передбачити майбутні події і факти; в) *методологічний* – на основі емпіричних і теоретичних досліджень формулюються загальні принципи і методи досліджень педагогічних явищ, побудова теорії.

Розвиток – процес і результат кількісних та якісних змін в організмі людини, психіці, інтелектуальній та духовній сфері, зумовлених впливом зовнішніх (природних і соціальних: виховання, колективна діяльність, спілкування) і внутрішніх (анатомо-фізіологічні передумови, власна активність особистості, реалізована в діяльності), керованих (виховання та самовиховання) і некерованих (об'єктивних, стихійних впливів середовища) чинників.

Розвиток особистості – процес формування психічних якостей і властивостей особистості, що дозволяють пізнавати оточуючий світ;

діалектично протирічний процес кількісних і якісних її змін;

процес становлення особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих соціальних і природних процесів;

процес кількісних і якісних змін, які відбуваються в організмі, психіці, інтелектуальній та духовній сферах людини під впливом зовнішніх (природне і

соціальне середовище, виховання, колективна діяльність, спілкування) та внутрішніх (анатоμο-фізіологічні передумови, особиста активність, що реалізується у діяльності), керованих (виховання і самовиховання) та некерованих (об'єктивний, стихійний вплив середовища) факторів;

ряд внутрішньо пов'язаних, послідовних і прогресивних змін, що характеризують рух людини від нижчих до вищих рівнів її життєдіяльності;

ряд послідовно пов'язаних кількісних і якісних змін, що відбуваються з організмом людини від моменту її народження і до кінця життя, становлення людини як соціальної істоти;

взаємопов'язаний процес кількісних і якісних змін, що відбуваються в анатоμο-фізіологічному дозріванні людини, в удосконаленні її нервової системи і психіки, а також її пізнавальній і творчій діяльності, в збагаченні її світогляду, моральності, суспільно-політичних поглядів, переконань.

Розвиток особистості – якісні і кількісні зміни, що відбуваються в організмі людини.

Розвивальне навчання – навчання, спрямоване на розвиток потенційних можливостей людини та їх реалізацію.

Розумове виховання – важлива складова частина всебічного розвитку особистості, підготовки її до життя і праці; процес розвитку розуму, пізнавальних здібностей і інтересів дитини, озброєння її знаннями, вміннями та навичками, формування наукового світогляду. Р.В. спрямоване на розвиток інтелектуальної культури особистості, пізнавальних мотивів, навичок мислення, раціональної організації навчальної праці. Передбачає розвиток мислення і пізнавальних здібностей людини. Головним завданням Р.В. у школі є формування творчої мислячої особистості.

Розумове виховання – процес накопичення потужного фонду теоретичних знань, оволодіння навчально-пізнавальними операціями, формування кмітливості та розумової гнучкості, як при засвоєнні нового матеріалу, так і при його застосуванні в різних життєвих ситуаціях.

Роль – поняття, що означає поведінку людини у визначеній життєвій ситуації.

Рольові моделі в моральному вихованні – практико-орієнтований метод морального виховання на основі взаємного оволодіння ідеальними, створеними кожною людиною рольовими моделями поведінки.

В освітніх процесах і поведінці люди морально впливають один на одного, створюючи власні Я-концепції, у яких знаходять висвітлення і класифікуються соціальні ролі від найбільш загальних до специфічних. По суті, кожний створює себе за допомогою тієї моделі, яку він вибирає. Кожний будує Я-концепцію на основі особистісних властивостей, узятих за зразок.

Рушійні сили процесу виховання – це сукупність суперечностей, вирішення яких сприяє просуванню процесу виховання до нових цілей. Можна назвати наступні суперечності: між необмеженими можливостями розвитку людської природи і обмежуючими умовами соціального життя; між зрослими соціально значимими завданнями, які треба вихованцю вирішувати і тими можливостями, які обмежують його вчинки і дії; між зовнішніми впливами і внутрішніми прагненнями; між впливами сім'ї, школи, громадськості, вулиці,

засобів масової комунікації; між організованим впливом школи і стихійним впливом оточення; між окремими впливами вчителів, що працюють у даному класі; між рівнем розвитку особистості і виконуваними нею функціями у колективі; між набутим негативним досвідом поведінки і новими умовами життя і діяльності; між усвідомленням учнем своїх прав і обов'язків.

Рушійні сили процесу виховання – об'єктивні протиріччя між потребами вихованця, що постійно змінюються, і можливостями їхнього задоволення, вирішення яких сприяє розвитку його особистості й удосконаленню процесу виховання.

Рушійні сили процесу навчання – внутрішні і зовнішні протиріччя, властиві цьому процесу.

С

Самоактуалізація – усвідомлене прагнення людини до більш повного розвитку своїх особистих можливостей, прояв і реалізація даного прагнення залежать від наявності сприятливих соціально-історичних, культурних умов, діючої системи психолого-педагогічної підтримки в освіті.

Самовизначення – процес і результат вибору особистістю власної позиції, цілей і засобів самоздійснення в конкретних обставинах життя; основний механізм придбання і прояву людиною внутрішньої свободи.

Самовиховання – систематична і свідома діяльність людини, спрямована на вироблення і вдосконалення своїх позитивних якостей і подолання негативних;

цілеспрямований, свідомий процес формування морально-психологічних якостей особистості, робота над удосконаленням самого себе;

свідома систематична діяльність людини, яка спрямована на саморозвиток, самоосвіту, удосконалення позитивних і подолання негативних якостей особистості.

Самовиховання – усвідомлена, цілеспрямована самостійна діяльність, орієнтована на розвиток у собі соціально схвалюваних, нормативних якостей особистості й удосконалення способу життя через «приватизацію» духовних цінностей, традицій, звичаїв, прийнятих у даному суспільстві, та подолання негативних якостей.

Самовладання – здатність людини зберігати внутрішній спокій, діяти розумно і виважено у складних життєвих ситуаціях.

Самоврядування – специфічна організація колективної діяльності, метою якої є саморозвиток особистості.

Самодіяльність – результат спільної діяльності суб'єктів, що виражається в їх здатності без сторонньої допомоги і контролю вирішувати власні проблеми.

Самозахист (у педагогічному розумінні) – здатність людини самостійно зберігати й зміцнювати своє фізичне і психологічне здоров'я, відстоювати гуманними способами свої інтереси та права, створюючи тим самим умови для розвитку своїх фізичних і духовних сил, для самовдосконалення.

Самоідентифікація – встановлення особистістю суб'єктивної відповідності з ким-небудь або чим-небудь. Найчастіше самоідентифікація виступає як емоційно-пізнавальний процес неусвідомлюваного ототожнення суб'єкта з іншими суб'єктами та явищами.

Самоконтроль – 1) усвідомлення й оцінка суб'єктом власних дій на основі особистісно значущих мотивів, установок, що полягає в співвідношенні, аналізі та корекції між цілями й результатами дій; 2) процес свідомого розвитку індивідом своїх психічних, фізичних, творчих сил, моральних якостей, інтелектуальних і соціальних здібностей з метою «добудувати» себе до ідеального зразка. Рушійні сили – усвідомлення неспівпадання «Я-ідеального» і «Я-реального», подолання недоліків через організацію поведінки; 3) активна цілеспрямована пізнавальна діяльність людини, пов'язана з пошуком і засвоєнням знань у сфері, яка її цікавить.

Самонавчання – діяльність суб'єкта, спрямована на самостійне оволодіння знаннями про світ, про себе за допомогою пізнавальної, комунікативної, орієнтованої, художньої, соціальної діяльності, фізичного розвитку, саморегуляції.

Самоорганізація – процес як складова будь-якої системи, спрямований на саморозвиток шляхом внутрішнього налаштування; якостей, стійких до життєвих утворень в собі змін.

Самооцінка – компонент самосвідомості, що включає поряд зі знаннями про себе, оцінку людиною самої себе, своїх здібностей, моральних якостей, учинків (може бути адекватною та неадекватною, тобто завищеною/заниженою).

Самопроцеси (процеси «самості») – різноманітні та суверенні прояви індивіда: самоактуалізація, самоосвіта, самоконтроль, самовизначення, самоорганізація, самопізнання, саморозвиток, самореалізація, саморегуляція тощо.

Самореалізація – одна з основних цінностей життєдіяльності людини, що відображає її прагнення найбільш повно проявити свої здібності та потенціал і реалізувати їх у життя в процесі власної діяльності.

Саморегуляція – процес керування людиною власним психологічним і фізіологічним станом, а також учинками.

Саморозвиток – самостійна діяльність суб'єкта, спрямована на «збирання», оформлення і розвиток своєї індивідуальності, характеру, здібностей, реалізація потреби в самовдосконаленні, саморусі.

Саморозвиток і самовиховання професійні – свідомо діяльність, спрямована на вдосконалення своєї особистості згідно з вимогами професії до людини.

Самоосвіта – активна цілеспрямована пізнавальна діяльність людини, що пов'язана з пошуком і засвоєнням знань у певній галузі; цілеспрямована робота людини, у ході якої відбувається розширення і поглиблення знань, удосконалення існуючих і набуття нових навичок і умінь; освіта, яка набувається у процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання у стаціонарному навчальному закладі. С. є невід'ємною частиною і систематичного навчання у стаціонарних закладах, сприяючи поглибленню, розширенню і більш міцному засвоєнню знань.

Самоосвіта педагогічна – це цілеспрямована самостійна діяльність учителів з удосконалення і поповнення своїх психолого-педагогічних і методичних знань, з їх творчого застосування у процесі практичної діяльності.

Самосвідомість – виділення себе («Я») з об'єктивного світу («не Я»); усвідомлення, оцінка людиною себе, свого місця у світі, своїх інтересів, знань, переживань, поведінки.

Самостійна робота – форма організації навчальної діяльності, яка здійснюється під прямим або непрямым керівництвом викладача, у ході якої учні виконують різного виду та рівня завдання з метою розвитку знань, умінь та навичок і особистісних якостей.

Самостійна навчальна робота – різноманітні види індивідуальної і колективної навчальної діяльності школярів, яка здійснюється ними на навчальних заняттях або дома за завданнями вчителя, під його керівництвом, проте без його безпосередньої участі.

Самоцінність – суб'єктивне відчуття цінності власної особистості, сили свого «Я», власного достоїнства, що характеризується вірою в себе та свої можливості.

Світогляд – узагальнена система поглядів, переконань, ідеалів, в яких людина виражає своє ставлення до оточуючого її природного і соціального середовища. С. складається з таких підсистем: а) найбільш загальні знання як основа формування поглядів і переконань; б) свідоглядні вміння (розумові операції, вміння робити висновки тощо); в) сукупність почуттів, в яких виражається позиція особистості; г) вирішення світоглядних проблем на основі вольових якостей (цілеспрямованість, рішучість, самовладання, принциповість).

Світогляд – система поглядів на явища природи, на розвиток суспільства, людини, що дозволяє орієнтуватися в навколишній дійсності і визначальній загальній спрямованості поведінки людини (людей).

Свобода – можливість і здатність людини мислити, діяти, робити вчинки, виходячи з власних спонукань, інтересів та цілей. Особистість вільна у своїх проявах доти, поки вона не вступає в конфлікт з іншою особистістю.

Свобода в освіті та вихованні – співтворчість педагога і дитини у вирішенні нових освітніх і виховних завдань.

Свобода в педагогіці народжується насамперед з визнання і реалізації права дитини на власні життєві інтереси і цілі. Свобода особи по відношенню до виховання як до самовиховання може бути виражена як розумний компроміс між «хочу» (потреби) – «треба» (подолання) – «можу» (творчість).

Середовище – все те, що оточує дитину від народження до кінця життя, починаючи з сім'ї, ближнього оточення і кінчаючи середовищем соціальним, в якому вона народжується і яке створює умови для її розвитку і виховання.

Середовище – 1) складна і неоднозначна система умов розвитку особистості, з одного боку, яка протистоїть їй, а з іншого боку, змінюється діями і вчинками самої людини; 2) оточуючий людину соціальний простір (в цілому – як макросередовище, у конкретному змісті – як безпосереднє соціальне оточення, як мікросередовище); зона безпосередньої активності індивіда, його найближчого розвитку та діяльності.

Середовище навколишнє – природні, соціально-економічні та матеріально-побутові умови життєдіяльності людського суспільства і кожної людини.

Середовище освітнє – частина соціокультурного простору, зона взаємодії освітніх систем (різних рівнів і типів), їх елементів, освітнього матеріалу і суб'єктів освітніх процесів.

Середовище соціальне – оточуючі людину суспільні, матеріальні та духовні умови її існування, формування і діяльності.

Середовище соціальне – оточуючі людину суспільні, матеріальні, духовні умови її існування, формування та діяльності.

Середовище соціокультурне – 1) конкретний, безпосередньо даний кожній дитині соціальний простір, за допомогою якого вона активно включається в культурні зв'язки суспільства. Це сукупність різних (макро- і мікро-) умов її життєдіяльності та соціальної поведінки; 2) сукупність різних (макро- і мікро-) умов її життя і соціальної (рольової) поведінки; середовище її мінливих інтересів; її випадкові контакти і глибинні взаємодії з іншими людьми; конкретне природне, речове і предметне оточення, представлене як відкрита до взаємодії частина соціуму; 3) простір, що оточує людину, освоєний ним і незасвоєний, предметний і знаковий, ціннісний для неї та нейтральний.

Синтез – практичне чи мислене сполучення частин або властивостей (сторін) об'єкта вивчення в єдине ціле. Протилежний аналізу з яким нерозривно пов'язаний і не існує окремо від нього.

Система освіти - існуюча в масштабі країни структура освітньо-виховних закладів. До неї входять ясла, дитячі садки, загальноосвітні і професійні школи, вищі навчальні заклади. Часто до С.О. належать також різні навчальні заклади для дорослих, культуроосвітні установи. Основу системи освіти складають початкова (або елементарна), середня і вища освіта.

Система освіти – 1) сукупність спадкоємних освітніх програм і державних освітніх стандартів різних рівнів, державних вимог; 2) мережі установ різних організаційно-правових форм, типів і видів, що реалізують освітні програми, держстандарты, державні вимоги; 3) системи органів управління освітою та підвідомчих їм установ, підприємств і організацій.

Система перспективних ліній (за А.С. Макаренком) – ряд послідовно поставлених перед колективом цілей, досягнення яких викликає перехід від простого задоволення до глибокого почуття обов'язку. Поступове досягнення тої чи іншої мети і прагнення до наступної цілі стимулює і забезпечує рух колективу, тобто підтримує його життєспроможність.

Системний підхід – полягає у комплексному дослідженні великих і складних об'єктів (систем), вивченні їх як єдиного цілого із узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин. Виходячи з цього принципу, треба вивчити кожен елемент системи у його зв'язку та взаємодії з іншими елементами, виявити вплив властивостей окремих частин системи на її поведінку в цілому, встановити загальні властивості системи і визначити оптимальний режим її функціонування.

Ситуація педагогічна - це фрагмент педагогічної діяльності, що містить суперечності між досягнутим і бажаним рівнями вихованості учнів і колективу, що їх враховує вчитель, добираючи способи впливу, стимулюючи розвиток особистості.

Ситуація успіху – досягнення, які суб'єктивно сприймаються в якій-небудь діяльності в контексті розвитку індивідуальних якостей особистості, що приносить їй глибоке задоволення як ходом, змістом, так і результатом діяльності.

Сім'я – соціальний статус, стійка форма взаємин між людьми, у рамках якої здійснюється основна частина повсякденного життя людей.

Сімейна педагогіка – галузь педагогічної науки, об'єкт якої – процес формування особистості у сім'ї; предмет – закономірності, протиріччя, специфіка формуючого впливу сім'ї. Джерелами С.П. є етнопедагогіка, вікова, дошкільна педагогіка, теорія виховання, педагогічна психологія.

Семінар – форма організації навчання, заснована на попередній самостійній роботі учнів та обговоренні визначених питань теми (аспектів проблеми) під керівництвом учителя.

Соціалізація – 1) складний процес входження індивіда в соціум; 2) якісні та кількісні зміни системи ціннісних орієнтацій, ідеалів, моральних якостей особистості, необхідні для досягнення успіху у визначеному суспільстві (соціумі) і такі, що досягаються в процесі власної діяльності.

Соціалізація дитини – процес залучення її до соціального життя, що полягає в засвоєнні системи знань, цінностей, норм, установок, зразків поведінки, властивих даному суспільству.

Соціальна реабілітація – включення дитини в соціальне середовище, залучення до громадського життя і праці, відновлення порушених (у результаті хвороби, психічної травми і т.д.) функцій.

Соціальна функція вчителя – готувати молодь до професійної діяльності згідно з потребами особистості і врахуванням її природних задатків у межах суспільного поділу праці.

Соціальне оточення – макро- і мікросередовище, з яким прямо або опосередковано взаємодіє індивід.

Соціальний стереотип – спрощене, схематизоване, характерне для сфери повсякденної свідомості уявлення про який-небудь соціальний об'єкт.

Соціально-педагогічна діяльність – професійна діяльність, спрямована на надання допомоги дитині в процесі її соціалізації та створення умов для її самореалізації в суспільстві.

Соціокультурна компетенція – своєрідна цілісна система взаємопов'язаних компонентів, а саме:

- країнознавча компетенція – знання про народ-носія мови, національний характер, суспільно-державний устрій, здобутки в галузі освіти, культури, особливості побуту, традиції, звичаї;

- лінгвокраїнознавча компетенція – здатність сприймати мову в її культуроносії функції, з національно-культурними особливостями;

- соціолінгвістична компетенція – знання особливостей національного мовленнєвого етикету і невербальної поведінки та навички врахування їх у реальних життєвих ситуаціях, здатність організовувати мовленнєве спілкування відповідно до комунікативної ситуації, соціальних норм поведінки та соціального статусу комунікантів.

Соціокультурне середовище – сукупність різних: (мікро- та макро) умов життя, соціальної (рольової) поведінки, змінних інтересів, взаємодії з іншими людьми, предметного оточення.

Соціоніка педагогічна – наука, що дозволяє визначити власний тип особистості педагога та типи особистостей учнів, урахування особливостей яких дозволяє більш ефективно будувати міжособистісні відносини.

Спадковість – відновлення у нащадків біологічної подібності; здатність передавати свої ознаки від батьків до нащадків, наступному поколінню; здатність організмів повторювати у ряді поколінь подібні типи обміну речовин та індивідуального розвитку в цілому. Забезпечується самовідновленням матеріальних одиниць спадковості – генів, які локалізуються у специфічних структурах ядра клітини (хромосомах) і цитоплазми. Разом із мінливістю спадковість забезпечує сталість і різноманітність форм життя і є основою еволюції живої природи. У спадковість передаються: анатоμο-фізіологічна структура, яка відображує характерні ознаки індивіда як представника виду *Homo sapiens* (високоорганізований мозок, задатки до мови, ходіння у вертикальному положенні, до окремих видів діяльності та ін.); фізичні особливості (зовнішні расові ознаки, колір шкіри, волосся, очей, риси обличчя, тип нервової системи, конституція тіла тощо); фізіологічні особливості (форми обміну речовин, сполучення білків у організмі, група і резус-фактор крові тощо); схильність до деяких захворювань спадкового характеру (гемофілія, шизофренія, цукровий діабет, ендокринні розлади тощо); здатність до певних видів діяльності (музика, спів, спорт тощо).

Спадковість – передача від батьків до дитини визначених якостей і особливостей, закладених у її генетичну програму.

Співпереживання – відчуття людиною тих же самих почуттів і емоцій, які характерні для людей, що знаходяться поруч з нею.

Співробітництво – цілеспрямована, погоджена і значуща для суб'єктів спільна діяльність, що приводить до досягнення загальних цілей і результатів. Співробітництво – один з головних способів саморозвитку і самореалізації дитини.

Відмінні риси:

- приблизна рівність сил і позицій;
- прийняття будь-якого учня таким, яким він є;
- чітке усвідомлення єдності цілей;
- загальний інтерес, часто взаємодоповнюючий один одного;
- чітке розмежування функцій сторін, що співпрацюють;
- до основних методів відносяться обмін думками (рекомендації, поради) і обмін силами (взаємодопомога, кооперація зусиль);
- гуртуючий тип відносин: довіра, симпатія, повага, прихильність та ін.

Співробітництво у навчанні – спільна, взаємозалежна діяльність учнів і вчителів, побудована на демократичних принципах, яка орієнтує на досягнення усвідомлюваних особистісно значущих цілей як учнями, так і вчителями.

Спілкування – один з універсальних способів вияву групової форми буття людей; форма активності особистості, яка породжується потребами у сумісній

життєдіяльності та обміні інформацією; проявляється у встановленні та розвитку контактів між людьми, у формуванні міжособистісних контактів.

Спілкування – 1) взаємодія двох або більше людей з метою встановлення і підтримки міжособистісних відносин; 2) вид спільної діяльності людей, який полягає в передачі повідомлення один одному, контактах, взаємодії з певною метою. Спілкування найчастіше включається в інші види діяльності – трудову, навчальну, ігрову, спортивну. Виступає важливим чинником соціалізації особистості. Досягнення загального результату спільної діяльності – один з найважливіших факторів психічного і соціального розвитку дитини. Тільки в контакті з дорослими людьми можливе засвоєння дітьми суспільно-історичного досвіду людства і реалізація ними природженої можливості стати представниками людського роду. Недостатність і обмеження спілкування сповільнюють і об'єднують розвиток дитини.

Структура спілкування є синтезом трьох сторін:

- *комунікативної* – полягає в обміні інформацією між індивідами, що спілкуються;

- *інтерактивної* – взаємодія між індивідами, що спілкуються, яка полягає не тільки в обміні знаннями, ідеями, але й діями;

- *перцептивної* – яка означає процес сприйняття і пізнання партнерами по спілкуванню один одного і встановлення на цій основі взаєморозуміння.

Спілкування міжнаціональне – інтерактивна взаємодія, у якій окремі особистості виступають як представники великих груп етнічних спільнот.

Спілкування педагогічне – професійне спілкування викладача з учнями на уроці і поза ним, спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату.

Види спілкування:

- *вербальне* – словесне спілкування, у процесі якого як знакова система використовується мова;

- *візуальне* – інформаційний контакт за допомогою очей;

- *кінетичне* – спілкування за допомогою невербальних засобів: жестів, міміки, пантоміміки;

- *невербальне* – спілкування, у якому використовуються немовні знакові системи.

Лінії спілкування:

- *спілкування педагога з окремими учнями;*

- *спілкування педагога через окремих учнів з колективом у цілому;*

- *спілкування з колективом у цілому;*

- *спілкування педагога через колектив з окремими учнями.*

Спілкування професійне – уміння організувати професійну взаємодію з аудиторією, націлити її на відповідне емоційне співпереживання, встановити контакт.

Спільнота – соціально-психологічне поняття, яке позначає подібність, єдність, цілісність усіх учасників, що проявляються в результаті міжособистісного спілкування і взаємодії.

Спостереження – систематичне цілеспрямоване вивчення об'єкта дослідження, яке дає змогу отримати первинну інформацію у вигляді

сукупності емпіричних тверджень. С. повинно відповідати наступним вимогам: а) задуманості заздалегідь (проводиться для певного, чітко поставленого завдання); б) планованості (виконується за планом, складеним відповідно до завдання дослідження); в) цілеспрямованості (спостерігаються лише певні сторони явища, котрі викликають інтерес при дослідженні); г) активності (спостерігач активно шукає потрібні об'єкти, риси явища); д) систематичності (спостереження ведеться безперервно або за певною системою).

Спостережливість – здатність людини концентрувати увагу на тому або іншому об'єкті, зауважувати і сприймати істотні, характерні, а також малопомітні властивості явищ і предметів.

Сприйняття – процес прийому і переробки людиною різної інформації, що надходить у мозок через органи чуття; завершується формуванням образу.

Спрямованість особистості – основна психологічна властивість, що визначає цільові установки, зміст діяльності та поведінки, відносини людини.

Спрямованість особистості педагога – мотиваційна зумовленість його дій, учинків, усієї поведінки конкретними життєвими цілями, джерелом яких є потреби, суспільні вимоги. Н.В. Кузьміна виділяє три основні типи спрямованості, які визначають характер педагогічної діяльності вчителя: дійсно педагогічну, формально педагогічну і удавано педагогічну.

Спрямованість педагогічна – прагнення особистості стати, бути і залишатися вчителем, що допомагає їй переборювати перешкоди й труднощі у своїй роботі. Спрямованість педагогічна виявляється у всій професійній життєдіяльності вчителя і в окремих педагогічних ситуаціях, визначає його сприйняття і логіку поведінки, весь вигляд людини.

Стандарт освіти – основний нормативний документ, у якому визначені кінцеві результати різних видів освіти (мінімально необхідний рівень освіченості).

Статут школи – сукупність правил, які встановлюють порядок діяльності школи і керуючих нею внутрішніх структур.

Стиль педагогічного спілкування – індивідуально-типологічні особливості взаємодії педагога й учнів (сукупність конкретних прийомів і засобів, які педагог своєрідно, залежно від конкретних умов і можливостей спілкування та виховання, реалізовує у своїй діяльності на основі наявних у нього особистих знань, професійного досвіду, здібностей, умінь).

Стилі педагогічного спілкування:

- спілкування на основі захопленості спільною діяльністю;
- спілкування на основі дружнього ставлення;
- спілкування-діалог;
- спілкування-дистанційне;
- спілкування-лякання;
- спілкування-загравання.

Стрес – стан психічної напруженості, що виникає в ситуаціях, де людині або важко припустити, що відбудеться надалі (наприклад, ситуація дефіциту часу), або вона зіштовхується одночасно з такою кількістю подій чи інформації, що не в змозі це оцінити або прийняти рішення.

Структура педагогіки – відображає зв'язки і відносини, що склалися у ході історичного розвитку різних галузей педагогічних знань, визначає місце кожної з педагогічних наук, її роль для педагогічної практики.

Структура педагогічного процесу – сукупність його складових частин, що відповідають компонентам педагогічної системи. Компоненти: цільовий, змістовий, операційно-діяльнісний, оціночно-результативний.

Структура уроку – дидактично обумовлений внутрішній взаємозв'язок основних компонентів уроку, їх цілеспрямована впорядкованість і взаємодія.

Традиційні елементи дидактичної структури уроку:

- організаційний момент;
- перевірка раніше вивченого матеріалу;
- постановка мети і завдань уроку;
- вивчення нового матеріалу;
- закріплення нового матеріалу;
- підведення підсумків уроку;
- домашнє завдання.

Суб'єкт – носій предметно-практичної діяльності і пізнання, який здійснює зміни в інших людях і в собі самому. Суб'єктність людини виявляється в її активній життєдіяльності, спілкуванні, самосвідомості (позиції «Я сам»).

Основні характеристики суб'єкта:

- суб'єкт допускає об'єкт;
- суб'єкт суспільний за формою (засобам, способам) своєї діяльності (пізнавальної та практичної);
- суспільний суб'єкт має конкретну, індивідуальну форму реалізації; колективний суб'єкт представлений у кожному індивідові та навпаки;
- свідомо регульована діяльність завжди суб'єктна, у ній суб'єкт і формується сам;
- суб'єкт індивідуальної діяльності – свідомо діюча особа;
- суб'єктність визначається в системі активних відносин з іншими людьми;
- цілісність спілкування, діяльності, самосвідомості та буття, яка не розкладається;
- суб'єктність – це динамічний початок.

Суб'єкти педагогічної діяльності – люди та їх групи, які здійснюють педагогічну діяльність:

- суспільство, тобто соціальне середовище (держава, нації, класи, релігійні конфесії), у якому здійснюється педагогічний вплив на людей;
- група, тобто невелика за кількістю спільність людей, у середовищі яких здійснюється педагогічна діяльність;
- педагог, тобто людина, що організовує і керує педагогічною діяльністю;
- дитина як активна зацікавлена особа освітнього процесу і власного розвитку.

Суб'єктивність – 1) базова категорія антропологічної психології (психології людини), що визначає загальний принцип існування людської реальності, безпосереднього буття людини;

2) здатність людини бути стратегом своєї діяльності, ставити і коригувати цілі, усвідомлювати мотиви, самостійно вибудовувати дії й оцінювати їх відповідність задуманому, вибудовувати плани життя.

Субкультура – сукупність норм, цінностей, уявлень і стереотипів поведінки, традиційної культури, інтерпретованих конкретним, відносно замкнутим співтовариством; сукупність людей у відносно замкнутому співтоваристві, схожих у розумінні соціокультурних норм і цінностей.

Суперництво – прагнення людини до змагання з іншими людьми, бажання одержати верх над ними, перемогти, перевершити.

Суспільство – 1) сукупність людей, об'єднаних історично обумовленими соціальними формами спільного життя і діяльності;

2) коло людей, об'єднаних спільністю положення, походження, інтересів;

3) добровільне постійно діюче об'єднання людей з будь-якою метою;

4) те або інше середовище людей, компанія;

5) у буржуазно-дворянському середовищі: вузьке коло обраних людей.

Суспільна думка – система загальних суджень людей, яка виникає у процесі їхньої спільної діяльності і спілкування та виражає ставлення до різних явищ, подій навколишньої дійсності, які становлять загальний інтерес.

Сутність – як філософська категорія відображає глибинні зв'язки та внутрішні відносини, які визначають основні тенденції розвитку даного явища; перехід зовнішнього (об'єктивного) у внутрішнє (суб'єктивне), що переходить у свідомість людини. Тобто, сутність означає смисл речі чи явища; те, чим воно є, на відміну від усіх інших речей. Сутність відображає глибинні зв'язки, внутрішні відносини, які визначають основні риси та тенденції розвитку даного явища.

Схильність – вибіркова спрямованість індивіда на визначену діяльність.

Т

Тактика – сукупність методів і засобів щодо виконання стратегічних цілей і завдань у короткостроковий період.

Такт педагогічний – почуття міри в поведінці та діях учителя, що включає в себе високу гуманність, повагу достоїнства учня, справедливість, витримку і самовладання у відносинах з дітьми, батьками, колегами.

Талант – видатні здібності, високий ступінь обдарованості у певній сфері людської діяльності; система якостей, властивостей, які сприяють особистості досягати значних успіхів в оригінальному виконанні творчих завдань.

Талант – 1) високий рівень розвитку індивідуальних особливостей, що забезпечує оригінальність і новизну результатів;

2) видатні здібності, високий ступінь обдарованості в певній сфері.

Творча особистість – особистість, яка не боїться конфліктів із собою і навколишньою дійсністю. Її головна характеристика – сміливість, що проявляється в постановці проблеми, у загостренні протиріч, у відмовленні від загальноприйнятих шляхів і способів вирішення проблеми, у пропозиції своїх нестандартних підходів, у завзятості при доведенні справи до кінця.

Творче співробітництво – принцип особистісно-орієнтованої педагогіки – процес взаємодії дітей між собою, дітей і дорослих для досягнення загальної мети.

Творчий саморозвиток учителя – інтегративна характеристика його процесів «самості», серед яких системоутворюючими компонентами виступають: самопізнання, творче самовизначення, самоврядування,

самовдосконалення і творча самореалізація особистості вчителя в його професійно-творчому самовизначенні.

Творчість – один із видів діяльності, спрямований на вирішення протиріч (творчої задачі), для якого необхідні об'єктивні (соціально-матеріальні) та суб'єктивні особистісні умови (знання, уміння, творчі здібності), результат якої має новизну й оригінальність, особисту і соціальну значущість та прогресивність.

Творчість педагогічна – активна діяльність педагога, спрямована на пошуки більш досконалих шляхів навчально-виховної роботи, успішне вирішення педагогічних проблем і підвищення якості навчання та виховання учнів.

Творчість педагогічна вчителя – особистісно-орієнтована розвивальна взаємодія суб'єктів навчально-виховного процесу (вчителя і учнів), зумовлена специфікою психолого-педагогічних взаємовідносин між ними і спрямована на формування творчої особистості учня та підвищення рівня творчої педагогічної діяльності вчителя.

Тезаурус (із грецької – запас) – словник зі значеннєвою інформацією, систематизований набір даних у певній сфері знань, що дозволяє людині вільно орієнтуватися в ній.

Тема – предмет викладу, дослідження, обговорення; лаконічне формулювання проблеми дослідження.

Темп уроку – швидкість виконання справ на уроці.

Теорія – система знань, яка описує і пояснює сукупність явищ певної частки дійсності і зводить відкриті у цій галузі закони до єдиного об'єднувального початку (витоку). Т. будується на результатах, отриманих на емпіричному рівні досліджень. У теорії результати впорядковуються, вписуються у струнку систему, об'єднану загальною ідеєю, уточнюються на основі введених до теорії абстракцій, ідеалізацій та принципів.

Теорія – сукупність поглядів, суджень і умовиводів, що представляють собою результат пізнання й осмислення досліджуваних явищ і процесів об'єктивної дійсності.

Теорія виховання – наукова дисципліна, об'єктом якої є цілеспрямований процес формування особистості і колективу, а предметом – властивості, протиріччя, закономірності цього процесу, виховні відносини, педагогічні технології.

Теорія виховна – системний виклад основних ідей, цілей, закономірностей, принципів формування та розвитку особистості в конкретних історичних умовах економічного і соціально-політичного розвитку суспільства.

Теорія навчання (дидактика) – наукова дисципліна, об'єктом якої виступає процес навчання, який включає органічно взаємопов'язані викладання і учіння, а предметом – закономірні зв'язки і відношення, які функціонують у даному процесі, зміст освіти, принципи, організаційні форми, способи та засоби реалізації цілей навчання.

Теорія управління – наукова дисципліна, об'єкт якої – процес управління виховними системами, предмет – протиріччя, закономірності, відношення процесу управління; умови, що забезпечують його розвиток.

Теорія педагогічна – система науково-педагогічних знань, яка описує і пояснює елементи реальної педагогічної діяльності у навчальному закладі. Педагогічна теорія дає цілісне уявлення про закономірності та суттєві характеристики процесів та явищ. Складовими елементами педагогічної теорії є педагогічні ідеї, поняття, концепції, закономірності і принципи. Теорія є узагальненням об'єктивних фактів, способом опису та пояснення закономірностей реальної дійсності, засобом наукового передбачення. На основі теорії будується методика навчально-виховної діяльності.

Термін науковий – слово або словосполучення, яке є точним носієм інформації про наукове поняття, оскільки організована термінологічна система передбачає співвідношення «один термін - одне поняття».

Термінологія педагогічна – система лексичних засобів і найменувань, що використовуються в теорії і практиці виховання, освіти та навчання. Формування понятійного апарата педагогіки допомагає осмислити та зрозуміти сутність педагогічних явищ, процесів.

Техніка педагогічна – комплекс загально-педагогічних і психологічних умінь учителя, що забезпечують володіння ним власним психофізіологічним станом, настроєм, емоціями, тілом, мовою.

Технологія активного навчання – організація навчального процесу, при якій неможлива неучасть у пізнавальному процесі.

Містить у собі методи, що стимулюють пізнавальну діяльність учнів: драматизація в навчанні, інверсія, метод групової дискусії, метод морфологічного аналізу, метод евристичних питань, мозкова атака (брейнстормінг), театралізація в навчанні.

Технологія педагогічна – 1) більш-менш жорстко запрограмований (алгоритмізований) процес взаємодії викладача й учнів, що гарантує досягнення поставленої мети; 2) відтворена/впорядкована система дій, виконання яких приводить до гарантованого досягнення діагностично заданої педагогічної мети.

Педагогічна технологія визначає впорядковані професійні дії суб'єктів педагогічного процесу, які при оптимальності ресурсів і зусиль усіх учасників педагогічної взаємодії, сприяють реалізації свідомо визначеної освітньої мети та забезпечують можливість відтворення процесу на рівні, який відповідає рівню педагогічної майстерності педагога.

Толерантність – 1) спосіб знижувати рівень емоційного реагування на несприятливі фактори міжособистісної взаємодії, терпимо або поблажливо (у позитивному змісті слова) відноситися до іншого, до його інакодіяльності /інакомислення; 2) активна моральна позиція і психологічна готовність до терпимості в ім'я позитивної взаємодії з людьми іншої культури, нації, релігії, соціального середовища; 3) прийняття інших такими, які вони є, і готовність взаємодіяти з ними.

Толерантність визначається як комплексна особистісна якість, що підлягає цілеспрямованому вихованню в навчально-виховному процесі й самовихованні

та поєднує в собі: 1) високий рівень знань, умінь і навичок шанобливого ставлення до «Іншого» в ході міжособистісної взаємодії та спілкування; 2) володіння моральними принципами та прийомами спілкування; 3) здатність до цілісного сприйняття «Іншого» з розумінням його специфічних характеристик як проявів індивідуальності та неповторності; 4) емоційно-вольову готовність до критичного діалогу з «Іншим»; 5) здатність до компромісу та готовність частково поступитися власними інтересами для подолання та попередження конфлікту; 6) здатність критично ставитись до себе як до "Іншого" для подальшого особистісного самовдосконалення.

Толерантність педагога – найважливіша професійна й особиста якість, що дозволяє вчителю будувати відносини з дитиною як товариські з метою підтримки її життєвого самовизначення.

Тренінг – форма інтерактивного навчання, метою якого є розвиток компетентності міжособистісних і професійних поведінки та спілкування.

Тренінг ділового спілкування – вид соціально-психологічного тренінгу, спрямований на набуття знань, умінь та навичок, корекцію і формування установок, необхідних для успішного спілкування в умовах професійної діяльності.

Трудове виховання – процес залучення (організації) учнів у різноманітні педагогічно організовані види суспільно-корисної праці з метою передачі їм мінімуму виробничого досвіду, трудових умінь і навичок, розвитку творчого мислення, працьовитості, збагачення матеріальних цінностей у вигляді самообслуговуючої, суспільно-корисної праці, а також здійснення початкової професійної освіти та профорієнтації.

Турбота – безперервна активність, спрямована на досягнення блага когонебудь (чого-небудь). Серед об'єктів турботи називають світ у цілому, навколишнє середовище, тварин, суспільні інститути. Турбота також характеризує ставлення людини до самої себе та до інших людей. Трактують турботу як діяльнісно-зацікавленого ставлення до іншого (інших), протилежного ворожості, егоїзму, байдужості і заснованого на усвідомленні значущості зв'язку між людьми, їхньої взаємозалежності, має корені в різних культурних традиціях.

У

Узагальнюючий урок – урок, проведений з метою систематизації та закріплення знань з пройденої теми або розділу навчального предмета. Такий урок особливо важливий у період підсумкового повторення, а також під час підготовки до іспитів.

Узагальнення – один з основних розумових процесів, що полягає в розумовому об'єднанні предметів або явищ, схожих за якими-небудь ознаками.

Уміння – здатність належно виконувати певні дії, заснована на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок; засвоєний людиною шляхом вправ спосіб виконання дії, який забезпечується сукупністю набутих знань і навичок; здатність особистості ефективно виконувати певну діяльність, застосовуючи набуті знання у змінених або нових умовах. У. характеризуються перш за все здатністю за допомогою знань осмислювати одержану інформацію, складати план досягнення мети, регулювати і

контролювати процес діяльності. У. дозволяють виконувати дію не тільки у звичних ситуаціях, але й у змінюваних умовах. Розглядаються у знання у дії. Психолого-педагогічна підготовка майбутнього вчителя передбачає оволодіння студентами під час навчання у педагогічному навчальному закладі комплексом педагогічних умінь, необхідних для їх професійної діяльності, а саме: гностичних, проектувальних, конструктивних, комунікативних, організаторських.

Уміння – готовність свідомо і самостійно виконувати практичні та теоретичні дії на основі своїх засвоєних знань, життєвого досвіду, набутих навичок.

Уміння педагогічного спілкування – уміння розподіляти увагу і підтримувати її стійкість; обирати відповідно до класу й окремих учнів найдоцільніші способи поведінки і звертань; аналізувати вчинки вихованців, визначати мотиви, якими вони керуються, їхню поведінку в різних ситуаціях; створювати досвід емоційних переживань учнів, забезпечувати атмосферу благополуччя у класі; керувати ініціативою у спілкуванні, використовуючи для цього багатий арсенал засобів, які підвищують ефективність взаємодії.

Умова – обставина, при якій що-небудь відбувається.

Управління – 1) свідомий цілеспрямований вплив з боку суб'єктів, органів влади на людей, освітні, економічні та інші об'єкти, що здійснюється з метою спрямувати їх дії й одержати бажані результати; 2) функція організаційних систем, що забезпечує збереження їх структури, підтримку режиму функціонування, реалізацію програми діяльності; 3) мистецтво ставити мету, чітко визначати шляхи її досягнення (стратегія), організації контролю за виконанням (тактика). Умови ефективності діяльності викладача – суб'єктивні й об'єктивні. Вимоги і передумови, реалізуючи які, він домагається досягнення мети у своїй роботі при найбільш раціональному використанні сил і засобів.

Урок – це така організаційна форма навчальної роботи у школі, при якій учитель у рамках точно встановленого часу з постійним складом учнів однакового віку за твердим розкладом вирішує певні навчально-виховні завдання.

Урок – колективна форма організації навчання, якій властиві постійний склад учнів, визначені тимчасові рамки занять, твердо встановлений розклад і організація навчальної роботи над одним і тим самим навчальним матеріалом.

Успіх – оптимальне співвідношення між очікуваннями особистості людини та результатами її діяльності. З психологічної точки зору це переживання стану радості, задоволення від того, що результат, до якого особистість прагнула у своїй діяльності, або збіглася з її очікуваннями, надіями (з рівнем домагань), або перевершила їх. На базі цього стану можуть сформуватися стійкі відчуття задоволення, формуються нові, більш сильні мотиви діяльності, змінюється рівень самооцінки, самоповаги, стимулюється активність, яка є характеристикою суб'єктності людини.

Переживання успіху вселяє людині впевненість у власних силах; з'являється бажання знову досягати гарних результатів, щоб ще раз пережити радість від успіху; позитивні емоції, що народжуються в результаті успішної

діяльності, створюють відчуття внутрішнього благополуччя, що, у свою чергу, благотворно впливає на загальне ставлення людини до навколишнього світу.

Успіх з педагогічної точки зору:

- *успіх*, що передбачається – успіх очікуваний. В основі такого очікування можуть бути як обґрунтовані, так і необґрунтовані надії. У другому випадку існує небезпека невдач та пов'язаних з цим негативних наслідків (розчарування, образи та ін.);

- *констатуючий успіх* – успіх що відбувся, який фіксується суб'єктом. Такий успіх може бути очікуваним, несподіваним, підготовленим, непідготовленим. Важливо, що він відбувся, дав можливість пережити радість визнання, відчуття своїх можливостей, віру в завтрашній день;

- *узагальнюючий успіх* – у цьому випадку очікування успіху стає поступово стійкою потребою.

Установка особистості – позиція, що полягає у визначеному відношенні до цілей, які стоять перед людиною, завдань і виражається у вибірковій готовності до діяльності, спрямованої на їх здійснення.

Устаткування уроку – підбір і приведення в стан готовності навчальних посібників, дидактичного матеріалу, апаратури, реактивів і т.д., що відповідають темі заняття і необхідні для демонстрацій або самостійної роботи учнів.

Учитель у широкому суспільному значенні – мислитель, громадській діяч, який формує погляди і переконання людей, допомагає їм знайти свій шлях у житті. Учителями часто називають людей, чия мудрість і життєвий досвід залишили глибокий слід у розвитку окремої особистості та її долі.

Учитель у педагогічному значенні – спеціаліст, який проводить навчальну і виховну роботу з учнями у загальноосвітніх школах різних типів; педагогічний працівник, завданням якого є навчання і виховання учнів з врахуванням специфіки предмету викладання, формування загальної культури особистості.

Учіння – засвоєння змісту освіти і досвіду навчально-пізнавальної діяльності учнями; система пізнавальних дій учня, спрямованих на вирішення навчально-виховних завдань; цілеспрямований процес засвоєння учнями знань, оволодіння вміннями і навичками.

Ф

Факти педагогічні – це найпростіші, основні елементи будь-якої емпіричної науки. Вони являють собою інформацію про конкретний стан речей та подій в певний відрізок часу. Ця інформація має місце найчастіше в визначеному теоретичному контексті, який містить вказівки щодо відбору та оцінки фактів.

Фактор – рушійна сила, причина, істотна обставина, у якому-небудь процесі, явищі.

Фактори розвитку особистості – система факторів, що визначають психічний та поведінковий розвиток і формування особистості дитини.

Основні фактори розвитку і формування особистості: соціальний (середовище: макро-, мезо-, мікро-), біологічний (спадковість), виховання і активність самої особистості.

Форма – спосіб існування навчально-виховного процесу, оболонка для його внутрішньої сутності, логіки та змісту.

Форма навчання – цілеспрямована, чітко організована, змістовно насичена і методично оснащена система пізнавального і виховного спілкування, взаємодії, відносин учителя й учнів.

Форми організації навчання бувають трьох видів:

- *навчально-планові форми навчання* (урок, лекція, семінар, домашня робота, іспит та ін.) мають навчальне і виховне значення, сприяють формуванню світогляду, забезпечують засвоєння дітьми конкретних навчальних дисциплін, вироблення визначених умінь і навичок;

- *позапланові форми навчання* (бригадно-лабораторні заняття, консультації, конференції, гуртки, екскурсії, заняття за просунутими і допоміжними програмами) – дозволяють удосконалювати знання школярів, розширювати їх кругозір;

- *допоміжні форми навчання* (групові й індивідуальні заняття, групи вирівнювання, репетиторство) забезпечують диференціацію й індивідуалізацію навчального процесу, сприяють як подоланню відставання окремих учнів від вимог єдиного рівня загального освіти, так і прискореному просуванню школярів, які успішно засвоюють навчальну програму.

Форми організації процесу виховання – форми в рамках яких здійснюється виховний процес; система доцільної організації колективної та індивідуальної діяльності вихованців.

Форми організації процесу виховання складаються залежно від напрямку виховної роботи і/або домінуючого виду діяльності; від кількості учасників (масові, групові, індивідуальні).

Формування особистості – процес становлення людини як соціальної істоти під дією всіх без виключення факторів - екологічних, соціальних, економічних, ідеологічних, психологічних тощо; становлення людської особистості внаслідок об'єктивного впливу спадковості, середовища, цілеспрямованого виховання і особистої активності вихованця. Під Ф.О. розуміють певну закінченість людської особистості, досягнення відповідного рівня дозрілості, сталості.

Фрустрація – важке переживання людиною своєї невдачі, що супроводжується почуттям безвихідності, катастрофи надій у досягненні визначеної бажаної мети.

Функції педагогіки – а) аналітична – теоретичне вивчення та пояснення сутності, протиріч, закономірностей, причинно-наслідкових зв'язків процесу виховання; аналіз, узагальнення, інтерпретація та оцінка педагогічного досвіду;

б) прогностична – забезпечення науково обґрунтованого цілепокладання та планування розвитку системи виховання; ефективного управління освітньою політикою;

в) проєктивно-конструктивна – розробка нових педагогічних технологій (змісту, форм, методів, засобів виховання і навчання), педагогічних систем, основ інноваційної педагогічної діяльності; впровадження результатів педагогічних досліджень у практику; науково-методичне забезпечення управління освітніми структурами.

Функції педагогічного процесу – відображають основні напрями організованого, цілеспрямованого педагогічного процесу.

Функції є:

- *освітні* (реалізуються через передачу засобів, умінь та навичок, системи культурних цінностей);
- *виховні* (формування системи ціннісних установок і відносин);
- *розвивальні* (спрямовані на розвиток психічних процесів і властивостей особистості);
- *соціалізуючі* (набуття досвіду спільної діяльності і досвіду емоційно-ціннісних відносин із соціумом).

Х

Художнє виховання – процес формування у дітей здатності сприймати, відчувати, переживати, любити, оцінювати мистецтво, насолоджуватися ним і створювати художні цінності.

Художній задум уроку – інструментована, методично оснащена, оформлена ідея уроку; уявний пошук тих носіїв, що будуть виступати збудниками не тільки інтелектуальної напруги на уроці, але й емоційної активності його суб'єкта.

Художньо-педагогічна задача – проблема, що вимагає свого вирішення одночасно на дидактичному і художньому рівнях.

Ц

Централізація – зосередження чого-небудь в одному місці, в одних руках.

Цілепокладання – легітимізація цілей, закріплення їх в офіційних документах, в освітній політиці держави, надання їм законодавчого статусу нормативних установок.

Цілепокладання педагогічне – свідомий процес виявлення і постановки цілей і завдань педагогічної діяльності; потреба вчителя в плануванні своєї праці, готовність до зміни завдань залежно від педагогічної ситуації.

Цілі навчання – свідомі сплановані (прогнозовані) результати навчання, що являють собою нагромадження знань, оволодіння вміннями і навичками, а також формування особистісних якостей учнів.

Ціннісна система людини – складний з погляду побудови регулятор людської життєдіяльності, який відображає у своїй структурній організації та змісті особливості об'єктивної дійсності, що охоплює і зовнішній для людини світ, і саму людину в усіх її об'єктивних характеристиках.

Ціннісні орієнтації – перевага визначених позицій і побудованих на їх основі способів поведінки, що формуються на базі співвіднесення суб'єктивного досвіду з існуючими в даному соціумі моральними і культурними зразками:

- суб'єктивний, активний, діяльнісний початок, властивий людині як суб'єктові, що дозволяє особистості максимально виявляти свою взаємодію з навколишнім світом у всій його різноманітності – працею, людьми, природою і самим собою;

- система устремлінь особистості, а також характер цих устремлінь, рівень уявлень про ідеали, про сенси життя та діяльності, що в сукупності лежать в основі активності кожної людини і складають внутрішнє джерело її самоактивності.

Розрізняють:

«*Цінності життєдіяльності*», до яких відносяться самореалізація, воля, інтерес, взаєморозуміння, співробітництво, підтримка. У їх основі лежать поведінкові, діяльнісні норми та соціальні цінності, що забезпечують існування людини у співтоваристві з іншими людьми;

«*Цінності-чесноти*», до яких відносяться альтруїзм, дугодомінантність, терпимість, емпатія. У їх основі лежать найбільш значущі норми ставлення до іншої людини, які мають моральний і психологічний зміст.

Ціннісно-орієнтована діяльність – сприяння (допомога, підтримка) дорослих у процесі раціонального осмислення школярем (дитиною) загальнолюдських і соціальних цінностей світу, усвідомлення його особистої причетності до всіх її проявів.

Цінності – характеристики об'єктів і процесів, що мають найважливіше позитивне значення для людей. Поділяються на об'єктивні (предметні) та суб'єктивні ціннісні орієнтації.

Цінності життєдіяльності – складають мотиваційну основу поведінки і творчої активності, виражають безумовну орієнтацію на соціально значущу самореалізацію людини.

Цінності культури – регулятивні компоненти будь-якої культури, що втілюють ідеали і уявлення про еталон, що знаходять вираження в нормах, значеннях і найбільш типових для даних культур артефактах (матеріальних та ідеальних продуктах).

Цінності-чесноти – базові цінності, що складають зміст моральної культури особистості, основу її моральних якостей, у якій виражено безумовну орієнтацію індивіда на практичне примирення того, що він вважає Добром і Благом (це підкреслюється етимологією слова «чеснота», що є діяльне добро).

III

Шкільна реформа – комплекс законодавчих і адміністративних заходів, спрямованих на модернізацію шкільної системи.

Школа – навчально-виховний заклад для навчання, освіти і виховання дітей, молоді і дорослих.

Школа – соціальний інститут, суспільно-державна система, покликана задовольняти освітні запити суспільства, особистості, держави.

Малокомплектна – школа, у якій через недостатню кількість дітей створюються різновікові, з малою наповнюваністю (2-4 осіб) класи й один учитель працює одночасно з декількома класами за навчальними планами відповідних вікових груп.

Недільна – освітні, професійні, релігійні і/або національні школи, де навчання проводиться по неділях.

Демократична – школа, у якій адміністративне управління сполучається з добре розвинутим і ефективно діючим суспільним самоврядуванням.

Школа як культурно-освітній простір – освітній простір, у якому культивується особистісне та професійне зростання педагогічних і управлінських кадрів, а також учнів та їх батьків як творчих особистостей.

Школа як система, що розвивається – школа, у якій зберігається краще з того, що було створено, незаслужено забуте відроджується в нових формах, здійснюються інновації у всіх напрямках діяльності.

Школа дорослішання – термін був уведений у наукову лексику В.В. Давидовим для позначення сукупності розвитку особливих педагогічних технологій, які забезпечують розвиток. Їх характерними рисами є:

- введення вікової сертифікації та символізації – тобто побудова специфічних форм, методів, особливостей змісту та просторів освіти для кожної вікової групи, ступеня;
- оформлення вікових характеристик і перехідних періодів (урахування їх особистісної значущості);
- широка популяризація зразків дорослого життя (у тому числі й вчительського).

Школознавство – галузь педагогічної науки, яка досліджує завдання, зміст і методи управління шкільною справою, систему керівництва школою та організації її роботи.

Школознавство – частина педагогіки, що займається питаннями управління шкільною справою.

Я

«Я» – система, що регулює процес свідомого пристосування до зовнішнього та внутрішнього середовища. Вона керується та підкоряється як фізіологічним законам, так і соціальним установкам. Це та сила, що врівноважує глибинні, несвідомі потяги і вимоги суспільства, здійснюючи функцію їх синтезу.

Якість освіти – визначений рівень знань, умінь, навичок загального розвитку, якого досягають ті, кого навчають, на визначеному етапі відповідно до планованих цілей та освітніх стандартів.

«Я-концепція» – система уявлень про самого себе, як суб'єкта діяльності, включаючи три основні складові: когнітивну (сукупність знань про свої індивідуальні психологічні особливості – самосвідомість), емоційну (наявність визначеного оцінного ставлення до себе – самооцінка), регуляторну (можливість керувати власною поведінкою – самоконтроль). Становлення «Я-концепції» зумовлено соціально-культурними відносинами в різних аспектах життя кожної конкретної людини.

«Я-концепція вчителя професійна» – та частина «Я-концепції» особистості вчителя, що складається з того, як себе бачить та оцінює вчитель у даний час («актуальне Я»); того, як учитель бачить себе й оцінює стосовно початкових етапів роботи в школі («ретроспективне Я»); того, яким би хотів стати вчитель («ідеальне Я»); того, як, з погляду вчителя, його розглядають інші люди – його колеги, учні та ін. («рефлексивне Я»).

Навчально-методичне видання

Словник базових понять з курсу "Педагогіка"

Навчальний посібник

Укладач

Антонова Олена Євгеніївна

Житомир

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Комп'ютерний макет: Павленко В.В.

Надруковано з авторського оригінал-макета.

Підписано до друку _____. Формат 60х90/16. Ум. друк. арк. ____
Обл. вид. арк. Друк різнографічний. Зам. _____. Наклад _____.

Поліграфічний центр ЖДПУ, вул. Велика Бердичівська, 40